



**UHASSELT**

KNOWLEDGE IN ACTION

## School voor Educatieve Studies

Educatieve master in de ontwerpwetenschappen

### **Masterthesis**

***De didactische kracht van het 'referentiekader': Het gebruik van referenties in het hoger architectuur-onderwijs***

**Jeffrey Geybels**

Scriptie ingediend tot het behalen van de graad van Educatieve master in de ontwerpwetenschappen

### **PROMOTOR :**

dr. arch. Ruth STEVENS



**UHASSELT**

KNOWLEDGE IN ACTION

[www.uhasselt.be](http://www.uhasselt.be)  
Universiteit Hasselt  
Campus Hasselt:  
Martelarenlaan 42 | 3500 Hasselt  
Campus Diepenbeek:  
Agoralaan Gebouw D | 3590 Diepenbeek

**2021**  

---

**2022**



# **School voor Educatieve Studies**

Educatieve master in de ontwerpwetenschappen

## ***Masterthesis***

***De didactische kracht van het 'referentiekader': Het gebruik van referenties in het hoger architectuur-onderwijs***

**Jeffrey Geybels**

Scriptie ingediend tot het behalen van de graad van Educatieve master in de ontwerpwetenschappen

## **PROMOTOR :**

dr. arch. Ruth STEVENS



# De didactische kracht van het 'referentiekader'

---

Het gebruik van referenties in het  
hoger architectuur-onderwijs

## Masterproef 2022

Geybels Jeffrey  
Lievens Kimberly

School voor Educatieve Studies  
Educatieve Master - Ontwerpwetenschappen





# Checking the reference?!

Welke criteria maken van een project een waardevolle referentie betrekking hebbend op het eigen ontwerp van een eerstejaars student (interieur-) architectuur? Via welk ordeningsysteem kunnen deze mogelijke referenties geclassificeerd worden?

**MASTERPROEF 2022**

Geybels Jeffrey  
Lievens Kimberly

Promotor: Dr. Arch. Ruth Stevens

School voor Educatieve Studies  
Educatieve Master - Ontwerpwetenschappen



# Voorwoord

Aangezien wij zelf afgestudeerd zijn als interieurarchitecten aan de Universiteit Hasselt, wilden we graag de uitdaging aan gaan om met referenties in het kader van hoger onderwijs te werken. We weten al te goed dat waardevolle referenties in onze rugzak terecht komen, maar dat deze niet altijd snel te vinden zijn. Ook zelf zouden we graag een tool of een hulpmiddel gekregen hebben in onze eerste bachelor om referenties te beoordelen of te classificeren. De docenten hebben ons hier wel vaak bij geholpen via het aanreiken van bepaalde namen of door websites te tonen. Toch bleef het moeilijk om deze referenties te beoordelen of in een referentiekader te plaatsen.

Allereerst willen we bepaalde personen bedanken die ons begeleid hebben in het pad naar deze masterproef. Door deze hulp kunnen we deze afronden met een tevreden resultaat. We willen graag als eerste onze promotor, Dr. Arch. Ruth Stevens, bedanken voor de kennis en motivatie die ze altijd meegaf tijdens besprekingen. Haar raad en daad heeft ons erg geholpen tijdens het proces van de masterproef. Bovendien was deze scriptie niet tot stand gekomen zonder de interviews met de docenten en focusgroepen met de studenten. We willen dan ook een woord van dank uitbrengen aan alle deelnemende studenten en docenten, en de ondersteunende stafmedewerkers van de faculteit Architectuur en Kunst aan de UHasselt voor het mailverkeer en het mogelijk maken van de focusgroepen tijdens de begeleidingen van de Ontwerpstudio in architectuur en de begeleidingen van Beelding bij interieurarchitectuur.

Tot slot, heeft dit proces ons doen nadenken over referenties, specifiek in het gebeuren van het architectuuronderwijs en nemen we het ook mee naar onze eigen carrière. We hopen dat deze scriptie een bijdrage kan leveren om de eerstejaarsstudenten (interieur-) architectuur te helpen in de zoektocht naar waardevolle referenties, maar ook andere hogerejaarsstudenten, docenten of begeleiders, zodat de studenten zich toch iets sneller wegwijs kunnen maken in de grote wereld van de architecturale referenties.





# Abstract

Deze thesis kadert het gebruik van het vakdidactisch referentiekader en referenties die opgeslagen worden in het referentiekader van de eerstejaarsstudenten (interieur-) architectuur. Dit werd met het oog op een verbeterde ondersteuning en leidraad gedaan die de studenten kunnen hanteren tijdens het leren werken met referenties.

In hoofdstuk 1 kijken we naar de literatuur en eerdere onderzoeken die aansluiten bij onze onderzoeksvraag. We maken allereerst kennis met de correcte definities en de verschillen tussen een referentie, referentierugzak of referentiekader en een vakdidactisch referentiekader. Ook bekijken we hierin op welke manier referenties theoretisch gezien het best aangehaald worden in de opleiding, zowel gestuurd vanuit de docenten, maar ook de studenten.

Vervolgens in hoofdstuk 2, vertrekken we vanuit de eigen bevindingen uit onze opleiding en de bevindingen van de literatuurstudie om vragen op te stellen richting de studenten en docenten. Daaruit zijn twee praktijkonderzoeken ontstaan: ten eerste de focusgroepen met totaal zes groepen van 4 à 5 studenten uit interieurarchitectuur en architectuur en ten tweede de interviews met vakdocenten uit de ontwerpstudio van de faculteit Architectuur en Kunst aan de Universiteit van Hasselt. Door deze twee praktijkonderzoeken met elkaar te vergelijken ontstaan er drie zwakke schakels: het zelfstandig leren omgaan met referenties, vakoverschrijdend inzetten van referenties en een gestructureerde leidraad voor referentieonderzoek vanuit de opleiding naar de studenten.

In het derde en laatste hoofdstuk voegen we de resultaten uit de voorgaande hoofdstukken samen in een kijkwijzer, de Referentiecheck, die de studenten in staat stelt om een gevonden project te beoordelen als referentie en bijkomend de relevantie of waarde ervan te beoordelen. Deze Ref.-check biedt een beginnend antwoord op de probleemstelling dat aangegeven werd door de faculteit Architectuur en Kunst aan de Universiteit Hasselt, dat beginnende studenten moeite hebben met het opbouwen van dat referentiekader. Welke criteria moeten er behandeld worden voor het omzetten van een project naar een waardevolle referentie, wordt beantwoord doordat de criteria bestaat uit visueel, ontwerper, schrijver en/of schilder, concept, materiaal, constructie en context. Deze zes criteria staan niet los van elkaar, maar vervolledigen en versterken elkaar. De studenten worden genoodzaakt om meerdere linken te leggen, zodat er niet enkel visueel beoordeeld wordt. Bovendien geeft de Ref.-check ook een antwoord op het ordeningssysteem dat mogelijke referenties classificeert op basis van waarde binnen het referentiekader door een drieledige ordening. Deze bestaat uit een primaire, secundaire en tertiaire referentie die tot zijn waarde komt door enkele toepassingspunten die per criteria opgesteld werden door de twee praktijkonderzoeken.

Omdat we zelf de testfase van de Ref.-check niet hebben kunnen uitvoeren zoals we zelf gewild hebben, is eventueel verder onderzoek en een revaluatie, herziening van de Ref.-check in de toekomst mogelijks vereist. De start naar een betere referentie-ondersteuning wordt met deze masterproef alvast gemaakt.



# Inhoudsopgave

<b>0. Inleiding</b>	<b>11</b>
<b>1. Het referentiekader</b>	<b>13</b>
1.1. Zoekplan	13
1.2. Referentie versus referentiekader	14
1.2.1. Een referentie	14
1.2.2. Een referentiekader	15
1.2.3. De opslag van een referentie in een referentiekader	17
1.3. Referenties in het hoger architectuuronderwijs	18
1.3.1. Het vakdidactisch referentiekader	18
1.3.2. Referenties in de domeinspecifieke leerresultaten	18
1.4. Architecturale referentiebronnen voor studenten	20
<b>2. Het huidige gebruik van referenties</b>	<b>23</b>
2.1. Visie van studenten	23
2.1.1. Opzet focusgroepen	23
2.1.2. Resultaten focusgroepen	24
2.1.2.1. Referenties aangeboden in de opleiding	25
2.1.2.2. Zelfstandige zoektocht naar referenties	26
2.1.2.3. Kenmerken van een potentieel referentieproject volgens studenten	27
2.1.3. Conclusie focusgroepen	30
2.2. Visie van docenten	30
2.2.1. Opzet interviews	31
2.2.2. Resultaten interviews	32
2.2.2.1. Aangeboden referenties in de timing van het ontwerpproces	32
2.2.2.2. Kwalitatieve referentiebronnen	33
2.2.2.3. Van project tot relevante referentie	34
2.2.2.4. Referentiegebruik van studenten door de ogen van docenten	35
2.2.3. Conclusie interviews	37
2.3. De zwakke schakel	37

<b>3. Referentiecheck</b>	<b>39</b>
3.1. Van kennisopbouw tot referentie-rugzak	39
3.2. Beoordelingscriteria en -graad	41
3.3. Gebruik Ref.-check in de toekomst	42
<b>4. Conclusie en discussie</b>	<b>43</b>
<b>5. Referentielijst</b>	<b>45</b>
<b>6. Bijlagen</b>	<b>47</b>
6.1. Zoekplan	47
6.1.1. Zoektermen	48
6.2. Leidraad focusgroepen	49
6.3. Ordening criteria focusgroepen	51
6.3.1. Focusgroep 1	51
6.3.2. Focusgroep 2	51
6.3.3. Focusgroep 3	52
6.3.4. Focusgroep 4	52
6.3.5. Focusgroep 5	53
6.3.6. Focusgroep 6	53
6.4. Leidraad Interviews	54
6.4.1. Blanco tijdlijn	55
6.5. Transcript interviews	56
6.5.1. Docent 1	56
6.5.2. Docent 2	61
6.5.3. Docent 3	63
6.5.4. Docent 4	67
6.6. Draftversie kijkwijzer	72
6.7. Voorvertoning nieuwsbrief FAC_ARK	75
6.8. Creatief project: Referentiecheck	76

# 0. Inleiding

Voor het tot stand brengen van een architecturaal project maakt iedere ontwerper, zowel de interieurarchitect als architect, gebruik van referenties. Doorheen alle opleidingsonderdelen van een (interieur-) architectuur opleiding wordt er dan ook uitgebreid aandacht geschonken aan de canon van de architectuurgeschiedenis. Dit zijn de grote of bekende werken die de architectuur van vandaag hebben vormgegeven. Daarnaast worden ook de namen of projecten van kleinere, hedendaagse architecten meermaals besproken. Dit allemaal om ervoor te zorgen dat de studenten een persoonlijk referentiekader kunnen opbouwen tijdens de opleiding die ze daarna nog kunnen uitbreiden in het werkveld.

## Probleemstelling

De docenten van de faculteit Architectuur en Kunst aan de Universiteit Hasselt hebben ondervonden dat het opbouwen van dat referentiekader voor beginnende studenten niet vanzelfsprekend is. Hoe groeit dit referentiekader? Welke structuur hanteert een student hiervoor? Uiteraard groeit de kennis aan interessante projecten vanzelf, maar hoe worden deze in het hoofd geordend? Hoe kunnen we als leerkracht of docent voor helderheid zorgen in het web van architecturale projecten? Op welke manier kunnen we studenten attent maken op de valkuilen tijdens het beoordelen en classificeren van een project, is er hierin ruimte voor subjectiviteit?

In deze thesis gaan we op zoek naar de wijze waarop studenten dit referentiekader vorm geven tijdens de opleiding en hoe dit vanuit de opleiding ondersteund kan worden. We trachten hierbij een antwoord te vinden op de verschillende ordeningssystemen die we al dan niet kunnen toepassen en welke hierbij ook goed en/of begrijpbaar werken voor de beginnende student.

Vanuit de bovenstaande context wordt de volgende onderzoeksvraag geformuleerd:

Welke criteria maken van een project een waardevolle referentie betrekking hebbend op het eigen ontwerp van een eerstejaars student (interieur-) architectuur? Via welk ordeningssysteem kunnen deze mogelijke referenties geclassificeerd worden?

## Onderzoeksmethodologie en -opzet

Om een antwoord te krijgen op deze vragen, voeren we het onderzoek uit in twee fases. De eerste fase is een literatuurstudie waarbij we dieper ingaan op het belang van referenties in het hoger architectuuronderwijs. De tweede fase bestaat uit twee praktijkonderzoeken binnen de faculteit Architectuur en Kunst aan de UHasselt. Bij het eerste praktijkonderzoek wordt aan de hand van focusgroepen achterhaald hoe de studenten uit de eerste bachelor (interieur-) architectuur omgaan met referenties. Ook onderzoek we hier hoe de studenten deze beoordelen en benaderen. Aan elke focusgroep, die in totaal zes keer werd uitgevoerd, namen 4 à 5 studenten deel die willekeurig aangesproken werden tijdens begeleidingen van zowel eerste bachelor interieurarchitectuur als architectuur. In het tweede praktijkonderzoek gaan we in gesprek met vier docenten, (interieur-) architect van beroep, van diezelfde groep studenten om ook hun visie in kaart te brengen. De bevindingen uit de twee onderzoeksfases werden steeds in verband gebracht met onze eigen ervaringen als student binnen dezelfde faculteit.

## Doelstelling

Het uiteindelijke doel hiervan is om al deze resultaten te bundelen en samen te brengen in een kijkwijzer. De studenten kunnen deze tijdens het eerste opleidingsjaar en eventueel ook de jaren nadien gebruiken om de betrouwbaarheid én relevantie van een project te controleren. Dit gebeurt aan de hand van een ordeningssysteem dat vertrekt vanuit de visie van de docenten. Deze projecten kunnen dan ingezet worden als referentie voor een persoonlijk project, of kan de student opslaan in de persoonlijke referentierugzak.

# 1. Het referentiekader

In dit deel verdiepen we ons in de algemene kadering van een referentiekader en vakdidactische referenties gelinkt aan het hoger onderwijs. In de eerste plaats verkennen we de didactische kracht en mogelijkheden van een goed uitgebouwd referentiekader door literatuuronderzoek. Vervolgens verkennen we de onderwijskwalificaties die gehanteerd worden in de twee opleidingen aan de UHasselt en hoe deze worden gecommuniceerd naar student en docent.

## 1.1. Zoekplan

De kernwoorden van het onderzoek zijn referentie, referentiekader, vakdidactisch referentiekader en 'referentieprojecten in de architectuur'. Deze sleutelwoorden werden vertaald naar het Engels en indien mogelijk werden er synoniemen gevonden. Termen als schema, frame, scenario en context verwijzen naar een vorm van een referentie. Het didactisch referentiekader wordt letterlijk vertaald naar 'didactic frame of reference' in het Engels en wordt gedefinieerd als een geheel van beginselen binnen een bepaalde groep of individu (Weijnen, Hofman, 2022). Dit werd vanuit de architectuur ook vergeleken met 'projects of references'. Het woord referentie (referente) heeft een letterlijke vertaling zijnde verwijzing (Weijnen, Hofman, 2022). De betekenis van het werkwoord refereren is 'verwijzen (naar een bron)' (Weijnen, Hofman, 2022). De definitieve zoek combinatie:

Vakdidactisch referentiekader OR didactic frame of reference NOT didactisch schema AND referentiekader OR frame of reference AND referentieprojecten OR architectural projects of reference AND referentie OR verwijzing OR referente.

De geraadpleegde databases zijn Google Scholar, EBSCO (Art & Architecture Source), de databank van de Universiteit Hasselt en het onderzoeksportaal van FRIS Vlaanderen. Andere databases, zoals ERIC en Ebook Central, gaven geen vernieuwende en soms ook geen toepasselijke publicaties. Via de database Google Scholar kwamen er een aantal Nederlandstalige papers naar voor waarin men onderzoek deed naar het verband tussen de relatie van de student en de docent in de context van ontwerp opdrachten. In de paper 'Een sentiment voor de architectuur: Belichaamde architecturale kennis onderwijzen en leren tijdens de dialoog in de ontwerpstudio' van de doctoraatsstudent Marjan Michels (Universiteit Antwerpen, 2018) werd duidelijk hoe en wie de begeleidingssessie in een ontwerpstudio (bege)leidt. Meer in de richting van dit onderzoek, gebruiken studenten ook projecten om tot inzicht te komen. Dit gebeurt aan de hand van verschillende kwaliteiten van het project die gelinkt worden met ontwerp opdrachten ter inspiratie voor het onderzoek. Een groot voordeel is het enthousiasme dat tijdens de begeleiding ontstaat omdat beide partijen geprikkeld worden door kwaliteitsvolle referenties en zich daar samen ook een weg door slaan om hierin te filteren.

Ook andere artikels over het onderzoek naar verschillende media of zoekkanalen gaven richting aan het zoeken naar referenties, zo kwam naar voren welke resultaten eerst getoond werden via sociale media. Enerzijds hebben we het onderzoek bekeken als de onderzoekende student, anderzijds verwerkten we ook de insteken van onszelf als toenmalig student. Daarnaast werd er rekening gehouden met de mening van



vakspecialisten over de kwaliteit van referenties en hoe zij hiernaar kijken tijdens het ontwerpproces bestaande uit verschillende fases: de ideefase, de project vormingsfase, de ontwerpfase en de implementatiefase (Edvardsson, 2002). Het onderzoek naar papers en artikelen gebeurde vooral in het Engels en in het Nederlands. Nederlands vormde een basis voor het voeren van de gesprekken met docenten en studenten. Ook hebben we door onze stage docenten kunnen observeren tijdens een begeleidingssessie. Een begeleiding is het één-op-één gesprek (verbale interactie) tijdens de ontwerpstudio tussen de architectuurdocent en -student met betrekking tot de kwaliteit en de vooruitgang van de student zijn ontwerp via een planmatige voorstelling en conceptuele toelichting (Michels, 2018). Aangezien het gebruik van een referentiekader altijd bestaan heeft in de ontwerpwereld, vermelden we steeds de jaartallen bij de bronnen om aan te tonen in welke tijdsgeest het project tot stand kwam. De geweerde onderzoeken zijn artikelen en papers over: sentiment van de architectuur (5), de dialoog in de ontwerpstudio (1), de ontwikkelingen in het denkproces van het ontwerp (3), zoekkanalen en media (5), studiegids van de ontwerpstudio's (2), methodologisch onderzoek in de architectuur (1) en het architecturaal referentiekader van de beginnende student (1).

Bij het zoeken naar werkelijke referentiekaders of richtvragen, kwamen de resultaten minder relevant overeen met het verwachte. Deze bronnen gingen meer over een referentie als sollicitatietechniek. Door een beperkt aantal aan publicaties, werd er in de referentielijst van geschikte bronnen verder gezocht naar publicaties. Er werden in totaal 12 geschikte bronnen gevonden door de kernwoorden en literatuurstudie. Tijdens de studie werd geconstateerd dat vele bronnen gedateerd waren. We zijn ons er bewust van dat het architectuuronderwijs doorheen de jaren evolueerde. Vandaar selecteerde we in de bronnen op basis van algemene kaders en werden de bevindingen uit de literatuurstudie verder afgetoetst met de huidige situatie aan de hand van de praktijkonderzoeken.

## 1.2. Referentie versus referentiekader

In dit onderdeel zoomen we even in op het verschil tussen een referentie en een referentiekader. Ook gaan we na wanneer en hoe een individuele referentie in aanmerking komt om opgeslagen te worden in het referentiekader.

### 1.2.1. Een referentie

Zoals in de inleiding aangehaald werd, zoeken studenten voor elke ontwerpopdracht naar referenties. Maar wat zijn nu juist referenties? Wat maakt juist die referentie waardevol? Volgens het woordenboek Prisma is een referentie in de letterlijke betekenis van het woord 'een verwijzing naar een bron' (Weijnen & Hofman, 2022). Er wordt dus verwezen naar een inspirerende bron of architecturaal literatuuronderzoek. De inspirerende bron bevordert in het algemeen de context van de ontwerpopdracht en neemt vele vormen en grootordes aan zoals een verwijzing naar werk uit een bepaalde tijdsperiode, een 'stijl', een stukje poëzie, een kunstwerk, een architect, een (deel van een) gebouw, een technisch detail, een voorwerp, een gebeurtenis, een historisch boek, specifieke monografieën of beeldanalyses van gebouwen en architecten, theoretische collecties en manifesten, ... (Palermo, 1999). In het geval van een gebouw kan dit ook een architecturaal gegeven zijn, bijvoorbeeld een (deel van een) project of een klein aspect hiervan, dat meer informatie geeft over een bepaald onderzoek of ontwerpopdracht. Ter verduidelijking, binnen een ontwerpopdracht over 'Licht in de architectuur' kan er gezocht worden naar gehele projecten met zoektermen over de kracht van licht en schaduw en een open-gesloten compositie in een architecturale context. In andere contexten kan dit

evenzeer een ophaalbrug zijn met verlichtingselementen die reflecteren op het water of eerder het indirecte daglicht gaan onderzoeken. Een referentie kan een zeer persoonlijk iets worden, wanneer de beoordelaar er een waarde aan toekent en kan terugslaan op alles waaruit de ontwerper inspiratie haalt. Interessant hierbij is dat een student of ontwerper tijdens het ontwerpproces doorgaans gebruik maakt van meerdere referenties. Tijdens het verdedigen van het persoonlijk project, worden er echter maar twee of drie referenties overgebracht aan de docent, jury of klant (Palermo, 1999). Tijdens het gehele proces komen er bepaalde beelden aan bod die de ontwerpvisie vormen. Als we naar de klant gaan, tonen we hier een selectie van om het ontwerp beter te duiden (Docent 1, persoonlijke communicatie, 16 maart 2022).

## 1.2.2. Een referentiekader

We kennen nu het begrip 'referentie', maar wat is een referentiekader dan? Een referentiekader is een structureel schema voor een (architecturale) analyse of een introductie ter verwerking van informatie (Salama, 2019). In eenvoudigere woorden: een opslag van allerhande referenties waaruit men inspiratie kan halen, zoals Palermo definieerde in de grootordes van een referentie. Ook worden in het referentiekader de voor- en nadelen van elke referentie opgenomen (Palermo, 1999).

Gregory S. Palermo (1999) bestudeert de inhoud en methodes voor het introduceren van architecturale referentiekaders voor de beginnende student in de setting van een ontwerpstudio. Uit de canon van de architectuur (de grote referentieprojecten uit de architectuurgeschiedenis) bespreekt de studie vijf samenhangende referentiekaders om de doordachtheid van de architectuur te beschouwen:

1. Onveranderlijke werkelijkheden van gebouwen (ordering van landschap, omhulling, object en binnenruimtes)
2. Historisch perspectief of de sociaal culturele achtergrond
3. Het 'grote' gebouw (publieke, semipublieke en gemeenschappelijke gebouwen)
4. De 'grote' architect (de grondleggers en klassiekers uit de architectuurgeschiedenis)
5. Bouwstenen van de architectuur, de verzamelnaam voor alles waaruit de architectuur bestaat: ontwerpconcept, functionaliteit, materiaalkeuze, en de culturele en/of topografische omgeving.

In dit onderzoek staft Palermo dat de beginsituatie van een referentiekader sterk afhankelijk is van wat de student voor zich heeft liggen en wat hij of zij als standaard aanschouwt aan de hand van de persoonlijke omgeving. Wanneer we verder kijken dan de beginsituatie van een architecturaal referentiekader, verklaart Palermo (1999) dat het concept van architectuur opgedeeld wordt in twee hoofdkaders: het archeologische/historische kader en het kritische kader. In het archeologisch/historisch kader probeert men een alomvattend begrip te vormen aan de hand van de oorsprong van het project. In het kritische kader, dat voortkomt uit het karakter van de hedendaagse kijk op architectuur, wordt er rekening gehouden met de commentaren op het project die door eender wie geuit werden vanaf zijn ontstaan tot op heden. Deze twee kaders vormen samen de architectonische betekenis die gegeven wordt aan een project dat opgeslagen wordt in een referentiekader.

“De kwestie van architectuur deelt met geschreven tekst en andere kunsten een fysieke aanwezigheid die openstaat voor interpretatie. We werken aan het ontwikkelen van twee gelijktijdige opvattingen: een opnieuw gecreëerd milieu, dat probeert de oorspronkelijke context in zijn eigen termen te begrijpen, en die van onszelf. De kritische kijk vanuit ons huidige perspectief” (Palermo, 1999, p 4).

Uit bovenstaande citaat kunnen we aannemen dat, wanneer we een mogelijke referentie proberen te analyseren, we gelijktijdig twee opvattingen over het project ontwikkelen. Deze twee opvattingen komen overeen met de twee hoofdkaders van de architectuur. In de eerste opvatting, overeenkomstig met het archeologisch/historische kader, probeert men een algemeen beeld te krijgen van de nieuwe omgeving die er ontstond, door het toevoegen van het project in zijn context en de impact die dit met zich meebracht. In de tweede opvatting, het kritische kader, probeert men zelf een oordeel te scheppen over het project op basis van het eigen, hedendaagse standpunt.

Wanneer we deze theoretische ontleding van een referentie of referentiekader aftoetsen met onze eigen praktijkervaring, geven we toe dat deze zeer nauw aansluit met de persoonlijke werkwijze. Wel moeten we hierbij zeggen dat dit vooral onbewust gebeurt. Zo maken we zonder het door te hebben al een eerste oordeel vanuit het kritische kader dat ontstaat bij het eerste beeld van het project dat we bekijken. Daarna wordt het archeologisch/historisch kader pas in acht genomen. Dit gebeurt bewuster doordat er effectief de stap gezet moet worden om deze context te bekijken op de afbeeldingen, maar ook in de begeleidende teksten. Hierna kan het kritische kader terug bijgesteld worden. Bovendien is het kritische kader ook sterk afhankelijk van de persoonlijke ‘stijl’ en situationele kenmerken die verbonden zijn aan de culturele context waarin de beoordelaar opgroeide. Denk maar aan de culturele verschillen tussen ‘Bollywood’ ten opzichte van de Belgische cultuur. We zouden daarom kunnen zeggen dat het belangrijk is om ons meer bewust te worden van het kritische kader. Dit zodat we hier met een meer rationele blik over kunnen oordelen en er sneller met meer diepgang naar een project gekeken kan worden. Bekijk het zo; wanneer een beginnende student een afbeelding ziet van een gebouw waarbij de afbeelding een slechte kwaliteit heeft, vanuit een foute hoek genomen werd, eventueel bij slechte weersomstandigheden, ... kan het zijn dat het kritische kader er meteen voor zorgt dat het project slecht beoordeeld wordt. Wanneer de student hierdoor kan leren kijken, ziet hij of zij mogelijks wel nog het gebouw zelf en kan het archeologisch/historische kader in werking gesteld worden tijdens het verder onderzoek van het gehele project, dus ook aan de hand van andere afbeeldingen, begeleidende teksten, ... Deze kunnen dan op zijn beurt gebruikt worden om het kritisch kader bij te stellen en te reflecteren over wat er eerst geoordeeld werd.

In een ontwerppresentatie van Architectenbureau The Citadel Company (Van Den Brom, 2020) wordt er beschreven hoe de ontwerpers bij dit bureau omgaan met referenties en vooral wat deze referenties interessant maakt. In de eerste plaats wordt er eerst een grondige studie gemaakt van het kavel en de situering van het ontwerpproject, daarna wordt de zoektocht naar referenties gestart. Bij het beoordelen van deze referenties baseren ze zich op de principes van de ‘Triad’, een meetinstrument dat door architect Vitruvius beschreven werd in een van zijn geschriften ca. 50 v.Chr. en later vertaald werd door Morgan M. H. in 1914. Volgens deze ‘Triad’ bestaat de essentie van architectuur uit drie belangrijke basisaspecten: schoonheid, stevigheid en bruikbaarheid. De ontwerpers binnen het bovengenoemde architectenbureau houden er dus rekening mee dat deze drie elementen steeds zo goed mogelijk verwerkt werden in de referenties om zo het hoogst haalbare resultaat na te streven.

Maar wanneer streef je naar het hoogst haalbare resultaat? Wanneer besluit je dat de referentie, ‘de verwijzing naar een bron’, waardevol is voor jouw ontwerpopdracht? De vraag voor vele studenten die hun bagage aan het opbouwen zijn om projecten te realiseren.

### 1.2.3. De opslag van een referentie in een referentiekader

Nu we weten wat een referentie en een referentiekader is, kunnen we overgaan naar de volgende vraag die dit onderzoek vorm geeft. Wanneer wordt een referentie opgeslagen in een referentiekader, en op welke manier gebeurt dat? In het doctoraatsonderzoek van Marjan Michels (2018), 'Een sentiment voor architectuur: Belichaamde architecturale kennis onderwijzen en leren tijdens de dialoog in de ontwerpstudio', dat gebaseerd is op werk van de filosofen, psychologen en pedagogen John Dewey en Jesse Prinz, wordt duidelijk dat de student een 'goed gevormd' sentiment of oordeelsvermogen voor architectuur ontwikkeld door het waarnemen en evalueren van een architecturaal werk. Ook kan er gewerkt worden met een deelaspect van het werk waarbij de student een esthetisch oordeel velt, het 'esthetisch sentiment' (Prinz, 2004).

*"De professor definieert dit als een psychologische dispositie waarover een individu beschikt om automatisch bij het waarnemen van een kunstwerk (architectuur) een gepaste esthetische emotie te ervaren (Prinz, 2004b, pp. 7, 8). Een sentiment is geen emotie, maar een dispositie, een gesteldheid om bepaalde emoties te ervaren bij bepaalde stimuli" (Michels, 2018, pp. 55).*

Het esthetisch sentiment of oordeelsvermogen vormt een basis voor het correct opstellen van het kritisch kader en wordt in de literatuur omschreven als een oordeelsvermogen dat steunt op het spontaan aanvoelen of een ontwerpactie goed of slecht is, of het resultaat interessant en mooi is. Het gaat dan niet over juist of fout, maar over meer of minder 'gepast' in een bepaalde ontwerpsituatie. Dit esthetisch sentiment moet zich gedurende de leersituaties binnen de context van de ontwerpstudio richten tot het ontwikkelen van een 'goed gevormd' sentiment voor architectuur. Dit 'sentiment voor architectuur' definiëren we als een soort tweede natuur om esthetische emoties te ervaren bij het waarnemen van architecturale prikkels. De student heeft een 'sentiment voor architectuur' ontwikkeld als hij bij het waarnemen en evalueren van een architecturaal werk (gebouw, interieur, stadslandschap, ...), of een aspect ervan, de gepaste emotie voelt die hem leidt naar een esthetisch oordeel. Maar wat betekent 'gepast' nu in deze context? Wanneer kunnen we oordelen of een emotie van een student 'gepast' is als we weten dat het voelen van een emotie terugslaat op het hoogste niveau van de persoonlijkheid? We stellen dat het 'gepast' in deze setting cultureel bepaald wordt. Het gepaste oordeel ligt vervat in de algemeen aanvaarde architecturale waarden en normen die bepaald worden aan de hand van de referentie-architectuur (canon van architectuur), en/of gedragen wordt door experts zoals architecten, docenten, ... Bij het zoeken naar de referentie-architectuur, is er voor de beginnende student nood aan ondersteuning van de docenten om te kunnen achterhalen welke historische werken als maatstaf gezien worden binnen de architectuur. Op deze wijze wordt het architecturaal sentiment van de studenten door de docenten bewaakt (Dewey, 1934). Daarnaast speelt de autonomie van de student ook een rol in wat als referentie aanvaard kan worden in functie van de persoonlijke ontwerpvisie. We kunnen ons de vraag stellen tot op welk niveau de docent dus effectief een invloed kan en mag hebben op dit architecturaal sentiment om te voorkomen dat de student geen eigen ontwerpvisie creëert.

#### **Esthetiek als referentiecriteria**

Het esthetisch sentiment vormt in veel gevallen dus de basis voor het beoordelen van een referentie. Dit is geen gekke conclusie aangezien het project en dus ook de referentie er esthetisch wel aangenaam moet uitzien. Een veelvoorkomende valkuil in de zoektocht naar referenties, blijkt dan ook het esthetisch oordeel dat de bovenhand krijgt (Michels, 2018). Door de opkomst van sociale media is deze valkuil nog prominenter aanwezig in het beoordelingsvermogen van de student. Tijdens het beargumenteren mag de esthetische waarde geen hoofdrol zijn. Vaak botsen studenten tegen de zin 'omdat het mooi is' aan, een argument dat enkel op persoonlijk niveau geplaatst kan worden en dus geen vaste waarde kan aannemen. In de kijkwijzer die als doel dient voor dit onderzoek, moet er dus rekening gehouden worden met alternatieve criteria die ervoor zorgen dat de esthetische waarde niet als enige beoordeeld wordt. Daarom moet er bij het beoordelen van een mogelijke referentie verdiepend en verbredend onderzocht worden, zodat het beeld niet enkel esthetisch spreekt, maar ook spreekt op basis van Vitruvius' Triad. Wij stellen het 'gepast' oordeel op basis van esthetiek dus in vraag omdat deze te ruim is voor het correct beoordelen van een referentie.

Een referentie moet in contact staan met een diepere laag van het persoonlijke project en zijn context, de achterliggende cultuur. Wanneer studenten referenties gaan opslaan op basis van esthetisch aangenaam, ontstaat er één groot web van mooie beelden, die op persoonlijke basis beoordeeld werden, in dit referentiekader. Wanneer de student hierin referenties wil zoeken, is het bijgevolg logisch dat deze gewoon Pinterest opent om op zoek te gaan naar een ander mooi beeld, in plaats van terug te zoeken naar een project dat bijvoorbeeld ook constructief of conceptueel aansluiting kan maken. Die argumentatie achter een referentie maakt deze juist relevant en onderscheidt zich van andere referenties. Hierdoor wordt het voor de student veel aangenamer om terug te gaan naar een eerder gevonden referentie, omdat deze ook voor andere elementen blijft hangen dan dat het enkel mooi was.

## 1.3. Referentie in het hoger architectuuronderwijs

Een referentiekader opbouwen in je beginjaren als (interieur-) architect loopt niet altijd van een leien dakje. Uit de praktijkonderzoeken wordt duidelijk dat de basis zich opbouwt in heel het traject van de opleiding (interieur-) architectuur. De inbreng komt van de opleiding zelf, maar de uitkomst kan zichtbaar verschillen van student tot student. In dit deel van de literatuurstudie bespreken we het vakdidactisch kader binnen het onderwijssysteem van de faculteit. Wanneer kan een referentie opgeslagen worden in een vakdidactisch referentiekader? Het onderzoek biedt de algemene basis, maar geeft nog geen rechtstreeks antwoord. Hier komen we tijdens de praktijkonderzoeken op terug aan de hand van de focusgroepen en interviews.

### 1.3.1. Het vakdidactisch referentiekader

Laten we starten met het verschil te duiden tussen het referentiekader en het vakdidactisch referentiekader. De referenties die in deze twee referentiekaders opgeslagen worden, kunnen exact hetzelfde zijn. Het enige verschil is dat het referentiekader voor persoonlijk gebruik is. Een vakdidactisch referentiekader is het referentiekader van een leerkracht of docent, of een gedeelte ervan, dat ingezet wordt om de studenten informatie bij te brengen. Elk referentiekader dat deel uitmaakt van een onderwijzing is dus een vakdidactisch referentiekader. De experts, zoals docenten, begeleiders, (interieur-) architecten, ... bouwde een referentiekader op door de stiel, architecturale normen en waarden, ... toe te passen in de praktijk. Deze worden vervolgens tijdens lezingen, hoorcolleges, practica of begeleidingen overgebracht naar de studenten. De studenten nemen de referenties op hun beurt op om ze uiteindelijk ook toe te passen in een studieproject met realistische situaties of in het werkveld (Michels, 2018).

Het wordt stilaan duidelijk dat referenties in het kader van architectuur, een relevant leermoment vormen waarbij referenties betrokken worden om het ontwerpproces te kaderen. Via de referentieprojecten legt de student verbanden tussen een bepaalde vormgeving en specifieke architecturale waarden (Dewey, 1938). De student kan hierdoor een ontwerp dat in zijn of haar hoofd ontstond, vertalen naar een architecturale realisatie dat beargumenteerd kan worden aan de hand van referentieprojecten. Het is dus vanzelfsprekend dat deze leermomenten in de opleiding ingebouwd worden, maar hoe wordt dit verwerkt in de doelstellingen en onderwijskwalificaties van beide opleidingen?

### 1.3.2. Referenties in de domeinspecifieke onderwijsleerresultaten

Via de domeinspecifieke leerresultaten van de twee opleidingen binnen de eerste bachelor, die door de Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie bewaakt wordt, is er in de onderwijsleerresultaten (OLR) van architectuur een duidelijke link met referenties aanwezig, meer dan bij interieurarchitectuur. Weet hierbij wel dat dit enkel op papier zo is. In de praktijk wordt er in beide richtingen evenveel aandacht geschonken

aan het gebruik van referenties. Bij Architectuur werd leerresultaat *"11. Bronnen gericht zoeken, evalueren en kritisch verwerken, en er correct aan refereren."* (VKS, 2017a) toegevoegd. Ook tijdens het proces worden referenties opgeslagen in het logboek, waarbij correct refereren een onderdeel is in de beoordelingsgraad bij een studio-opdracht. Bij beide opleidingen wordt dit gestaafd door het gemeenschappelijke opleidingsonderdeel (OPO) 'Ontwerpmethodiek - Inleiding in onderzoek' (Universiteit Hasselt, 2022a) en 'Ontwerpmethodiek 1 / Inleiding in onderzoek' (Universiteit Hasselt, 2022b).

Bij de OLR's van interieurarchitectuur wordt er meer algemeen gesproken over wetenschappelijke informatie die op zijn beurt gerefereerd wordt met betrekking tot methodes en kunsten. Hier werden leerresultaat *"4. Vanuit kennis en inzicht in de methoden en theorieën van het ontwerpen van interieurs, een vertaalslag maken tussen inzichten uit humane wetenschappen, exacte wetenschappen en kunsten."* en leerresultaat *"9. Zoeken, ontsluiten, beheren en kritisch synthetiseren van wetenschappelijke informatie."* (VKS, 2017b) aan het curriculum toegevoegd. Wanneer we dit aftoetsen met de docenten, vertellen zij dat het gebruik van referenties meestal algemeen besproken wordt in het ontwerpteam. Het geven en opbouwen van een referentiekader wordt hier dus niet rechtstreeks in de onderwijskwalificaties verwerkt.

### Opleidingsonderdelen

OPO's zoals Cultuurwetenschappen 1A, 1B (arch.) en Inleiding tot de Architectuur- en Kunstgeschiedenis (int.) richten zich op grote bekende werken, zodat de studenten ook een bagage van referenties meekrijgen uit het verleden en heden (Palermo, 1999). Deze grondleggers zijn de basisprincipes en verwerken ze ook in de ontwerp-opdracht zoals bij het OPO Ontwerpstudio Initiatie Ruimte en Ontwerpmethodiek (int.) en Ontwerpen 1A (arch.). Wat bedoelen we met grondleggers? Het kan gaan over bekende architecten, denk maar aan Le Corbusier, Mies Van Der Rohe, Peter Zumthor, Zaha Hadid, ... of over bekende kunstenaars, kunststijlen, ... die de studenten analyseren bij Kunstgeschiedenis/Cultuurwetenschappen, zoals de Griekse beschaving, Art nouveau, het Bauhaus, ... Bij het OPO Ontwerpmethodiek - Inleiding in Onderzoek (int.) en Ontwerpmethodiek 1 / Inleiding in onderzoek (arch.), wordt er naast deze grondleggers ook aandacht besteed aan hedendaagse projecten, zowel in binnen- als buitenland.

Als we spreken over de detaillering van plannen, materialisatie en constructie wordt er ook gekeken naar hedendaagse ontwerpers. In het aanreiken hiervan speelt de begeleider van de ontwerpstudio's een grote rol. De docenten dagen de studenten hier ook uit om niet alleen te kijken naar de grote namen, maar ook zeer zeker naar Belgische ontwerpers. De student wordt daarnaast in de praktijk ook aangespoord om zijn of haar buurt te verkennen, zowel online als fysiek, zodat er ook een databank ontstaat van leveranciers of ontwerpers in en rond Limburg waar studenten vlot naartoe kunnen gaan om advies te vragen. Dit is ook interessant in het kader van netwerken in de professionele wereld en het leggen van contacten voor een job, ... De faculteit zelf speelt hier ook op in doordat opdrachten vaak gelinkt worden aan leveranciers, ontwerpers en/of merken uit de streek die dan regelmatig bezocht worden onder begeleiding. Elke opdracht van de ontwerpstudio's start met een 'hoorcollege' waarin de opdracht uitgelegd wordt. Hierbij worden er ook referenties en onderzoekssystemen overgebracht aan de studenten. De theorie-OPO's zoals Ontwerpmethodiek - Inleiding in Onderzoek, Ontwerpmethodiek 1 / Inleiding in onderzoek en Kunstgeschiedenis/Cultuurwetenschappen proberen met de opdrachten uit de ontwerpstudio's aansluiting te maken. Als we terugkijken naar onze eerste bachelor interieurarchitectuur in het academiejaar 2017 - 2018 werd er een opdracht gegeven met als hoofdrolspeler het Barcelona Paviljoen van Mies van Der Rohe, waarbij de studenten de ruimte moesten analyseren en er een vakantiewoning voor een chef-kok in moesten ontwerpen. Bij Kunstgeschiedenis kregen we ongeveer gelijktijdig de werking en achterliggende informatie van Mies van Der Rohe. Bij het OPO Ontwerpmethodiek werd er gesproken over de ruimtelijke vertaling van tweedimensionaal naar driedimensionaal. Ook planmatige ordeningssystemen en plattegronden werden besproken bij Ontwerpmethodiek. In de ontwerpstudio zagen we dan meer referenties naar inspirerende keukens en hedendaagse ontwerpers die vertrokken zijn vanuit het minimalistische 'less is more'.

## 1.4. Architecturale referentiebronnen voor studenten

We hebben het nu al uitvoerig gehad over de hoe en waarom referenties aan bod moeten komen in het architectuuronderwijs. In dit deel bespreken we de mogelijke plekken, vormen en/of manieren voor studenten om met deze referenties in aanraking te komen, anders dan dat ze rechtstreeks aangeboden worden door de docenten of opleiding.

### Online onderzoek

Een eerste mogelijkheid waar studenten hun referenties zoeken, is online op architectuur blogs zoals Archdaily, Great Bulder, Dezeen, ... De meest bezochte online, architecturale media en kanalen zijn Archdaily en Pinterest (Journal of Cultural Studies, 2020). Uit onderzoek van Filgo (2017) blijkt dat steeds meer beginnende ontwerpers effectief gebruik maken van social-media zoals Pinterest of Instagram voor het zoeken naar referenties.

### Literatuuronderzoek

Uit eigen bevindingen tijdens onze opleiding, trekken steeds minder studenten naar bibliotheken. Is het mogelijks een gevolg van Covid-19? Dat kan sinds de laatste jaren zeker zo zijn. Echter kan dit niet met zekerheid gezegd worden doordat de verplaatsing van de architectuurbibliotheek van het faculteitsgebouw naar hoofdgebouw D, in hetzelfde academiejaar plaatsvond. De verhuis heeft het opzoekingswerk naar literatuurreferenties alvast niet bevorderd, zo bleek uit gesprekken met studenten en docenten. Daarnaast zijn online publicaties in opmars door de uitbreiding van de digitale UHasselt-databank van e-bronnen en e-journals (Campusbibliotheek Diepenbeek, 2022). Ook dienen vele studenten nu door het gevolg van Covid-19 een masterproef digitaal in. Dit heeft ook weer als voordeel dat de kwalitatieve masterproeven makkelijker in de databank opgenomen kunnen worden zodat andere studenten gerichter kunnen zoeken in de digitale databank met verschillende papers en abstracts. Daarnaast geven we hier ook even de kanttekening dat in deze opleidingen referenties vooral beeldend zijn. Zonder te zeggen dat referenties afkomstig van een boek geen extra meerwaarde kunnen bieden, moet wel gezegd worden dat een beeld door het inscannen of fotograferen vanuit een boek minder kwalitatief wordt. Hierdoor zijn studenten sneller geneigd het beeld online op te zoeken. De student moet er in dit geval wel waakzaam op zijn dat de informatie die online bij de afbeelding geplaatst wordt foutief kan zijn. In een boek of geschreven publicatie is de beschreven informatie geverifieerd en dus ook betrouwbaarder.

### Fysiek onderzoek

Een andere vorm om naar referenties te zoeken, is het bezoeken van gebouwen of projecten in de vrije tijd. Dit kan ruim gezien worden. Studenten houden hun ogen en oren open en kijken naar nieuwe en oude projecten, maar staan er vaak niet genoeg bij stil dat dit hen ook een goede referentie kan opleveren. Wel onthouden ze onbewust aspecten, of blijft er iets hangen. Bijgevolg ligt de kunst in het doelgericht opnemen van het project, zodat ze deze referentie later correct kunnen oproepen in de ontwerpstudio. Normaal gezien gaan de eerstejaarsstudenten interieurarchitectuur en architectuur twee keer per academiejaar op studiereis met als doel hun referentierugzak te verbreden en te verkennen. Afgelopen jaren is dit door Covid-19 tijdelijk stopgezet waardoor studenten deze manier van referenties mogelijks minder gebruiken of kunnen toepassen. In ons eerste bachelorjaar interieurarchitectuur gingen de studiereizen naar het Nederlandse Utrecht en het Franse Lille. De reis naar Utrecht vond plaats in oktober en duurde 2-3 dagen. De reis naar Lille duurde een hele week en vond plaats in de week voor de paasvakantie. De docenten bekeken en analyseerden het gebouw tijdens het bezoek grondig, terwijl de studenten vaak na amper 15 minuten al naar buiten waren, wachtend op het volgende bezoek. Dit is iets wat bij ons als studenten het geval al was, maar nu blijkt uit gesprekken met de docenten dat dit tijdens de studiereis van de tweede bachelor interieurarchitectuur nog erger was. We zouden hieruit kunnen stellen dat studenten niet geleerd hebben voldoende stil te staan bij iets of dat de onderzoekshouding er nog niet inzit. De beginnende student moet een meer ontdekkende

houding aannemen en ook de volgende stap durven zetten. Kijken naar wat er achter de ontdekking zit en meer in detail onderzoeken hoe iets werd opgebouwd. Verder brengen de studenten bij OPO's als Constructie & Materiaalleer (int.) of Draagstructuur/Constructie (arch.) wel bezoeken aan showrooms en bedrijven, of komen ze in aanraking met lezingen en gastsprekers die info komen geven over een merk of afwerkingsmateriaal. Ook opdrachten uit deze OPO's worden regelmatig gelinkt aan werkelijke, fysieke situaties zoals het onderzoeken van fineer-stalen, badkamers analyseren en daar verslag van uitbrengen, ...

Dit zijn mogelijkheden die de universiteit aanbiedt om fysiek op ontdekking te gaan. Maar we moeten hier ook kijken of de studenten ook in de vrije tijd fysiek op onderzoek gaan. We nemen deze vragen mee naar de praktijkonderzoeken.





# 2. Het huidige gebruik van referenties

In dit gedeelte koppelen we de inzichten uit het literatuuronderzoek aan het kwalitatief praktijkonderzoek, waarbij we interviews en focusgroepen hebben afgenomen. Het doel hiervan is verdiepende informatie te verkrijgen over de huidige staat in verband met referentiegebruik in het onderwijs. We organiseren focusgroepen met studenten en nemen interviews af met de docenten van de ontwerpstudio. De focusgroepen als de interviews leggen we uiteindelijk naast elkaar om te zien wat de verschillen in visies zijn. Zo kunnen we oordelen welke vragen en elementen of criteria cruciaal zijn in de kwaliteitscontrole van referentiegebruik. Deze elementen en criteria dienen opgenomen te worden in de kijkwijzer.

## 2.1 Visie van studenten

Shannon & Weaver (1949), Amerikaanse wetenschappers, wiskundigen en ingenieurs), de grondleggers van de communicatietheorie, brachten het communicatiemodel tussen zender en ontvanger in kaart, en welke ruis er eventueel op de verzonden boodschap kan zitten. Wanneer een docent informatie deelt of overbrengt aan de studenten, dan bestaat er altijd het risico dat een student de boodschap op een andere manier anders ontvangt dan deze bedoeld is, of deze wordt op een andere manier geïnterpreteerd. Als we willen onderzoeken waarom een student minder goed met referenties kan werken dan initieel door het docententeam voorzien werd, is het dus belangrijk om ook het verhaal en de ervaringen van de studenten mee op te nemen in het onderzoek. Zo kunnen we later bij het samenvoegen van de visie van studenten en de visie van docenten beter concluderen waar er eventuele ruis op de boodschap zou zitten.

### 2.1.1. Opzet focusgroepen

De focusgroepen werden in totaal zes keer afgenomen met steeds vier tot vijf studenten. Drie focusgroepen werden gehouden met studenten uit de eerste bachelor van de opleiding interieurarchitectuur. De overige drie werden gehouden met studenten uit de eerste bachelor architectuur, beide zijn opleidingen van de faculteit Architectuur & Kunst aan de UHasselt. In totaal werden er dus ongeveer 27 studenten betrokken op willekeurige en vrijwillige basis. Elke focusgroep, ongeacht de opleiding waarin ze plaatsvond, werd op dezelfde wijze gehouden en bestond uit drie fases. In de eerste, verkennende fase, werd er achterhaald wanneer en waarom de studenten op zoek gaan naar een referentie en of er specifieke opleidingsonderdelen zijn waarbij ze door de aard van de lesinhouden in aanraking komen met mogelijke referenties. Ook werd er in dit verkennend gesprek afgetoetst welke kanalen en media de studenten gebruiken om, naast de lesinhouden zelf, in aanraking te komen met referenties. Om te voorkomen dat de focusgroep een groepsinterview werd, zijn er buiten de verkennende vragen ook enkele actieve technieken gebruikt om informatie te kunnen verkrijgen (Ledingham & Bruning, 1999). Het verkennend gesprek werd afgerond met een denkoefening waarbij de studenten een aantal termen kregen. Daarbij werd er gevraagd een selectie te maken waardoor er twee groepen ontstonden: de termen die wel als criteria gebruikt konden worden voor een relevante referentie, en de termen die ze niet als criteria zouden gebruiken.

Onderstaande criteria werden aan elke groep gegeven bij de start van de selectie:

- Opbouw corpus
- Dakopbouw
- Voorgevel
- Niveauverschillen
- Organisch
- Historische waarde
- Ontmoeting
- Opbouw grondplan
- Aankleding
- Houtsoorten
- Vloertegel
- Detaillering
- Open-gesloten
- Textuur
- Cultuur
- Techniek
- Ruimtelijkheid
- Abstract
- Kleurgebruik
- Compositie
- Beeld
- Statisch
- Patroon
- Gebruik
- Vormelijkheid
- Contrast
- (Persoonlijke) ervaring
- Uitstraling
- Inspiratie
- Zwart-wit
- Minimalistisch
- Licht
- Omgeving
- Geometrisch
- Duurzaam

Na het uitsorteren van de termen werd er nog gevraagd om de stapel met criteria die ze wel relevant vonden te sorteren onder vijf hoofdcategorieën (concept, constructie, materiaal, visueel en ontwerper). De studenten mochten telkens nieuwe termen of hoofdcategorieën toevoegen wanneer ze dit nodig vonden.

De tweede fase van de focusgroep bestond uit een didactische oefening waarbij we de studenten actief op zoek lieten gaan naar een mogelijke referentie voor een fictieve studio-opdracht. De opdracht hield in dat de studenten een ruimte zouden moeten ontwerpen, waarbij het daglicht op een niet-traditionele wijze de ruimte zou verlichten. Dus zonder het gebruik van een standaard raam of dakvenster in wand of plafond. Hierna mochten de studenten zelf aan de slag om mogelijke referentiebeelden, ... te zoeken. Hiervoor werd er aan de studenten gevraagd een laptop mee te nemen naar de focusgroep. Indien ze niet online te werk zouden gaan, mochten ze een stappenplan uitschrijven. Hierna werd er aan elke student gevraagd waarom hij of zij net die referenties had uitgekozen, en op welke manier ze hiermee in aanraking zijn gekomen (zoektermen, kanaal, ...). Om de tweede fase af te sluiten, werd er nog gevraagd om de vijf hoofdcategorieën te ordenen van meeste invloed naar minste invloed tijdens de zoekopdracht naar referenties voor deze opdracht. Op deze manier ontstond er bij elke focusgroep een beoordelingsschaal, die aangaf welke hoofdcategorie voor de studenten belangrijk zouden zijn voor deze opdracht en welke niet. Dit is een alternatieve toepassing van de werkvorm 'beoordelingsschalen', zoals uitgeschreven door Morgan & Krueger (1998). Belangrijk hierbij, is dat deze beoordelingsschaal niet het eindpunt is, wel de bespreking van deze beoordelingsschaal en de reden waarom de hoofdcategorieën in deze volgorde gelegd werden.

De derde en laatste fase van de focusgroep werd gewijd aan een afsluitend gesprek. Waarin er bevestigd werd op welke manier de zoektocht naar referenties nu ondersteund wordt door de docenten en op welke manier ze eventueel beter ondersteund kunnen worden. De volledige leidraad voor de focusgroepen werd opgenomen in de bijlagen (bijlage 6.2.).

## 2.1.2. Resultaten focusgroepen

Om de focusgroepen te beginnen, moest er eerst vastgesteld worden wat de huidige definitie van een referentie is volgens de studenten. Daarom vroegen we aan de studenten om ieder voor zich even na te denken over deze definitie. Bovendien hebben we ook kort gevraagd naar de vooropleiding, gelinkt aan (interieur-) architectuur, van elke student. Deze definitie van een referentie en de vooropleiding, schreven ze neer op een klein, gegeven papiertje. Hieruit kwam dat een referentie veelal een element is waarop men zich kan baseren, de bron zelf. Deze kan gebruikt worden ter inspiratie, maar kan ook verwerkt worden als letterlijke verwijzing naar een materiaal of vorm. Enkelen hadden 'referentie' verward met 'refereren', het letterlijk verwijzen naar een bron in een geschreven tekst.

## Gebruik van referenties gedurende een opdracht

Op de vraag in welke context referenties gebruikt worden binnen de opleiding, kwam hetzelfde antwoord steeds naar boven: bij de start van een nieuwe opdracht. Zo kunnen de studenten snel een algemeen idee vormen. Later in de ontwerpfase gaven studenten aan dat ze opnieuw referenties gingen zoeken, wanneer ze even vast zaten of een specifiek element moesten opzoeken, zoals een bepaalde constructiemethode, de algemene afmetingen van een meubel, ... Evenzeer wordt er geregeld gekeken naar het werk van studenten uit voorgaande jaren, echter niet zo zeer om inspiratie op te doen of inhoudelijk meer te weten te komen, wel om te achterhalen welk niveau er door de docenten verwacht wordt. Dit in de filosofie dat de werken die de docenten ter beschikking stellen goede voorbeelden zijn en dus hoog beoordeeld werden. Verder wordt er vooral gewerkt met beeldende referenties, zoals een afbeelding en schetsen. De studenten gaven aan nog nooit een tekst, muziekstuk, ... gebruikt te hebben om bijvoorbeeld de vertaalslag te maken in de vorm van een algemeen thema of gevoel.

### 2.1.2.1. Referenties aangeboden in de opleiding

De studenten gaven aan dat er tijdens de introductie van opdrachten bij de Ontwerpstudio, maar ook bij Beelding, door de docenten beelden getoond worden die aansluiten bij de opdracht. Deze gebruiken de studenten als startpunt in de zoektocht naar referenties, maar ook als algemene maatstaf op vlak van kwaliteit. De beelden zelf gaan gebruiken als referentie werd door de studenten niet gedaan omdat deze dan te letterlijk en opzichtig zouden zijn. Tijdens begeleidingen van Ontwerpstudio worden er door de docenten tips voor referenties gedeeld in de vorm van namen of sites. Deze worden dan gewoon genoemd waarbij het aan de leerlingen is deze op te schrijven. Het nadeel hiervan is dat dit in veel gevallen niet opgeschreven wordt waardoor de ondersteuning zelf verloren gaat. Wanneer het wel opgeschreven zou worden, gaven enkele studenten ook toe dat ze niet altijd de moeite doen de referentie op te zoeken. Dit vooral wanneer de begeleiding minder goed was verlopen en ze eerder gewoon opnieuw zouden beginnen. Soms wordt de referentie tijdens de begeleiding meteen getoond door de docent, zo wordt er aangegeven dat de student deze dan langer onthoudt of sneller opnieuw gaat opzoeken dan wanneer de naam enkel vermeld wordt.

Zoals eerder aangehaald, worden er bij de opdracht van Beelding een aantal beelden getoond bij de introductie van een nieuwe opdracht. De docenten van Beelding, voornamelijk in de richting Architectuur, voorzien op het einde van de opdrachtenfiche ook een referentielijst die de studenten op eigen basis kunnen onderzoeken indien gewenst. De studenten gaven aan dat ze dit zeer handig vinden doordat ze deze konden raadplegen wanneer ze er zelf nood aan hadden. Echter moeten we hier een kleine kanttekening bij maken. De studenten vertelden ook dat er tussen deze referenties af en toe ook eigen werk van de docenten in deze lijst geplaatst werd. Er is uiteraard niets mis met het delen van eigen werk, er moet alleen wel voor opgelet worden dat de studenten dit niet gaan zien als algemene leidraad of als maatstaf voor het ultieme resultaat. We kunnen ons dus de vraag stellen of deze referenties wel het juiste doel dienen, namelijk de studenten inspireren.

### Vakoverschrijdende referenties

In theoretische OPO's zoals Ontwerpmethodiek - Inleiding in onderzoek, Ontwerpmethodiek 1 / Inleiding in onderzoek, Inleiding in Architectuur- en Kunstgeschiedenis/Cultuurwetenschappen, ... worden er voortdurend referenties aangehaald tijdens de lessen. Op de vraag of ze deze dan ook konden toepassen in de opdrachten van bijvoorbeeld Ontwerpstudio werd het antwoord gegeven dat deze referenties volgens hen enkel deel uitmaakten van de inhouden en enkel getoond werden om een concept, theorie, stroming, ... te plaatsen. De link met de ontwerpstudio's wordt dus niet meteen gemaakt. Voor het OPO Constructie & Materiaalleer binnen interieurarchitectuur werd aangegeven dat hier referenties aangeboden worden die wel gelinkt worden aan de studio-opdracht. Hier gaat het dan vooral over brochures, catalogussen, ... waarvan de inhoud direct toegepast kan worden, soms zelfs via een gekoppelde practicum-opdracht. Voor het OPO Inleiding in Onderzoek werd er ook naar referenties gezocht. Het gaat dan vooral over geschreven bronnen in wetenschappelijke context waarbij de student waardevolle bronnen leert opzoeken, gebruiken en refereren in een eigen geschreven tekst. Des al niet te min kan dit ook een bijdrage leveren aan het groter geheel en/of

het vakdidactische referentiekader doordat leerinzichten uit deze geschreven bronnen ook meegenomen kunnen worden in toekomstige ontwerpen, ... Na het overlopen van alle mogelijke momenten waarbij referenties aan bod komen tijdens de opleiding, kwamen enkele studenten tot de conclusie dat deze bijna over de gehele opleiding voorkomen, voornamelijk visueel maar ook tekstueel. Vooral bij de praktijkgerichte vakken moeten de studenten zelf op zoek gaan naar de referenties.

Uit de gesprekken blijkt dat de referenties aangeboden door de opleiding op verschillende manieren geraadpleegd worden. Om te beginnen zijn er de referenties die bij wijze van spreken in de schoot geworpen worden. Een voorbeeld hiervan zijn pdf's die op Blackboard geplaatst worden door de docenten van Ontwerpstudio bij Interieurarchitectuur. In deze pdf's, die meestal een week voor de indiendatum van de jury's online komen, worden er verschillende mogelijkheden getoond voor het samenstellen en lay-outen van plannen, opwerken van renders of schetsen, ... Aan zich is dit geen slechte methode, al is het samenstellen van een presentatieplan een zeer persoonlijk proces. Men kan hier dan de vraag stellen of het aanbieden van een kant en klare voorbeeld-pdf de beste oplossing is. Dit proces ondersteunen via een les Schetsen of CAAD zou voor de studenten mogelijks meer waarde kunnen bieden. Daarnaast worden er door de opleiding ook lezingen, gastsprekers, uitstappen, ... gepland waarbij de studenten in aanraking komen met referenties, producenten, stalen, ... waar ze extra informatie uit kunnen halen.

### 2.1.2.2. Zelfstandige zoektocht naar referenties

Wanneer de studenten zelf op zoek gaan naar referenties, wordt dit in de meeste gevallen gedaan via Google Afbeeldingen of Pinterest. Meteen hierop werd de vraag gesteld of er dan ook gekeken wordt naar wat er achter de afbeelding schuil zit. Vele studenten begonnen te gniffelen omdat ze wisten wat er zou komen. Het is namelijk zo dat studenten snel geneigd zijn copy-paste te doen, we spreken hier dan ook een beetje uit eigen ervaring. Maar het feit blijft wel dat als we een beeld effectief als referentie willen gebruiken, we moeten weten waar de afbeelding vandaan komt. Dit is op Google Afbeeldingen of Pinterest niet altijd het geval. Het belang van de oorspronkelijke maker van een beeld, we hebben het dan over de inhoud van dat beeld en niet over de fotograaf, is dat we op die manier enerzijds beter kunnen refereren. Anderzijds geeft het ook de kans meer te weten te komen over de beweegredenen en visie van de maker, of kunnen we eventueel een beeld vinden dat beter weergeeft waarvoor we de referentie zouden willen gebruiken. Daarnaast kunnen we op die manier het beeld verifiëren en nagaan of het niet gewoon om een 3D-visualisatie gaat.

Naast Google Afbeeldingen en Pinterest, gaven de studenten aan ook nog andere sites te gebruiken zoals Archdaily, Designboom, Dezeen, ... Maar ook social-media zoals Instagram en zelfs TikTok of YouTube. Hier volgen ze dan architectuur blogs, architectuurstudenten, magazines, ... Ook gaven de studenten aan wel eens gebruik te maken Google Arts of Wikipedia, dit dan vooral om basisinformatie, zoals de maker, tijdsbepaling, locatie, ... te achterhalen. De studenten zoeken dus vooral online naar referenties. Dit omdat ze dat een snelle manier vinden en hierdoor ook snel met veel mogelijkheden in contact komen. Een mogelijk nadeel hiervan kan zijn dat het onderzoek te oppervlakkig plaatsvindt, er niet verder geklikt wordt op een afbeelding of dat er geen officiële publicaties gebruikt worden. Daarnaast kan de overdaad aan informatie ook een negatief effect hebben door het teveel aan aanbod en het incorrect gebruik van de schrijver zijn mening over een bepaald project. Ook al wordt beweerd dat het zo is op een blog, het wilt dan nog niet zeggen dat het feitelijk correct is. Bij gedrukte exemplaren zal dit minder het geval zijn, want de publicatie wordt dubbel gecontroleerd door de uitgever. We willen hier ook even meegeven dat studenten niet enkel in contact komen met referenties wanneer ze hiernaar opzoek gaan in functie van een opdracht. Er werd aangegeven dat ze vaak ook bepaalde profielen of accounts volgen via social-media, geabonneerd zijn op een magazine of tijdschrift, interieurbeurzen bezoeken, ... in de vrije tijd om geïnspireerd te raken en meer inzicht te krijgen van wat er allemaal mogelijk is, welke trends er zijn, ... Dit heeft wel een positief effect, omdat dit betekent dat de student met open ogen waarneemt in zijn of haar omgeving en dus de referenties raadpleegt op veel meer manieren dan enkel de inleidende presentatie van een opdracht. In sommige gevallen, wanneer er een referentie gezocht wordt voor een specifieke toepassing, geven de studenten aan dat ze wel eens naar een bibliotheek gaan. Waar ze eerst een boek of aantal boeken zoeken met een relevante titel en hier daarna in op zoek gaan

voor de eigenlijke referentie zelf. We vroegen hen waarom ze dit niet vaker deden. Het antwoord hierop was dat wanneer ze thuis zouden komen, de bib in veel gevallen al gesloten is of de plaatselijke bib geen relevante boeken in de collectie heeft. Tijdens de les of tussen een les door vlug naar de campus bib gaan, vinden ze ook niet aangenaam doordat deze aan de andere kant van het hoofdgebouw ligt. Het is vaak een heel gedoe om hier in de eerste plaats binnen te geraken. Wanneer de architectuur collectie terug zou verplaatsen naar het faculteitsgebouw zelf, zoals enkele jaren voorheen, zou dit de drempel mogelijks kunnen verlagen.

Af-en toe wordt er ook in de eigen omgeving, op de terugweg naar huis, bij lokale bureaus, ... gekeken. Dit blijft echter beperkt, omdat de kennis van deze omgeving op vlak van architecturale bijdrage ook beperkt is. En hoewel zojuist aangehaald werd dat studenten via social-media ook in contact komen met mogelijke referenties, wordt er in de vrije tijd weinig ingezet op het opbouwen van een referentiekader. Er wordt wel gekeken naar afbeeldingen die voorbij komen, maar bij dit kijken blijft het dan ook. Ook het kijken naar referenties in de omgeving is beperkt. Doordat de studenten in veel gevallen enkel de voorgevel kunnen bekijken.

### 2.1.2.3. Kenmerken van een potentieel referentieproject volgens studenten

In het laatste deel van de verkenningsfase gaven we de studenten een denkoefening waarbij de vakspecifieke terminologie gesorteerd moest worden op basis van wel of niet relevant als criteria voor het beoordelen van een referentie. Deze termen moesten ze nadien plaatsen onder vijf hoofdcategorieën: Materiaal, Constructie, Concept, Visueel en Ontwerper. Tijdens beide fases hadden de studenten de kans om extra criteria of hoofdcategorieën aan te maken. Wat ons meteen opviel tijdens het sorteren van de ja-nee groepen, is dat er tussen de verschillende opleidingen ook verschillen zitten in de criteria die ze zouden opnemen.

	Architectuur	Interieurarchitectuur
<b>Zeer belangrijk</b> (werden in alle groepen op de ja-stapel geplaatst)	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Kleurgebruik</li> <li>• <b>Uitstraling</b></li> <li>• <b>Opbouw grondplan</b></li> <li>• Compositie</li> <li>• <b>Inspiratie</b></li> <li>• <b>Aankleding</b></li> <li>• Voorgevel</li> <li>• Detaillering</li> <li>• Beeld</li> <li>• Ruimtelijkheid</li> <li>• Open-gesloten</li> <li>• Organisch</li> <li>• <b>Licht</b></li> <li>• Historische waarde</li> <li>• <b>Gebruik</b></li> <li>• <b>Omgeving</b></li> <li>• Techniek</li> <li>• <b>Vormelijkheid</b></li> <li>• Geometrisch</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Opbouw Corpus</li> <li>• Houtsoorten</li> <li>• <b>Uitstraling</b></li> <li>• <b>Opbouw Grondplan</b></li> <li>• <b>Inspiratie</b></li> <li>• <b>Aankleding</b></li> <li>• Textuur</li> <li>• <b>Licht</b></li> <li>• <b>Gebruik</b></li> <li>• <b>Omgeving</b></li> <li>• <b>Vormelijkheid</b></li> </ul>
<b>Algemene relevantie</b> (werden in vier groepen op de ja-stapel geplaatst)	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Zwart-wit</li> <li>• <b>Niveaoverschillen</b></li> <li>• Minimalistisch</li> <li>• <b>Abstract</b></li> <li>• Contrast</li> <li>• Cultuur</li> <li>• <b>(persoonlijke) Ervaring</b></li> <li>• Ontmoeting</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Kleurgebruik</li> <li>• Vloertegel</li> <li>• Compositie</li> <li>• Detaillering</li> <li>• Beeld</li> <li>• Ruimtelijkheid</li> <li>• <b>Niveaoverschillen</b></li> <li>• Open-gesloten</li> <li>• <b>Abstract</b></li> </ul>

		<ul style="list-style-type: none"> <li>• Patroon</li> <li>• Omgeving</li> <li>• <b>(persoonlijke) Ervaring</b></li> </ul>
<p><b>Kan een rol spelen</b> (werden in twee groepen op de ja-stapel geplaatst)</p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Houtsoorten</li> <li>• <b>Dakopbouw</b></li> <li>• <b>Statisch</b></li> <li>• Patroon</li> <li>• <b>Duurzaam</b></li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• <b>Dakopbouw</b></li> <li>• Voorgevel</li> <li>• <b>Statisch</b></li> <li>• Minimalistisch</li> <li>• Organisch</li> <li>• Contrast</li> <li>• Historische waarde</li> <li>• Cultuur</li> <li>• Ontmoeting</li> <li>• Techniek</li> <li>• Geometrisch</li> <li>• <b>Duurzaam</b></li> </ul>
<p><b>Geen relevantie</b> (werden in alle groepen op de nee-stapel geplaatst)</p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Opbouw Corpus</li> <li>• Vloertegel</li> <li>• Textuur</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Zwart-wit</li> </ul>

Zo zien we in bovenstaande figuur dat bij architectuur de studenten op veel meer criteria tegelijk letten, terwijl dit bij interieurarchitectuur meer verdeeld is. Ook zien we dat de studenten van architectuur andere criteria, zelfs enkele meer, op de nee-stapel legde dan de studenten interieurarchitectuur. Dit verschil kan te wijten zijn in het verschil van de focus. Verder zien we ook dat de studenten uit beide richtingen gelijkenissen vertonen in welke criteria ze wel zouden opnemen en hoe belangrijk ze deze dan vinden. Dit zijn de vetgedrukte criteria in bovenstaande tabel. Zo vonden alle studenten dat de uitstraling, opbouw grondplan, inspiratie, aankleding, licht, gebruik, omgeving, en vormelijkheid in elke referentie een prominente rol zou moeten spelen. Een referentie om het algemene ontwerp te ondersteunen zou per definitie dus altijd een directe link moeten hebben met al deze acht criteria. Deze acht moeten dus zeker een duidelijke plek krijgen binnen de kijkwijzer, alle andere criteria die als zeer belangrijk aanschouwt worden, moeten hier ook in opgenomen worden.

Naast de criteria die aangeleverd werden, hebben de studenten zelf enkele criteria toegevoegd. Deze punten kwamen één keer aan bod en zouden dus ook opgenomen kunnen worden bij de criteria die een rol zouden kunnen spelen maar niet echt noodzakelijk zijn. Deze toegevoegde criteria waren: constructie, gemeenschap, context, bekendheid, beroepsmensen, fotografie, betrouwbaarheid v.d. bron, opbergen, technologie, context en ergonomie.

De volgende stap was het uitsorteren in de vijf hoofdcategorieën. Bij het bespreken van deze sortering was er in elke groep een overduidelijke meerderheid bij de hoofdcategorie visueel. Dit wil zeggen dat de studenten vaak met een visueel oog filteren of een referentie relevant en bruikbaar is. Dit is uiteraard een logische insteek doordat het ontwerp dat uiteindelijk gepresenteerd wordt, visueel aangenaam moet zijn om te bekijken. Maar tegelijk moeten we hier wel opletten dat het geen valkuil wordt en het cliché argument voor een referentie, zijnde 'omdat ik het mooi vind', vermijden. Deze uitkomst was voor sommige studenten wel even schrikken, omdat ze gedacht hadden ook meer naar de andere elementen te kijken. Tijdens de nabespreking kwam ook nog een andere conclusie naar boven: het is in veel gevallen bijna onmogelijk om een criteria maar in één hoofdcategorie te plaatsen. Er zijn bijna altijd twee of meer verbindingen mogelijk. Daarnaast moeten de studenten er ook waakzaam op zijn dat een criteria zelden tot nooit het visuele aspect als hoofdkeuze heeft. Vaak is er een logischere hoofdcategorie mogelijk, maar lijkt deze zo vanzelfsprekend dat we het bij visueel plaatsen. Een vloertegel wordt bijvoorbeeld vaak bij visueel geplaatst, terwijl het ook onder materiaal geplaatst kan worden.

Naast de vijf hoofdcategorieën heeft een groep studenten uit architectuur er ook nog voor gekozen om de categorie context toe te voegen. Hier werden vervolgens de criteria historische waarde, cultuur en omgeving aan gekoppeld. We zouden kunnen zeggen dat we net omdat dit maar in één groep naar boven kwam, en hier dan maar drie criteria bij geplaatst werden, we deze niet opnemen in de kijkwijzer. Echter hebben we er toch voor gekozen deze wel toe te voegen. Dit omdat er al vrij vroeg met context gewerkt wordt in de studio van Architectuur. Context niet opnemen zou de kijkwijzer dus een stuk minder bruikbaar maken voor de architectuurstudenten. Daarnaast konden we zelf ook de meerwaarde van de algemene context binnen een referentie zien. Zo kan deze ook breder ingezet worden aangezien de context van een project zeer verschillend kan zijn. Eveneens kan de hele achterliggende betekenis van een ontwerp wijzigen. De volledige resultaten van deze uitsorting per groep werd toegevoegd aan de bijlagen (bijlage 6.3.).

### Didactische oefening: Licht in architectuur

Fase twee van de focusgroepen was een didactische oefening waarbij de studenten op zoek moesten gaan naar mogelijke referenties voor een fictieve opdracht. Voor deze opdracht moest een ruimte ontworpen worden, waarbij het daglicht op een niet-klasseke wijze de ruimte verlicht. Dit werd vervolgens besproken. Mogelijks door de beperkte tijd en de setting, startte elke student zijn zoektocht digitaal via Google Afbeeldingen of Pinterest. Zeven studenten gingen meteen naar een site van bijvoorbeeld Le Corbusier (1), Peter Zumthor (1), het Louvre in Abu Dhabi (3) of het Joods Museum in Berlijn (2) omdat ze wisten dat ze hier mogelijks een referentiebeeld op konden terugvinden. Andere zoektermen die ingegeven werden zijn licht in architectuur (zowel in het Nederlands, Engels als Frans), daglicht, zenitaal licht, 'hoe licht in de ruimte krijgen zonder het gebruik van ramen', roosvenster kathedraal en Glass Houses. Aan de hand van deze zoektermen kwamen de studenten uit op volgende resultaten. Let op, dit zijn de resultaten die in elke groep als beste verkozen werden.



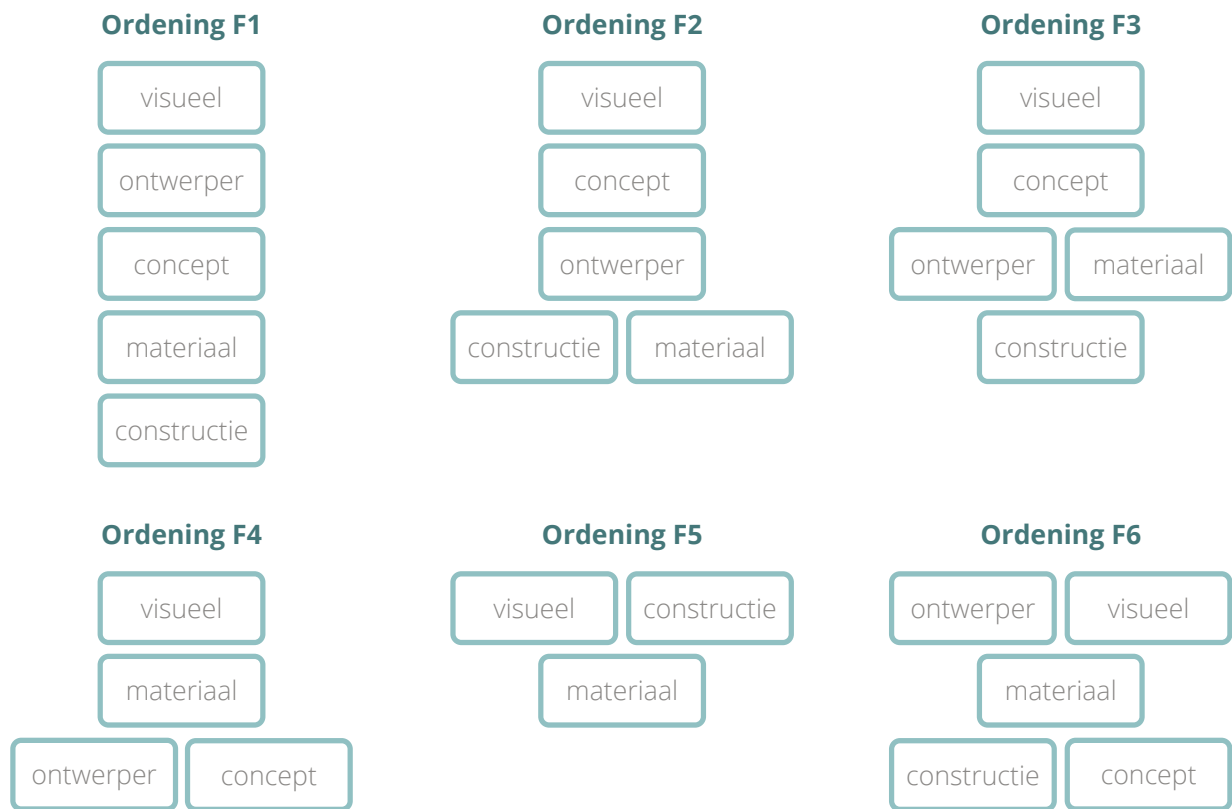
1. 486 Mina El Hosn, Beiroet (LAN Architecture, 2009)
2. Neanderthal Museum, Piloña (Barozzi Veiga, 2010)
3. Abu Dhabi Mosque, Abu Dhabi (AL\_A, 1ste plaats 2016)
4. Louvre Abu Dhabi, Abu Dhabi (Jean Nouvel, 2017)
5. Beursstand Dupont Corian Design Week Milaan, Milaan (AL\_A, 2009)
6. Casa em Intermare, Cabadelo (Manoel Farias Arquitetura, 2016)

Bij het vragen waarom ze per groep nu net voor dit referentiebeeld gekozen hadden, was het antwoord vaak dat het een creatieve of nieuwe manier was om iets toe te passen. Het was niet standaard of alledaags. Een referentie moet volgens de studenten dus iets nieuws en verrassends hebben. Het moet iets zijn dat stimuleert om iets nieuws te willen maken. Iets wat ons doet afwijken van datgene we kennen. Dit is zeker een denkwijze die door velen gevolgd kan worden en wat ook uit de interviews met docenten naar boven komt. Toch voor de referenties die doelen als algemene inspiratie. Voor een referentie die later in het ontwerpproces aan bod komt, moet er meer op een specifiek element ingezoomd worden. Op deze manier kan de referentie ons ook echt iets vertellen in functie van bijvoorbeeld constructie en materiaal.

Tot slot werd er aan de studenten nog gevraagd met welke hoofdcategorie ze nu het meeste rekening gehouden hadden. Opnieuw zien we dat bijna alle groepen 'visueel' op de eerste plaats zetten. Eén groep zet visueel op de eerste plaats gedeeld met de constructie. Ook dit bewijst weer dat studenten vaak nog te visueel op onderzoek uit gaan. Men had bijvoorbeeld ook op lichtdoorlatend beton of dergelijke kunnen uitkomen, en dan constructie of materiaal als voornaamste hoofdcategorie kunnen benoemen. De referenties



blijven echter beperkt tot ramen die afgeschermd worden door een dubbele structuur. Zoals eerder gezegd hoeft het in dit geval nog niet meteen problematisch te zijn dat er zo hard op het visuele aspect ingezet werd. Aangezien het nog de verkennende onderzoeksfase was, en omdat de studenten ook niet meer dan 15 minuten de tijd kregen. Wanneer dit in een werkelijke context wel zou voorkomen, zou er bij zowel docent als student een alarmbelletje moeten gaan rinkelen.



### 2.1.3. Conclusie focusgroepen

We kunnen concluderen dat de studenten weten wat een referentie is. Jammer genoeg worden de referenties te vaak maar als gewone inspiratiebeelden beschouwd zonder het bekijken van de achtergrondinformatie. Dit staat in rechtstreeks verband met de vaststelling die er binnen de faculteit gedaan werd over de afgestudeerde studenten die met een relatief lege referentierugzak het werkveld in trekken, zonder de fundamentele basis. De wijze waarop er met referenties gewerkt wordt, moet namelijk in het begin vormgegeven worden, het nadien aanpassen van een bestaande gewoonte is te intensief om dit op iedere student zijn persoonlijk niveau te coördineren. Studenten in het eerste bachelorjaar hebben bijkomend vrij weinig weet van referenties of projecten in de zin van voorkennis. Hierdoor gaan de studenten minder snel op zoek naar een specifiek project dat als referentie kan dienen. De gebruikte referenties zijn dus veelal toevallige vondsten. Om die reden is het dus cruciaal dat er door de docenten ondersteuning geboden wordt. Volgens de studenten wordt er tijdens de begeleidingen hier en daar wel een naam of project gedropt. In sommige gevallen wordt er een film aangehaald om meer voeling te krijgen met een specifieke sfeer. Deze informatie wordt wel pas meegegeven indien de studenten zelf een duidelijke visie hebben, wat naar hun gevoel soms te laat is. Voor de vierde opdracht in de eerste bachelor interieurarchitectuur, werd er door de docenten een Pinterest bord over inspirerende keukens gemaakt om een algemene visie mee te geven dat ook met de studenten gedeeld werd. Ondanks deze ondersteuning, die zoals eerder aangegeven vaak zijn effect mist door slechte documentatie van het begeleidingsmoment, ... geven de studenten aan het wel aangenaam te vinden als er meer hulp geboden wordt. We hebben het dan enkel over ondersteuning in de zoektocht naar een referentie, niet het letterlijk geven van, dit zou te bindend overkomen. Een handig overzicht met relevante namen, goede bron pagina's op social-media, ... via Blackboard zouden volgens de studenten al een goede stap zijn. Dit zorgt ook meteen voor een beter gevoel inzake de betrouwbaarheid. Ook is volgens de

studenten een duidelijk verschil merkbaar tussen de docenten (het docententeam) zelf, sommige docenten bieden namelijk helemaal geen ondersteuning. Dit zou een gevolg kunnen zijn door het gebrek aan richtlijnen in verband met referenties in de leerresultaten of doelstellingen. Uit de didactische oefening en de daarbij horende sorteringen kunnen we halen dat de studenten, los van de tijdsbepaling en getrukeerde setting eerst op het visuele aspect afgaan. Wanneer we dit koppelen aan de literatuurstudie werd er tijdens deze denkoefening dus vooral beoordeeld op basis van het kritisch kader. Bij sommige studenten, die ook keken naar de constructie of het gebruikte materiaal komt het archeologisch/historische kader ook al aan bod, echter wel beperkt. Nogmaals, we kunnen dit niet objectief beoordelen doordat de studenten 'gepusht' werden om binnen 15 minuten één tot twee beelden te vinden. Als we deze vergelijken met de eerste sortering, waarbij de studenten de termen moesten plaatsen bij de vijf hoofdcategorieën, moeten we dit ook relativeren.

Hoewel uit de gesprekken blijkt dat studenten veeleer op het visuele focussen zonder naar de achterliggende, diepere betekenis te zoeken, hebben slechts drie van de zes groepen meer termen bij 'Visueel' geplaatst. Bij twee groepen was er een verschil van één term tussen visueel en de andere, meest gekozen hoofdcategorie. Bij één groep was er een duidelijk verschil tussen het visuele, waarbij deze eigenlijk op dezelfde lijn lag met de andere categorieën buiten de hoofdcategorie 'Concept' die hier meer verkozen werd. We kunnen dus stellen dat, hoewel visueel vaak aangesproken wordt in de eerste prikkels, de studenten wel weten dat dit niet noodzakelijk het meeste invloed heeft op de eindbeoordeling van de referentie. Dit is echter een bedenking die mogelijk door de verkennende gesprekken pas gegroeid is. Zo ontstonden er tijdens de sorteringen meermaals discussies toen de studenten erachter kwamen dat er meer termen bij visueel geplaatst werden en dit in vraag stelde.

## 2.2. Visie van docenten

Om te achterhalen wat de docenten belangrijk vinden bij het gebruik van een referentie en een verschil te kunnen opvangen tussen welke ondersteuning de studenten opmerken en de ondersteuning die de docenten daadwerkelijk proberen te geven, is het ook belangrijk de visie van de docenten over het gebruik van referenties op te nemen in het onderzoek.

### 2.2.1. Opzet interviews

Om de vergelijking tussen de studenten en docenten te kunnen maken werd de leidraad voor de interviews op een gelijkaardige wijze opgebouwd. Door middel van een eerste set vragen wordt er nagegaan wanneer de studenten aangezet worden tot het zoeken naar referenties en op welke wijze de docenten de studenten hierop aansturen. Daarnaast werd er ook gevraagd welke media en kanalen de docenten gebruiken om tot een relevante referentie te komen in zijn of haar praktijkervaring en wanneer een referentie voldoet aan zijn of haar eisen en wat deze eisen dan zijn. Op deze wijze kunnen we nagaan welke criteria de docenten gebruiken om de aangeleverde referenties van studenten te beoordelen.

Vervolgens werd er een tweede set vragen gesteld waarin we dieper in zijn gegaan op de wijze waarop de studenten begeleid worden in de zoektocht naar referenties. Zo werd er om te beginnen gevraagd of ze bij het noemen van mogelijk interessante namen enkel de grote, bekende namen gebruiken, of bijvoorbeeld ook lokale, kleinschalige architecten of "onbekende" ontwerpers aanbieden. Daarnaast werd er gevraagd wanneer in het proces docenten het waardevol vinden om die sturing voor referenties aan te bieden. Hiervoor werd er een tijdlijn van het ontwerpproces aangeboden. Hier konden de docenten op aanduiden wanneer ze een mogelijke referentie aanbieden en wat voor soort referentie dit dan zou zijn. Dit laatste gebeurde in veel gevallen mondeling. Ook werd er aansluitend de vraag gesteld of docenten aan het gedrag of de motivatie van studenten merken wanneer het nodig is om referenties aan te bieden.

Tot slot werd er tijdens het interview ook telkens plaats gemaakt voor een kleine reflectie waarbij er nagegaan werd of er tijdens een evaluatievergadering ooit feedback is gekomen op de wijze waarbij de ondersteuning voor referenties aangebracht wordt en de nood op meer of betere ondersteuning. Daarnaast werden de docenten ook kort bevraagd over de implementatie van referenties in de leerresultaten of einddoelen binnen de studiegids. De volledige leidraad voor de interviews inclusief de tijdlijn werd toegevoegd in de bijlagen (bijlage 6.4.).

## 2.2.2. Resultaten interviews

Om de resultaten van de interviews meteen met een opvallende bedenking te starten, vinden de vier bevraagde docenten dat de wijze waarop studenten referenties hanteren verbeterd moet worden. Echter zijn ze zelf minder geneigd om studenten uit de eerste bachelor hierbij te ondersteunen, omdat ze dit zelf eerst nog moeten ontdekken. Hierdoor ontstaat er het idee dat de studenten op zelfstandige basis moeten groeien, zonder dat er een duidelijke werkwijze aangereikt wordt. We moeten ons dan ook de vraag stellen of dit dan niet de logische oorzaak is waarom studenten afstuderen met een werkwijze die het minder evident maakt een kwalitatieve referentierugzak op te bouwen. De transcriptie van de interviews werd toegevoegd in de bijlagen (bijlage 6.5.).

### 2.2.2.1. Aangeboden referenties in de timing van het ontwerpproces

Over de vier docenten die bevraagd werden, was er een duidelijke lijn merkbaar over wanneer referenties aangeboden moeten worden en wanneer deze zelf onderzocht moesten worden. Het aanbieden van de referenties begint pas later, wanneer de student al een eerste basispakket aan referenties opgebouwd heeft voor de opdracht. Eerst is het belangrijk dat de studenten een algemene visie kunnen opbouwen voor het project of de opdracht. Later kan de docent dan specifieke referenties aanhalen in functie van deze visie. Bij de start van elke opdracht worden er wel referenties aangeboden, maar dit zijn zeer algemene referenties die een abstract beeld geven van wat de ontwerp-opdracht inhoudt. Dit heeft een specifiek doel, op die manier liggen alle paden namelijk nog open en worden de studenten onbewust niet naar eenzelfde ontwerp gestuurd. Verder worden deze ook niet voorgesteld als zijnde referenties. Ze worden getoond terwijl er theoretische kaders die belangrijk zullen zijn binnen het ontwerp toegelicht worden. Hierbij wordt er altijd gelet dat de getoonde referentie deze kaders ondersteunen. De referenties worden dus eerder ingezet als didactisch materiaal dan als een algemene basis. Om dit nog extra kracht bij te zetten wordt er bij de beginfase van een nieuwe opdracht voor de ontwerpstudio van Interieurarchitectuur ook gebruik gemaakt van schetsen, schilderijen, ... zodanig dat de studenten ook leren inzien dat een referentie niet altijd een interieurfoto moet zijn. Verder werd er aangegeven dat de referenties die de studenten verzamelen in de eerste week zeer oppervlakkig zijn, als gevolg daarop worden deze dan vaak niet besproken tijdens de begeleiding.

“Een opdracht begint in bijna alle gevallen met een stukje onderzoek waarin ze naar referenties moeten zoeken. Maar vaak worden deze niet besproken, als ik heel eerlijk mag zijn, tijdens zo'n allereerste begeleiding. Omdat dit vaak heel oppervlakkige beelden oplevert. Neem bijvoorbeeld opdracht 1.3 'Baden', met al die balsa-stokjes, heeft het ook te maken met de zoektermen die zij vaak in geven op het internet” (Docent 1, persoonlijke communicatie, 16 maart 2022).

Hierover kunnen we zeggen dat er al een mogelijks dwaalspoor ontstaat doordat de studenten enerzijds geen goed vertrekpunt krijgen, en anderzijds pas na enkele weken op het juiste spoor gezet worden wanneer er al een heel referentiekader rond de opdracht opgebouwd werd. Uiteraard is het zoals de docenten zelf ook aangeven nodig om de studenten in de beginsituatie losser te laten, zodat ze zelf kunnen ontdekken welke richting ze uit willen gaan. Maar zoals we bij de start van deze resultaatbespreking al aangeven, is een algemeen, richtinggevend kader hier alsnog wel op zijn plaats. Toch geven de docenten aan dat het aanbieden van een referentie op elk moment in het proces kan. De docenten voelen zich echter meer geneigd deze pas naar het einde toe mee te delen om zo het zoekproces van de studenten te stimuleren. De referenties die in

het begin van het proces algemener en in functie van de opdrachtschrijving aangeboden worden, veranderen verder in het proces naar referenties die meer toegepast zijn op het werk van de student en dieper ingaan op de details. Wanneer een docent richting het einde van het ontwerpproces merkt dat een bepaalde referentie hier wel op zijn plaats is, gaat deze referentie ook sneller overgebracht worden. Dit kan aan de hand van een naam, maar evengoed in de vorm van een staal uit de stalenbibliotheek, ...

Vanuit de opleiding worden er ook bezoeken georganiseerd aan gebouwen, bedrijven, ... Dit gebeurt tijdens de lesweken zelf of tijdens studiereizen. Daarnaast worden er ook geregeld gastsprekers uitgenodigd die meer komen vertellen over eigen ontwerpen of een bepaalde constructietechniek, materiaalsoort, ...

#### 2.2.2.2. Kwalitatieve referentiebronnen

Mogelijke bronnen die de docenten aanhalen zijn Archdaily, A+, Architecture Aujourd'hui, ... maar ook pagina's van architectenbureaus, interieurbouwbedrijven, fabrikanten, ... Dit hoeft niet altijd online te gebeuren. In de meeste gevallen wordt er geprobeerd om lokale referenties aan te bieden, dit omdat de studenten dan ook veel meer betrokken geraken met de architecturale wereld om zich heen. Wat meer kansen kan bieden naar de toekomst toe. Uiteraard worden de grote namen ook wel eens vermeld, maar dit gebeurt dan eerder in de inleidende fase waar eerder al naar verwezen werd.

"Ik vind het heel belangrijk dat het een beeld is, dat tegelijk duidelijk maakt wat ik probeer uit te leggen, maar ook een duidelijke link heeft met de studio opdracht en met het theoretisch probleem dat we bespreken, maar tegelijkertijd dat er letterlijk en figuurlijk diepte in zit. Dat het doet dromen, dat ik dat fijn vind om letterlijk interieurarchitectuur of architectuur ontwerpen te tonen, maar tegelijkertijd ook met die collage of schilderijen te werken" (Docent 4, persoonlijke communicatie, 11 april 2022).

Hoe dan ook, of de referentie nu lokaal of wereldwijd is, het project moet een zekere poëzie uitstralen die aanzet tot ontdekken en dromen. Het is daarom belangrijk dat de referenties die door de docenten aangeboden worden ook effectief doen dromen. Op deze manier wordt de student verrast en geprikkeld om verder op onderzoek uit te gaan. Bij het uitzuiveren van een ontwerp, tijdens het maken van de presentatieplannen en -maquette bijvoorbeeld, wordt er ook geregeld verwezen naar plannen van bekende architecten, zodat de studenten hier inspiratie uit kunnen halen, wel altijd met de bedoeling dat de studenten dit naar eigen hand zetten. Daarnaast bieden referenties uit de buurt ook nog de meerwaarde bezocht te kunnen worden. De studenten kunnen op die manier een completer beeld krijgen van de referentie die ze met één of enkele beelden niet kunnen vormen.

"Je kan je inschrijven op duizend nieuwsbrieven. Dan komen de referenties wel binnen, maar dan zie je het ook niet meer. Denk dat het meer waardevoller is, als je honderd nieuwsbrieven hebt waar je elke dag honderd referenties van krijgt, dat je er hier een van in het echt gaat bekijken. Dat heeft veel meer impact dan die negenennegentig andere, die je op het scherm bekijkt" (Docent 3, persoonlijke communicatie, 04 april 2022).

Een aantal docenten spelen ook met het idee om de referenties die tijdens een dag vol begeleidingen aan studenten getoond worden te bundelen en deze met alle studenten te delen. Op deze manier komen er meer referenties tot bij een student wat alleen maar kan leiden tot een breder zichtveld. Bij Interieurarchitectuur werd dit bijvoorbeeld gedaan aan de hand van het Pinterest bord dat de studenten al vermelden. Daarnaast proberen de docenten ook zo te sturen dat het ontwerpen vanaf het begin al in zowel 2D als 3D gebeurt. Op deze manier worden referenties sneller ingezet op meer niveaus wat het voor de studenten concreter maakt. Evenzo gaan de studenten de referentie dan ook voor meer elementen inzetten. Voor de studenten blijkt dit ontwerpen echter wel nog opgesplitst te zijn en wordt er pas gestart aan het ontwerpen in 3D, nadat het grondplan een relatief sterke indeling heeft. Ook dit kan ertoe leiden dat studenten de referenties nog op een andere manier inzetten dan door de docenten oorspronkelijk bedoeld is. Verder geven de docenten nog aan dat het verplaatsen van de bib naar het hoofdgebouw ook een grote stap achteruit is. De mogelijkheid om

tegen de student te zeggen: 'Ga eens vlug naar de bib, zoek eens naar deze naam of dit boek', is minder voorkomend doordat de student dan voor langere tijd weg is, of zelfs niet meer terug komt. Dit willen de docenten koste wat kost vermijden aangezien studenten na corona sowieso geen hele dagen meer aanwezig blijken te zijn en dus ook niet meer van elkaar leren. Het systeem lijkt nu, tot ongenoegen van de docenten, meer op een consultatiemoment waarbij de studenten komen op het uur dat ze begeleiding zouden krijgen, en dan terug vertrekken. Leren van elkaar en inspiratie halen uit de referenties van medestudenten is quasi volledig verdwenen in de opleidingen. Inspirerende referenties en ontwerpvoorstellen aftoetsen met medestudenten, geeft juist een bredere kijk naar de referentie, waardoor ze elkaar gaan checken en bevorderen.

"De ontwerpstudio is niet meer de plek waar dat we met zijn allen zitten en aan het ontwerpen zijn. Ja, de voorbije jaren is dat meer een dokterspraktijk geweest, waarbij je op consultatie komt. Dat is wat ik wel mis, want daardoor kom je die referenties ook niet tegen. Als je met alle studenten daar zit, dat de grootste referentie komt van u studiegenoten of van de mensen rondom u" (Docent 3, persoonlijke communicatie, 04 april 2022).

Zoals in de voorgaande delen al besproken werd, wordt het gebruik van referenties maar beperkt opgenomen in de studiegids binnen de praktijkvakken van interieurarchitectuur. Dit zorgt ervoor dat de docenten uit de studio allemaal een eigen aanpak hebben inzake referenties, maar de docenten weten van elkaar dat deze op dezelfde golfhoogte ligt. Dit is op zich geen probleem omdat de studenten dan op meer manieren naar referenties leren kijken, zolang er wel een duidelijke lijn is in de manier waarop er ondersteuning aangeboden wordt. In het eerste bachelorjaar van interieurarchitectuur blijft het effectieve leren aan de hand van referenties beperkt tot de vakken van het domein kunst & cultuur, de onderzoeksvakken, en ontwerpmethodologie. Naar latere jaren toe zijn er wel meer vakken, zoals Actualia (3de bachelor interieurarchitectuur) en ontwerpmethodiek 3: typologie (3de bachelor architectuur) waarbij er meer op het gebruik van referenties ingezet wordt. Hier moet men even de kanttkening maken of dit niet te laat in de opleiding aan bod komt en er niet beter ingezet kan worden op een algemene ondersteuning aan het begin van de opleiding. Hoe dan ook zijn de docenten het er wel over eens dat er een onderdompeling in referenties moet plaatsvinden.

### 2.2.2.3. Van project tot relevante referentie

Om te beginnen werd er door de docenten nogmaals benadrukt dat een referentie werkelijk alles kan zijn. Een kleurencombinatie van een schilderij, een beeld uit een magazine, een gebouw langs de weg, ... Maar ook online via Pinterest en Instagram kan er zeker gezocht worden, mits de studenten hier rekening houden met de betrouwbaarheid van de referentie. Belangrijk hierbij is dat het algoritme van deze social-media onder de loep genomen wordt. Zo worden er door de docenten zelden tot nooit beelden geraadpleegd van bronnen, die niet afkomstig zijn van de 'makers' hand zelf. Op deze manier tonen de kanalen zelf ook minder 'DIY'-projecten. Eén van de docenten gaf hierbij de tip om de plug-in van Pinterest te installeren op de internetbrowser. Op deze manier kan je foto's van betrouwbare sites toevoegen aan borden op Pinterest. Pinterest zelf gaat deze afbeeldingen ook analyseren waardoor er meer afbeeldingen van een betrouwbare bronnen op de feed tevoorschijn komen. Vooral het maken van een interessante database waarin referenties opgeslagen worden wekt de interesse en willen ze als einddoel voor de studenten, zodat deze database ook als vangnet kan dienen. Hiervoor moet vooral de houding om rond te kijken verder ontwikkeld worden. De studenten moeten als het ware 'een spons' zijn en alles opnemen wat ze tegenkomen.

De criteria die een project tot relevante referentie maken zijn sterk afhankelijk van de ontwerpvrage. Het is daarom belangrijk te screenen op alle vlakken waarvoor de referentie opgebouwd kan worden, niet slechts één element. Toch werd er aangegeven door Docent 3 dat hij specifiek naar een project was gaan kijken enkel op conceptuele basis. Bij aankomst bleek dat de gebruikte materialen niet meer met dit concept overeen kwamen doordat het bouwen van het project veel langer geduurd heeft dan de oorspronkelijk deadline. Hierdoor werden er jaren later nieuwe, meer hedendaagse materiaalkeuzes gemaakt die het conceptuele doel van de oorspronkelijke materialen niet respecteerden. Het kritische kader (Palermo, 1999) kreeg

hierdoor een negatieve insteek doordat het materiaal esthetisch niet overeenkwam met de rest van het ontwerp. Het archeologisch/historisch kader daarentegen werd wel nog positief benaderd vanwege de conceptuele appreciatie van het oorspronkelijke ontwerp. Het is volgens de docent nog steeds een interessant ontwerp voor de algemene bezoeker, maar als ontwerper mist het de conceptuele benadering, wat het project ruimtelijk minder interessant maakt. Door het visuele en de materialisatie die niet correct uitgevoerd werden in functie van het concept daalt de referentie in waarde, omdat enkel het conceptuele aspect bruikbaar is.

Een referentie die op meerdere problemen een antwoord biedt, is veel relevanter dan meerdere referenties waarbij telkens maar een klein detail van toegepast kan worden. We moeten hier wel de kanttekening maken dat een referentie ook zeer specifiek toegepast kan worden. In dit geval is het net nadelig als er te veel elementen gekoppeld worden. De student moet er dus steeds voor zorgen dat de schaal van de referentie overeenkomt met de toepassingsschaal. Hiermee wordt bedoeld dat een algemene referentie ook een algemeen doel moet dienen. Deze kan niet voor een detail ingezet worden. Hier moet een meer gedetailleerde referentie voor geraadpleegd worden.

“De schaal, die is ook belangrijk. Soms kiezen de studenten een beeld van een volledig interieur en dan willen ze daar een klein detail uit halen. Dat gaat niet, dan moeten ze ook een afbeelding kiezen waarop dat detail duidelijk is. Die schaal moet overeenkomen. Er moet een logische verhouding zijn tussen het referentiebeeld en de manier waarop ze dat gaan gebruiken” (Docent 1, persoonlijke communicatie, 16 maart 2022).

Het bepalen vanaf wanneer een referentie relevant is, als docent zijnde, is zeer moeilijk en sterk afhankelijk van de context. Om toch snel te kunnen bepalen wat wel of niet kan, moet er een duidelijke motivatie zijn waarvoor de referentie gebruikt wordt en moet de schaal hiermee in verhouding zijn. Verder moet de link tussen het ontwerp en de referentie ook in één oogopslag duidelijk zijn, zonder te moeten oordelen dat er een kopie gemaakt werd. Verder moet het beeld diepte geven en een verhaal vertellen, een afbeelding uit een wooncatalogus is vaak te rijk en mist zijn essentie. De referentie moet niet volledig toegepast worden, het ontwerp wordt net sterker wanneer er meerdere referenties met elkaar gecombineerd worden. Dit kan enkel als er tijdens de zoektocht niet in hokjes gedacht wordt, de referentie moet echt voor meerdere elementen in het ontwerp van toepassing zijn.

#### 2.2.2.4. Referentiegebruik van studenten door de ogen van docenten

Wat de docenten opvalt is dat de referenties van studenten vaak braaf zijn en nog meer verdiepend of uitdagender mogen zijn. Veel studenten blijven hangen in datgene dat ze kennen. Ook wordt er te vaak naar het geheel van een interieur gekeken en wordt er te weinig in detail naar een referentie gekeken. Na corona werd er opgemerkt dat studenten in veel gevallen, mogelijks uit verveling, gestart zijn met het opmaken van een database. Jammer genoeg worden de referenties in deze database in veel gevallen niet benoemd of verder onderzocht waardoor het enkel bij de afbeelding blijft met als gevolg dat de referentie eigenlijk onbruikbaar is.

“Wat ik ook al wel gehoord heb van collega's, is dat dan door de covid, dat jouw jongere collega's ja, mappen aan het maken zijn zoals bij Pinterest of Instagram of zelfs op een harde schijf. Super dat ze die mappen maken, maar leg daar ook die linken bij van wie je het hebt, waar heb je het gevonden, wie heeft dat gemaakt en klik verder, wat hebben die mensen nog gemaakt” (Docent 4, persoonlijke communicatie, 11 april 2022).

Verder lijken referenties die in een theoretisch vak getoond worden vaak niet te landen in de praktijkvakken. Nochtans doen de docenten wel moeite om ervoor te zorgen dat de inhoud op elkaar afgestemd worden zodat deze kruisbestuiving wel mogelijk wordt. Het aanbieden van referenties moet altijd kunnen gebeuren. De studenten moeten “door elkaar geschud” worden en langs alle kanten bestookt worden met referenties. Enkel dan kan de student zijn blik verruimen en pas echt leren welke referenties relevant zijn voor zijn of haar

project. Ook vinden de docenten dat de studenten veel nieuwsgieriger moeten worden, moeten kijken naar alles om zich heen. De wereld zit vol referenties, je moet ze alleen willen zien. En dan, wanneer ze merken dat een student echt een fout begaat, wanneer ze niet weten wat er bedoeld wordt of als ze blijven vasthangen aan onbetrouwbare afbeeldingen. Dan kunnen de docenten de student specifiek uit de nood halen en zeggen, dit is niet goed, kijk eens naar dit. Maar de student moet eerst weten waarom het niet goed is. Dat is iets wat je niet kan aanleren, daarvoor is de referentie te persoonlijk in opvatting. In dat geval kunnen er namen genoemd worden, nooit referenties zelf, dit legt te veel beperkingen op of kan te bindend overkomen.

“Als de studenten zelf gaan opzoeken dan noem ik dat een fout, als je dat een fout mag noemen, ik vind dat zo, dat ze nog altijd gaan zoeken op google en zo op algemene sites als kranen.nl uitkomen en daar hun keuze dan maken voor het sanitair. Maar dan wil ik net dat ze naar het merk zelf gaan, of hieruit vertrekken. Dat bied ik de studenten tijdens de lessen ook aan door het vertrek vanuit een groothandel, waar je verschillende merken bij elkaar kan vinden, zoals Van Marcke en Lambrechts, en dan daarmee verder gaan” (docent 2, persoonlijke communicatie, 16 maart 2022)

De wijze waarop de referentie gevonden werd speelt ook een belangrijke rol. Het gebruik van een referentie afkomstig van een “doorverkoop-site” is veel minder relevant dan een referentie die van de officiële pagina afkomstig is. Ook het opstellen van een referentie door zelf in een showroom een keuken te gaan opmeten, is veel relevanter dan een of andere site waarin de standaardmaten opgesomd worden. Het zelf uitvoeren van iets zorgt voor een betere opname van de referentie.

De vraag of er tijdens een evaluatievergadering ooit feedback kwam van de studenten over de manier waarop er ondersteuning aangeboden wordt in verband met referenties werd steeds kort en krachtig beantwoord: nee. Of toch niet in de eerste bachelor, in latere jaren wordt het wel eens aangehaald, maar dit is dan ook altijd indirect en moeten de docenten het afleiden uit andere reacties en feedback. Omdat ze van de studenten dus geen weerwoord krijgen over wat hen eventueel zou kunnen helpen, stelde wij de vraag of een kijkwijzer waarbij de studenten begeleid worden in het controleren van de betrouwbaarheid, de inhoudelijke kwaliteit en de relevantie hulp zou kunnen bieden. Dit idee werd warm onthaald, maar er ontstonden wel veel vraagtekens: hoe maak je zo een kijkwijzer die allesomvattend is zodat je net niet in hokjes begint te denken? Hoe zorg je ervoor dat de studenten niet afhankelijk worden van deze kijkwijzer?

“Denk dat het heel moeilijk is om zo’n kijkwijzer te kunnen opstellen. Het verschilt al van vak tot vak en zelfs van opdracht tot opdracht. Wat is hier waardevol en wat niet en ja, dat blijf ik ook heel persoonlijk vinden. Wat voor mij een goede referentie is voor jou misschien een minder aansprekende referentie. (...) Zoek ik een referentie om een belijning van een ruimte of zoek je een referentie dat over een materiaal of over een constructiedetail gaat, dat zijn al heel verschillende richtingen. Of je daar een kijkwijzer over één kam kan scheren weet ik niet” (Docent 2, persoonlijke communicatie, 16 maart 2022).

Tot slot vroegen we nog of ze enkele tips hadden voor studenten om op zoek te gaan naar referenties. Hier werd vooral op gezegd dat studenten eerst moeten nadenken waarvoor ze nu net een referentie willen vinden, en hier ook op moeten durven inzoomen. Vooral op het einde van het proces moet er gebruik gemaakt worden van deze ingezoomde referenties waarbij de detaillering in de kijker gezet wordt. Ga ook effectief referenties bezoeken indien mogelijk, doe dit niet alleen, maar maak er een gezellige dag van met vrienden, familie en/of medestudenten. En kijk, niet voor 10 minuten maar neem de tijd om alles in je op te nemen.

## 2.2.3. Conclusie interviews

Uit de interviews kunnen we opmaken dat de studenten wel bezig zijn met het gebruik van referenties door de studenten, of zelfs bezorgd zijn over de huidige wijze waarop dit gebeurt. Ze hebben het beste voor met de studenten om dit te verbeteren, maar lijken doorheen de opleiding toch tegenstrijdige werkwijzen te hanteren zoals bijvoorbeeld het niet tot beperkt begeleiden van gevonden referenties tijdens de eerste begeleidingen of het “aan het lot overlaten” van de studenten in het begin van de opleiding om ze zelf de kans te geven te leren met referenties om te gaan. Er zijn dus wel enkele hiaten in de visie van de docenten, deze worden mogelijks ook nog in de hand gewerkt door de beperkte opname van referenties in de leerresultaten.

Als we de visie van de docenten bekijken, zijn er ook enkele vraagtekens die we kunnen plaatsen bij de werkwijze van de studenten. Zo gebruiken de studenten vaak nog te herkenbare, weinig vernieuwende referenties, terwijl ze zelf denken dit wel te doen. Ook het weinig onderbouwen van een referentie met correcte achtergrondinformatie is iets waar de studenten echt bewust van moeten worden en op moeten inzetten. Het aanpassen van het algoritme achter de social-media is hierin een eerste stap om de ‘DIY’-projecten van de feed te kunnen bannen.

Tot slot is het voor de docenten belangrijk dat de studenten de referenties doelbewust inzetten waarbij er een duidelijke link is met het ontwerp en er een correcte verhouding is tussen wat het referentiebeeld inhoudt en de toepassing ervan binnen het project. Hierbij zou het kunnen helpen om, indien mogelijk, de referentie te bezoeken zodat er ook meer in detail, vanuit meerdere standpunten dan de gepubliceerde beelden, naar de referentie gekeken kan worden en deze dus ook meer waarde en betekenis kan krijgen.

Na het afnemen van de interviews lijkt het een beetje alsof de docenten met volle overgave erkennen dat er zich een probleem voordoet, maar dat ze geen van allen echt duidelijk weten waar het probleem ligt of hoe ze dit kunnen verhelpen of oplossen. Wel is duidelijk dat de werking van de studenten niet overeenkomt met de wensen van de docenten, maar wordt dit deels ook in de hand gewerkt door de houding van de docenten?

## 2.3. De zwakke schakel

Nu we vanuit beide perspectieven weten hoe er met referenties omgegaan wordt, is het tijd om de balans op te maken. We moeten jammer genoeg concluderen dat er in heel het proces niet één maar meerdere zwakke schakels zijn.

### 1. Zelfstandig leren: een kracht of zwakte?

Hoewel de docenten één voor één aangeven dat de meeste studenten met een lege rugzak aan de opleiding starten, worden ze in het diepe gegooid. De mentaliteit dat de studenten zelf moeten achterhalen wat een goede of foute referentie is lijkt nefast te zijn voor de verdere opbouw van een referentiekader. Uiteraard moeten de studenten zelf leren om een bron te onderzoeken en hoe ze dan tot die bron moeten geraken. Maar mogen we echter verwachten dat ze dit volledig op eigen houtje doen? Als docent is het de taak om de studenten een zetje te geven. Ze in het diepe laten ronddwalen en na een week op de eerste begeleiding zeggen dat de referenties te oppervlakkig zijn en doorgaan, zorgt er niet meteen voor dat de studenten ook leren waarom de referentie dan te oppervlakkig of zelfs onbruikbaar is. Neen, er moet geen hele les opgebouwd worden waarin het handje vastgehouden wordt en er stap voor stap gezegd wordt hoe je tot een referentie geraakt. Een basispakket dat de oneindige referentievijver verkleint, kan al een stevig duwtje in de rug zijn, zodat de studenten gericht aan de slag kunnen gaan. Zo leren ze nog steeds zelf te oordelen of een referentie al dan niet gebruikt kan worden en waarom dit oordeel gemaakt wordt.



## 2. Vakoverschrijdend vs. vakspecifiek

Ook bij de studenten is er werk aan de winkel. Referenties zijn niet zo eenzijdig dat ze enkel bij één vak toegepast kunnen worden of slechts dienen ter ondersteuning van een theorie. Een referentie is opleidingsbreed en gaat het hele leven mee. Dus ja, er moet een koppeling blijven tussen de referenties die in de theoretische vakken aangeboden worden en de toepassing daarvan binnen de praktijkgerichte vakken. Het is aan de studenten om dit ook effectief toe te passen. De vraag rest alleen nog hoe dit ook aan de studenten duidelijk gemaakt kan worden. Dit is jammer genoeg geen vraag waarop we in deze thesis antwoord kunnen geven. Wel kunnen we nadenken hoe we deze cross-over kunnen verwerken in de kijkwijzer. Verder moeten de studenten ook beginnen met het optimaal gebruiken van de leerkanalen die tijdens een begeleiding of studiereis aangeboden wordt. Dus niet na 15 minuten een gebouw verlaten, en elke aangeboden referentie tijdens een begeleiding opzoeken of raadplegen.

## 3. Bosweg met zijpaden of een doolhof met kruispunten

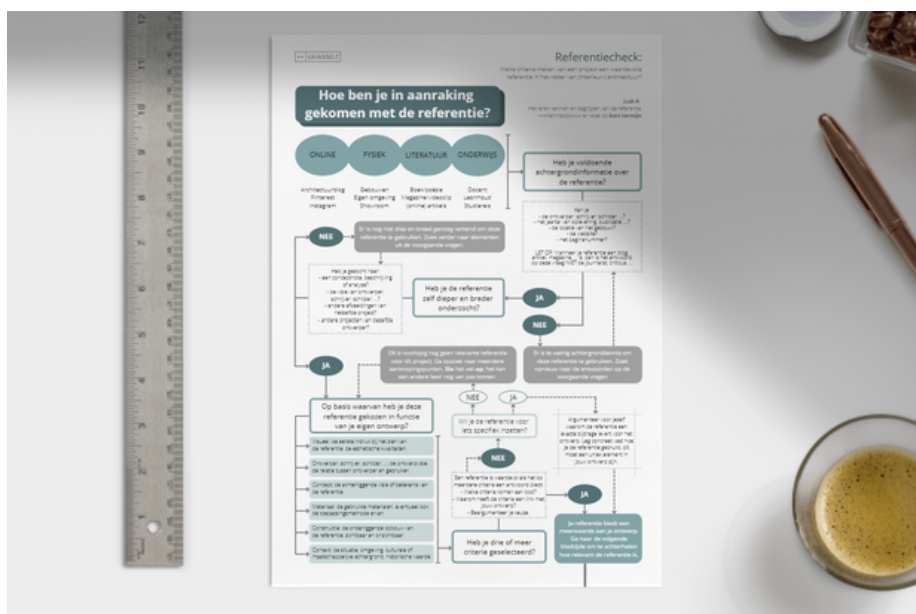
Het gebrek aan het opnemen van referenties in meerdere opleidingsonderdelen, vooral de praktijkgerichte vakken, zorgt ervoor dat er opleidingsbreed geen gezamenlijke aanpak is om studenten wegwijs te maken in de wondere wereld van referenties. Wanneer dit wel toegevoegd wordt, ontstaat er een basis die door alle docenten gehanteerd kan worden, waardoor de studenten sneller wegwijs geraken en dus ook sneller kunnen beginnen aan het vormen van een referentierugzak. Elke docent kan nog steeds zijn eigen werkwijze hebben om tot bij de referenties te geraken en deze ook overbrengen aan de studenten. De onderdompeling in referenties blijft een must. Ze moeten door elkaar geschud worden, nieuwe dingen leren kennen, afstappen van datgene ze kennen. Maar na het onderdompelen, door elkaar schudden, en ontdekken moeten we de student ook de kans geven om overzichtelijk te oordelen over wat hij of zij nu net wil opslaan.

# 3. Referentiecheck

De Referentiecheck, oftewel de Ref.-check, is een compact, dubbelzijdig A4tje dat je als ontwerper bij de hand hebt wanneer je een referentie hebt gevonden voor een bepaald architecturaal project. De (beginnende) student wil deze referentie, in de ruime zin van het woord bijvoorbeeld een project, een kunstwerk, poëzie, ... gebruiken, maar de student moet nog achterhalen of deze referentie relevant en waardevol is voor een eigen ontwerpproject. Aan de hand van richtvragen en een ordeningssysteem die volgde uit de twee praktijkonderzoeken, werd een kijkwijzer opgesteld die de waarde bepaald van de referentie. Bovendien hebben we deze Referentiecheck willen laten uittesten door de eerstejaars studenten (interieur-) architectuur via de nieuwsbrief van FAC\_ARK (zie bijlage 6.7.) en een enquête mail naar de studenten met een introductiefilmpje en het voorontwerp van onze kijkwijzer. Tot op het moment van afsluiten van de masterproef hebben we geen feedback ontvangen op het voorontwerp van de kijkwijzer. Daarom hebben we zelf kritisch gereflecteerd over de kijkwijzer, zowel op inhoud als op formaat en lay-out. De kijkwijzer is omgevormd naar de Ref.-check die handig is om mee te nemen, zowel analoog als digitaal. Het voorontwerp van de kijkwijzer werd opgenomen in de bijlagen (bijlage 6.6.).

## 3.1. Van kennisopbouw tot referentierugzak

Allereerst bestaat de kijkwijzer uit twee luiken: Luik A en Luik B. Op korte termijn zoeken de studenten nuttige informatie over de referentie op, zodat de inhoudelijke waarde van de referentie stijgt. Niet alleen zal de student meer bagage en argumentatie kunnen overbrengen over de referentie naar promotors, begeleiders of juryleden en uiteindelijk ook naar de klant toe, maar kunnen de studenten de referenties ook opslaan in het persoonlijke referentiekader. Het uiteindelijke toekomstige doel op het persoonlijk vlak van de student, zal dan een databank worden van referenties die door de kijkwijzer zijn gehaald. Zo weten beginnende studenten op termijn beter waar een referentie over gaat en zullen ze zich beter verdiepen in het project en niet meer oppervlakkig kijken naar het beeld. De volledige Referentiecheck werd opgenomen in de bijlagen (bijlage 6.8.).



Luik A, dat opgesteld wordt door het perspectief van de docenten en literatuuronderzoek, geeft de verdieping en verbreding weer van het leren kennen en begrijpen van de referentie. De kennis wordt opgebouwd op kort termijn en geeft de achtergrondinformatie van de referentie en inzetmogelijkheden, die nodig zijn om de argumentatie op te bouwen en uit te voeren in luik B.

Ten eerste gaan we na van waar we de referentie hebben, de beginsituatie van de referentie (Palermo, 1999). Het kan gaan over vier algemene aanrakingspunten: online, fysiek, literatuur en onderwijs. In het onderzoek van Palermo werd al duidelijk dat een bron vele vormen kan aannemen, daarom benoemen we de voornaamste, zoals bijvoorbeeld een architecturaal project teruggevonden uit een architectuurblog, een kunstwerk dat besproken werd in de lesinhoud van kunstgeschiedenis, een gedicht of een citaat uit het boek over Bauhaus, een interieur of meubel uit de showroom in Antwerpen van de Eames collectie, ... Als dat duidelijk is voor de student wordt ten tweede de achtergrondinformatie van de referentie verklaard door enkele richtvragen. Ken je de ontwerper, schrijver of schilder, ...? Wat is het jaartal van oplevering, publicatie...? Als de bron ook een locatie heeft, waar ligt het project? Bij een boek, al dan niet online, zal eerder het paginanummer of de website opgeslagen moeten worden. Let op: Wanneer de referentie een blog, artikel, magazine, ... is, dan is het antwoord op deze vraag niet de journalist, criticus, ... wel de ontwerper of een link naar de ontwerper die vernoemd wordt in de bron. Wanneer je al deze zaken gevonden hebt, kan de student verder naar de derde vraag. Indien er te weinig achtergrondkennis aanwezig is, moet de student opnieuw zoeken naar de antwoorden op de voorgaande vragen. Door verder te zoeken wordt de student in acht gesteld om kritisch om te gaan met de bron. We hebben dit een plek gegeven in de Referentiecheck omdat de docenten aangeven dat studenten de foto vaak kopiëren zonder te kijken naar de achtergrondinformatie van het beeld.

De student heeft grondig verder gezocht naar achtergrondinformatie en kan ten derde starten aan de vraag: Heb ik de referentie zelf dieper en breder onderzocht? Ook hier moet er gezocht worden naar antwoorden op de volgende vragen: Heb je gezocht naar een conceptnota, beschrijving of analyse? Heb je de visie van ontwerper, schrijver, schilder, ... gevonden? Zijn er andere afbeeldingen van hetzelfde project? Heb je ook andere projecten van dezelfde ontwerper gevonden? In deze fase wordt er verdiept en verbreed, zodat de student een zowaar nog beter beeld krijgt op vlak van kwaliteit of nog meer toepasbaar wordt op het concept van het eigen project in kwestie. Volgens onderzoek bij esthetiek mogen we zeker niet enkel op het visuele blijven hangen. Er wordt kritisch een kadering opgesteld ten opzichte van onze vakexpertise en dat van professor in de filosofie Jesse J. Prinz met het begrip 'gepast esthetisch oordeel en sentiment'. Indien de student geen antwoorden vindt, is hij of zij genoodzaakt verder te zoeken op mogelijke andere websites of via de referentielijst onderzoek te gaan plegen. Als de student wel de correcte antwoorden kan vinden, kan men aan de vierde stap beginnen over de basiselementen: Op basis waarvan heb je deze referentie gekozen in functie van je eigen ontwerp? De student moet hierbij drie of meer van onderstaande criteria aanduiden. Dit zijn ook de vijf hoofdcategorieën met toevoeging van de categorie 'context' die aan bod kwamen tijdens de focusgroepen met studenten.

Visueel: de eerste indruk bij het zien van de referentie, de esthetische kwaliteiten.

Ontwerper, schrijver, schilder, ...: de ontwerpvisie, de relatie tussen ontwerper en gebruiker.

Concept: de achterliggende visie of betekenis van de referentie.

Materiaal: de gebruikte materialen, eventueel ook de toepassingsmethode ervan.

Constructie: de onderliggende opbouw van de referentie, zichtbaar en onzichtbaar.

Context: de situatie, omgeving, culturele of maatschappelijke achtergrond, historische waarde.

We kiezen hier om een minimum te leggen op drie criteria om te beantwoorden op de visie van de docenten dat een referentie op meerdere elementen een antwoord moet bieden. Drie van de vier docenten vindt het namelijk noodzaak om meerdere aanknopingspunten te hebben. Als de student drie of meer criteria heeft kunnen selecteren op basis van de vraag waarom deze criteria een link hebben met het project, is hij of zij klaar voor Luik B. Als de student hier niet in slaagt, kan er nog een omweg genomen worden. Wanneer ze de referentie bijvoorbeeld voor iets zeer specifiek willen inzetten, kunnen ze voor zichzelf nog beargumenteren waarom de referentie wel degelijk een bijdrage kan bieden voor het project. Dit moet dan wel een uniek element in het ontwerp zijn. In het geval dat het toch niet de bedoeling is de referentie specifiek in te zetten, is dit voorlopig nog geen relevante referentie voor dit project. En moet de student op zoek gaan naar meerdere aanknopingspunten. De referentie kan wel al opgeslagen worden. Het kan een andere keer nog van pas komen, hier is de referentie wel al waardevol genoeg voor. De opslag van referenties van de student gaat zo telkens verruimd worden tot een waardevolle database, waarbij de referentie, die hier niet gebruikt kon worden, wel kan dienen in luik B voor een ander project in de toekomst.

### Luik B

Op de tweede bladzijde van de Referentiecheck, wordt er dieper ingegaan op de opslag van de referentie op lange termijn. In kader van de opbouw van de referentierugzak, wordt de referentie niet enkel meer beoordeeld op korte termijn, maar gaat deze in een persoonlijke database geplaatst worden zodat de student een bagage gaat ontwikkelen. Voor elk criteria die op het einde van Luik A geselecteerd werden, werden er een aantal beoordelingsvragen opgesteld. Deze beoordelingsvragen komen uit het tweede niveau: onderzoek van de focusgroepen. We zijn voor het opstellen van deze vragen terug gaan kijken naar de sorteringen die de studenten maakten. Indien gewenst, kunnen deze geraadpleegd worden via de bijlagen (bijlage 6.3.). Dit hebben we dan weer vergeleken met alle groepen en gelinkt aan het eerste niveau, de literatuurstudie. De termen die het vaakst voorkomen werden vervolgens vertaald naar een toepassingsmogelijkheid waarbij meerdere linken gelegd kunnen worden op vlak van het visuele; de ontwerper, schrijver, schilder, ...; het concept; het materiaal; de constructie en de context. De student krijgt dan de opdracht om voor elk criteria dat geselecteerd werd op het einde van Luik A, de toepassingsmogelijkheden te overlopen en aan te duiden welke mogelijkheden in aanmerking komen. Elke toepassingsmogelijkheid staat symbool voor één punt die de studenten kunnen optellen.

Door het compacte formaat van een A4, kan de student de Referentiecheck plastificeren. Hierdoor kan men met een uitwisbare stift notities maken of effectief aanduidingen aanbrengen die later makkelijk uitgewist kunnen worden. Zo kan de Ref.-check telkens hergebruikt worden en moet deze niet steeds opnieuw afgedrukt worden. Voor de studenten die liever digitaal werken, wordt de Ref.-check ook digitaal aangeboden waar ze interactief kunnen verder klikken en zo het hele stappenplan kunnen overlopen. Daarnaast wordt de digitale versie ook vergezeld van een introductiefilmpje met instructies over het gebruik en kan er een overzichtslijst aangeboden worden met interessante namen, bronlocaties, ... Deze kan dan door de docenten makkelijk aangepast en bijgewerkt worden.

## 3.2. Beoordelingscriteria en -graad

Voor een uitgebreid overzicht van de beoordelingscriteria en de daarbij horende toepassingsmogelijkheden, verwijzen we jullie graag naar de Referentiecheck zelf. Wel kunnen we hierbij zeggen dat het aantal toepassingsmogelijkheden per hoofdcategorie evenredig zijn met het aantal criteria dat de studenten bij deze hoofdcategorie plaatsten tijdens het sorteren. Eén uitzondering hierop is de hoofdcategorie 'Visueel' waarbij we zelf ook geselecteerd hebben. Dit omdat er anders zeer veel toepassingsmogelijkheden bij visueel zouden staan terwijl we dit beperkt willen houden. Daarom hebben we criteria onder deze categorie gebundeld, zo kan het visuele aspect nooit de bovenhand nemen.

Als alle punten van de toepassingsmogelijkheden opgeteld zijn, gaat de student uitzoeken in welke beoordelingsgraad de referentie valt. Wanneer de student tot hier geraakt is met zijn referentie, is deze sowieso interessant voor het eigen project én de referentierugzak. Door het puntensysteem af te toetsen met de visie van de docenten, waarbij de referentie waardevol ingezet moet worden, moeten we er ook voor zorgen dat de referentie geen oplossing kan bieden voor alles, dat kan in werkelijkheid niet voorkomen. Het hebben van te weinig oplossingen, geeft dan weer een te algemeen beeld weer. De docenten benadrukken dat de uiterste geen concrete conclusies kunnen geven en daar hebben wij onze beoordeling ook naar verwerkt. Zo zijn we tot drie beoordelings-graden gekomen.

Wanneer de student een opgeteld cijfer heeft van minder dan 5 en meer dan 14 punten, is deze referentie een TERTIAIRE REFERENTIE. De student wil de referentie voor te veel of te weinig gebruiken. De referentie kan in het achterhoofd gehouden worden, maar is niet de hoofdboodschap van het eigen project. Wanneer de student deze referentie uit de referentierugzak haalt, moet de student dus altijd even nagaan voor welke toepassingsmogelijkheden hij of zij ze nu werkelijk wil toepassen. Als het verzamelde punt tussen de 5 en 8 ligt, wordt de referentie op de tweede rang geplaatst, de SECUNDAIRE REFERENTIE. Deze referentie kan extra waarde bieden, maar moet niet altijd nagestreefd worden. Ze kan gewoon uit de referentierugzak gehaald worden. De student moet er dan wel op letten dat deze referentie niet de bovenhand gaat nemen, zo relevant kan deze referentie niet ingezet worden. De referentie heeft de meeste waarde, als de student tussen de 9 en 14 punten heeft verzameld. Deze PRIMAIRE REFERENTIE is zeer waardevol en kan zeker gebruikt worden in eender welke context!

Wanneer de student een referentie uit zijn of haar 'rugzak' haalt, kan hij een secundaire of tertiaire referentie altijd terug door Luik B laten gaan. Mogelijks zijn er voor het project waar de referentie dan voor gebruikt zou worden meerdere of net minder toepassingsmogelijkheden aan de orde.

### 3.3. Gebruik Ref.-check in de toekomst

Het ideale scenario zou zijn dat de Referentiecheck vrij snel opgenomen wordt in het eerste bachelorjaar van beide opleidingen, zodat de studenten van academiejaar 2022 - 2023 al een houvast hebben om de referenties naar waarde te beoordelen. Door ondersteuning van de Ref.-check door de docenten uit de praktijk- én theorie-OPO's geraken de studenten snel wegwijs met de Ref.-check en kan deze op een eenvoudige manier uitgerold worden. Een goede start om ervoor te zorgen dat de Referentiecheck een vaste waarde kan vormen voor de beginnende student, lijkt ons het opnemen van de Referentiecheck in het vademecum, een soort wegwijsgids die de studenten ontvangen bij de start van de opleiding. Verder denken we dat de Ref.-check ook nog invloed kan hebben op het gebruik van referenties bij studenten uit de hogere jaren aangezien zij ook nog zoekend kunnen zijn door een foutieve start in het eerste opleidingsjaar.

In de nabije toekomst hopen we dat ook de docenten wegwijs geraken met de Referentiecheck, deze eventueel optimaliseren aangezien de testfase niet heeft kunnen plaatsvinden, en zo ook de overzichtslijst voor interessante namen, blogs, magazines, ... uitgewerkt kan worden en een echte inspiratiebron vormt voor de studenten.

Als we echt naar de lange termijn kijken, zien we de Referentiecheck als een familielid van de Schets Atlas, een initiatief van de faculteit Architectuur en Kunst waarbij er een databank gemaakt werd met instructies en voorbeelden voor verschillende schetstechnieken, stappenplannen voor een opbouw, ... Hierbij zou er dan een database ontstaan van referenties, geordend volgens beoordelingsgraad, die allemaal door de Ref.-check gehaald werden. Hierdoor ontstaat er een nieuwe zoekmachine voor de studenten waarbij ze zeker zijn dat de bron geverifieerd werd. De student kan dan nog steeds aangespoord worden om verder opzoekingswerk te doen naar de maker of het project om zich verder te verdiepen in de referentie.

## 4. CONCLUSIE EN DISCUSSIE

Ten eerste werd er vastgesteld dat er weinig hedendaags onderzoek gevoerd werd over het gebruik van referenties binnen het hoger architectuuronderwijs. De interactie die hierbij ontstaat tussen de student en docent wordt wel theoretisch onderzocht in een filosofisch kader of denkpiste. In publicaties die we konden terugvinden, waarvan er vele al gedateerd zijn, wordt er wel uitvoerig gefilosofeerd over de theoretische kant van referenties en de benadering ervan. Deze theorie wordt echter enkel wetenschappelijk bekeken en vanuit de visie van de onderwijsinstelling en zijn docenten zelf. In slechts één publicatie die we konden vinden over het vakdidactisch referentiekader en het plaatsen van referenties in het referentiekader, werden de theoretische bevindingen afgetoetst met de praktijk, dit nog steeds op een zeer filosofische wijze. Hierin proberen we ons met dit onderzoek te onderscheiden door net veel aandacht te schenken aan dit praktische luik en in dialoog te gaan met de docenten én studenten.

Ten tweede zien we vanuit de praktijkonderzoeken dat er drie 'zwakke schakels' zijn tussen de studenten en docenten. De eerste schakel gaat over het al dan niet aanbrengen van basisreferenties om studenten uit de eerste bachelor mee op weg te helpen. Docenten zijn hier minder enthousiast over en lijken op de een of andere manier fan van de sprong in het diepe. De tweede schakel gaat over het vakoverschrijdende denken dat de docenten in de opleiding implementeren maar niet tot de student lijkt te komen. De studenten plaatsen de aangehaalde referenties enkel binnen dat (theoretisch) OPO en gebruiken deze niet in de opdrachten van bijvoorbeeld de ontwerpstudio. De derde schakel staat in verband met het gebrek aan een duidelijke rode draad in de aanpak van referenties en in het verlengde daarvan de geringe implementatie van referenties in de studiegids.

De studenten geven aan dat ze enkel in de beginfase referenties gaan opzoeken. Dit staat in schril contrast met de mening van de docenten die vinden dat referenties gedurende het hele proces gebruikt kunnen worden om ontwerpbeslissingen te staven. Dit komt mogelijks doordat studenten een te eng beeld hebben van de bruikbaarheid van referenties en het doel hiervan. Zo komt naar boven dat studenten wel degelijk doorheen het hele proces gebruik maken van referenties, maar dat ze deze te veel als inspiratie beschouwen, die ze dan minder snel tonen aan de docenten, en dus ook niet tot op het niveau van een referentie gebracht wordt.

Daarnaast werd tijdens het onderzoek duidelijk dat er veel verschillen zijn tussen de visie van de docenten en hoe deze tot bij de studenten geraakt. Een voorbeeld hiervan is het verloop van het ontwerpproces dat volgens de docenten niet losgekoppeld mag worden, waarbij het ontwerpen van het grondplan gepaard gaat met het ontwerpen via een snede, 3D of maquette. Dit wordt door de studenten anders gezien en hebben ze de indruk dat ze pas aan deze snede, 3D of maquette mogen beginnen wanneer er een (vaste) basis is van het grondplan. Het grondplan wordt volgens de student eerst uitgezuiverd en vervolgens gaat hij of zij pas over naar het 3D, maar daar stuit de student op problemen, waardoor ze het grondplan weer moeten aanpassen. Docent 1 vertelde hierover bijvoorbeeld dat een student zich niet bewust was dat het toilet onder de nok geplaatst werd. Daardoor werd de toilet in de mooiste, vrije hoogte van de woning geplaatst, terwijl de student deze juist kan benutten in leefruimtes.

Vanuit al deze bevindingen werd er de Referentiecheck opgesteld die beantwoord aan de onderzoeksvragen. De eerste vraag, welke criteria er gebruikt moeten worden voor het omzetten van een project naar een waardevolle referentie, wordt beantwoord doordat de criteria bestaat uit visueel, ontwerper/schrijver en/of schilder, concept, materiaal, constructie en context. Deze zes criteria moeten steeds samen bekeken worden met een eventuele focus naar één of twee criteria. Wel is het de bedoeling dat er steeds meer dan drie criteria opgenomen worden in de referentieomschrijving, zodat er niet enkel visueel beoordeeld kan worden. Voor de tweede vraag die betrekking heeft op het ordeningssysteem die mogelijke referenties classificeert op basis van waarde binnen het referentiekader, voorzien we een drieledige ordening. Deze bestaat uit een primaire, secundaire en tertiaire referentie die tot zijn waarde bekomen door enkele toepassingspunten die per criteria opgesteld werden.

Deze Referentiecheck overhandigen we samen met het indienen van deze masterproef aan het docententeam van de faculteit Architectuur en Kunst aan de UHasselt. We hopen dan ook dat deze Ref.-check ook effectief ingezet wordt de komende jaren en door de docenten gedragen wordt. Op deze manier krijgen de studenten uit de eerste bachelor en mogelijks ook de andere opleidingsjaren, die hier nood aan hebben, een betere, zelfgestuurde basis om met referenties overweg te gaan. Doordat we deze niet hebben kunnen testen, zal dit een belangrijk proces zijn dat de docenten in samenwerking met de studenten nog moeten ondergaan de komende periode. Hierbij hopen we dan ook dat de dialoog zich opent en ook de zwakke schakels verholpen kunnen worden zodat de verschillende visies over het gebruik van referenties meer gelijk lopen met elkaar.

Om af te sluiten zijn we ons ervan bewust dat dit onderzoek en de bijhorende kijkwijzer een werkdocument is voor het verbeteren van het gebruik van referenties binnen de twee opleidingen. Het document kan verruimd worden door een databank met referenties die door de Ref.-check gehaald worden door student en docent, zodanig dat de referenties geen oppervlakkig beeld worden zonder de visie van de ontwerper. Hierbij maken we wel de kanttekening dat studenten hier enkel maar in gaan filteren en geen eigen referentierugzak gaan aanmaken. Weer blijven ze mogelijks hangen bij de vijver die ze nu hebben en worden de referenties te gelijkend.

Indien er hypothetisch gezien, gekozen wordt deze database toch op te starten door het vakteam, stellen we voor dat enkel eerstejaarsstudenten hier toegang tot krijgen gedurende het eerste semester. Hierna wordt deze database afgesloten zodat de studenten met een beperkte achtergrond zelf kunnen leren zoeken naar interessante projecten en deze omzetten naar referenties. De Referentiecheck zelf blijft wel voor iedereen, gedurende de hele studieperiode beschikbaar. Het aanbieden van de database voor iedereen tijdens de volledige opleiding, kan ervoor zorgen dat studenten net het tegenovergestelde gaan doen en letterlijk elementen gaan kopiëren of uit de context gaan halen van de oorspronkelijke visie. Dit moet te allen tijde vermeden worden.

# 5. Referentielijst

Campusbibliotheek Diepenbeek. (2022). *Universiteitsbibliotheek UHasselt*. Geraadpleegd op 1 maart 2022 via <https://bibliotheek.uhasselt.be/nl/locaties/campusbibliotheek-diepenbeek>

Dewey, J. (1934). *Art as Experience*. New York: Berkley Publishing Group.

Edvardsson, B. (2002). *Quality in new service development: Key concepts and a frame of reference*. Geraadpleegd op 26 januari 2022 via <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0925527397807657>

Filgo, E.H. (2017). *Reframing Pinterest: Information Literacy for Interior Design Students*. Geraadpleegd via <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10875301.2017.1373721>

Ledingham, J. A., & Bruning, S. D. (1999) *Ten tips for better focus groups*. *Public Relations Quarterly*, 43(4), 25-28.

Michels, M. (2018). *EEN SENTIMENT VOOR ARCHITECTUUR: Belichaamde architecturale kennis onderwijzen en leren tijdens de dialoog in de ontwerpstudio*. [doctoraatsthesis, Universiteit Antwerpen]. UA database via <https://repository.uantwerpen.be/docman/irua/dc320e/14437.pdf>.

Morgan, D. L., & Krueger, R. A. (1998). *The Focus Group Guidebook*. Sage Publications, Californië.

Palermo, G. S. (1999). *The Beginning Student of Design: Architectural Frames of Reference*. Geraadpleegd via <https://dr.lib.iastate.edu/server/api/core/bitstreams/f1fa7ab6-ad3e-4935-916e-05effd4d33b4/content>

Prinz, J. (2004). *Can critics be dispassionate? The role of emotion in aesthetic judgement*. Paperpresented at the American Society of Aesthetics, Houston. [www.subcortex.com](http://www.subcortex.com)

Salama, A.M. (2019). *Methodological research in architecture and allied disciplines: Philosophical positions, frames of reference, and spheres of inquiry*, Archnet-IJAR, Geraadpleegd via <https://doi.org/10.1108/ARCH-01-2019-0012>

Shannon, C. E., & Weaver, W. (1949). *The Mathematical Theory of Communication*. University of Illinois Press, Illinois.

Universiteit Hasselt. (2022a). *Studiegids: Inleiding in onderzoek en ontwerpmethodiek*. Geraadpleegd op 21 februari 2022 via <https://uhintra03.uhasselt.be/studiegidswww/opleidingsonderdeel.aspxa=2021&i=2387&n=4&=01#anker38561>

Universiteit Hasselt (2022b). *Studiegids: Ontwerpmethodiek 1 / Inleiding in onderzoek*. Geraadpleegd op 21 februari 2022 via <https://uhintra03.uhasselt.be/studiegidswww/opleidingsonderdeel.aspxa=2021&i=2309&n=4&t=01>



Van Den Brom, C. (2020). Architectenbureau: 'the Citadel Company': Kavel en situering, referentiekader architectuur en plattegrond en gevels. <https://docplayer.nl/57709165-Inhoudsopgave-1-kavel-en-situering-2-referentiekader-architectuur-3-plattegrond-en-gevels.html>

Vitruvius, P. (1914). *De tien boeken over architectuur*. Vertaald door Morgan, M. H. Illustraties opgesteld door Herbert Langford Warren. Cambridge: Harvard University Press.

VKS. (2017a). *Bachelor of Science in de architectuur*. Geraadpleegd op 10 februari 2022 via [https://app.akov.be/pls/pakov/f?p=VLAAMSE\\_KWALIFICATIESTRUCTUUR:ONDERWIJSKWALIFICATIE:::P1030\\_OK\\_DOSSIER\\_ID:1136](https://app.akov.be/pls/pakov/f?p=VLAAMSE_KWALIFICATIESTRUCTUUR:ONDERWIJSKWALIFICATIE:::P1030_OK_DOSSIER_ID:1136)

VKS. (2017b). *Bachelor of Science in de interieurarchitectuur*. Geraadpleegd op 10 februari 2022 via [https://app.akov.be/pls/pakov/f?p=VLAAMSE\\_KWALIFICATIESTRUCTUUR:ONDERWIJSKWALIFICATIE:::P1030\\_OK\\_DOSSIER\\_ID:1151](https://app.akov.be/pls/pakov/f?p=VLAAMSE_KWALIFICATIESTRUCTUUR:ONDERWIJSKWALIFICATIE:::P1030_OK_DOSSIER_ID:1151)

Weijnen, A. A. (2022). *Prisma Woordenboek Nederlands*. Bewerking door Hofman M. H. Uitgeverij Het spectrum B.V. Den Haag.

# 6. Bijlagen

## 6.1. Zoekplan

Studenten in ontwerprichtingen hebben nood aan een scherp referentiekader. Dit wordt opgebouwd bij de start van hun opleiding, oftewel tijdens een vooropleiding in het middelbaar onderwijs. Echter, dat referentiekader, oftewel die innerlijke bibliotheek van 'goede', 'kwalitatieve', 'inspirerende' projecten is niet vanzelfsprekend... Hoe groeit dit? Welke structuur hanteert een student hiervoor? Ogenschojnlijk vanzelf groeit je kennis aan interessante projecten, maar hoe orden je deze in je hoofd? Hoe zorg je voor helderheid in de chaos en vermijd je bepaalde valkuilen? Is er ruimte voor subjectiviteit hierin? Veel disciplines, die veraf staan van ontwerpwetenschappen, gebruiken hun eigen referentiekader, vb. een sommelier heeft een eigen jargon en structuur om het smaakpalet van wijnen te ordenen; een archeoloog classificeert volgens andere karakteristieken.

In deze thesis onderzoeken we hoe we beginnende ontwerpers, studenten, didactisch kunnen helpen in een waardevol referentiekader op te bouwen vanuit de eigen subjectieve beleving. Een kader van projecten die relevant zijn op bepaalde aspecten, en waarbij je kritisch reflecteren om projecten toe te voegen al dan niet. We kijken welke schillende ordeningssystemen we kunnen toepassen en welke goed werken in de schoolomgeving van interieur-(architectuur) in faculteit Architectuur en Kunst van Universiteit Hasselt .

Mogelijke onderzoeksvragen vanuit de faculteit kunnen hiermee ondersteuning bieden, om te gaan reflecteren op het eigen proces als interieurarchitecten: "De plek voor subjectiviteit - Wat zijn kritische vragen die we stellen aan projecten om vanuit subjectieve beleving een referentiekader op te bouwen?" OF "Hoe kunnen we een referentiekader opbouwen vanuit fragmentjes gelinkt aan het ontwerpproces? Het principes van micro learning en fragmented learning?" Uiteindelijk is de onderzoeksvraag, dat bestaat uit twee delen grotendeels, gelinkt aan faculteit Architectuur en Kunst aan de Universiteit Hasselt. In dit deel verdiepen we gericht op de zoekresultaten van de algemene kadering van een referentiekader en vakdidactische referenties gelinkt aan het hoger onderwijs.

In eerste fase verkennen we de didactische kracht en mogelijkheden van een goed uitgebouwd referentiekader door literatuurstudie en dit te definiëren via kernwoorden van geraadpleegde bronnen in dit zoekplan. Vervolgens koppelen we de literatuur en eigen bevindingen met de tweede fase, dat bestaat uit twee praktijkonderzoek, enerzijds de focusgroepen met studenten om meer verdiepende informatie toe te kennen van de huidige staat in het onderwijs van Universiteit Hasselt, anderzijds toetsen we het onderzoek af via de interviews met de vakexpertise van U Hasselt docenten.

Het uiteindelijke doel hiervan is om al deze bevindingen te bundelen en samen te brengen in een kijkwijzer. De studenten kunnen deze tijdens het eerste opleidingsjaar en eventueel ook de jaren nadien gebruiken om de betrouwbaarheid én relevantie van een project te controleren. Dit gebeurt aan de hand van een ordeningssysteem dat vertrekt vanuit de visie van de docenten. Deze projecten kunnen dan ingezet worden als referentie voor een persoonlijk project, of kan de student opslaan in de persoonlijke referentierugzak.

## 6.1.1. Zoektermen

De kernwoorden van het onderzoek zijn referentie, referentiekader, vakdidactisch referentiekader en 'referentieprojecten in de architectuur'. Deze sleutelwoorden werden vertaald naar het Engels en indien mogelijk werden er synoniemen gevonden. Termen als schema, frame, scenario en context verwijzen naar een vorm van een referentie. Het didactisch referentiekader wordt letterlijk vertaald naar 'didactic frame of reference' in het Engels en wordt gedefinieerd als een geheel van beginselen binnen een bepaalde groep of individu (Weijnen, Hofman, 2022). Dit werd vanuit de architectuur ook vergeleken met 'projects of references'. Het woord referentie (referente) heeft een letterlijke vertaling zijnde verwijzing (Weijnen, Hofman, 2022). De betekenis van het werkwoord refereren is 'verwijzen (naar een bron)' (Weijnen, Hofman, 2022). De definitieve zoek combinatie gaat als volgt:

Vakdidactisch referentiekader OR didactic frame of reference NOT didactisch schema AND referentiekader OR frame of reference AND referentieprojecten OR architectural projects of reference AND referentie OR verwijzing OR referente.

De geraadpleegde databases zijn Google Scholar, EBSCO (Art & Architecture Source), de databank van de Universiteit Hasselt en het onderzoeksportaal van FRIS Vlaanderen. Andere databases, zoals ERIC en Ebook Central, gaven geen vernieuwende en soms ook geen toepasselijke publicaties. Via de database Google Scholar kwamen er een aantal Nederlandstalige papers naar voor waarin men onderzoek deed naar het verband tussen de relatie van de student en de docent in de context van ontwerp opdrachten. In de paper 'Een sentiment voor de architectuur: Belichaamde architecturale kennis onderwijzen en leren tijdens de dialoog in de ontwerpstudio' van de doctoraatsstudent Marjan Michels (Universiteit Antwerpen, 2018) werd duidelijk hoe en wie de begeleidingssessie in een ontwerpstudio (bege)leidt. Meer in de richting van dit onderzoek, gebruiken studenten ook projecten om tot inzicht te komen. Dit gebeurt aan de hand van de verschillende kwaliteiten van het project dat gelinkt wordt met de ontwerpstudio opdracht als inspiratie voor het onderzoek. Een groot voordeel is het enthousiasme dat tijdens de begeleiding ontstaat omdat beide partijen geprikkeld worden door kwaliteitsvolle referenties en daar samen ook een weg door slaan om hierin te filteren.

Ook andere artikels over het onderzoek naar verschillende media of zoekkanalen gaven richting aan het zoeken naar referenties, zo kwam naar voren welke resultaten eerst getoond werden via sociale media. Enerzijds hebben we het onderzoek bekeken als de onderzoekende student, anderzijds verwerkten we ook de insteken van onszelf als toenmalig student. Daarnaast werd er ook rekening gehouden met de mening van vakspecialisten over de kwaliteit van referenties en hoe zij hiernaar kijken tijdens het ontwerpproces bestaande uit verschillende fases: de ideefase, de project vormingsfase, de ontwerpfase en de implementatiefase.

Het onderzoek naar papers en artikelen gebeurde vooral in het Engels en in het Nederlands. Nederlands vormde een basis voor het voeren van de gesprekken met docenten en studenten. Ook hebben we door onze stage docenten kunnen observeren tijdens een begeleidingssessie. Een begeleiding is het één-op-één gesprek (verbale interactie) in de ontwerpstudio tussen de architectuurdocent en -student met betrekking tot de kwaliteit en de vooruitgang van het ontwerp van de student via een planmatige voorstelling en conceptuele toelichting (Michels, 2018). Aangezien het referentiekader altijd bestaan heeft in de ontwerpwereld, worden datums vaak bij de referentie zelf geplaatst om aan te tonen in welke tijdsgeest het project tot stand kwam. De geweerde onderzoeken zijn artikelen en papers over: sentiment van de architectuur (5), de dialoog in de ontwerpstudio (1), de ontwikkelingen in het denkproces van het ontwerp (3), zoekkanalen en media (5), studiegids van de ontwerpstudio's (2), methodologisch onderzoek in de architectuur (1) en het architecturaal referentiekader van de beginnende student (1).

Michels, M. (2018). *Faculteit Ontwerpwetenschappen, artikels van doctoraatsstudent Marjan Michels*. Geraadpleegd op 20 december 2021 via <https://repository.uantwerpen.be/submit.phtml?UDses=133432310%3A865160&UDstate=1&UDmode=&%20UDaccess=&UDrou=%25Entry:birwart&UDextra=a::920.214954%7Eirua>

Edvardsson, B. (2002). *Quality in new service development: Key concepts and a frame of reference*. Geraadpleegd op 26 januari 2022 via <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0925527397807657>

Salama, A.M. (2019). *Methodological research in architecture and allied disciplines: Philosophical positions, frames of reference, and spheres of inquiry*, Archnet-IJAR, Geraadpleegd via <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/ARCH-01-2019-0012/full/html>

Bij het zoeken naar werkelijke referentiekaders of richtvragen, kwamen de resultaten minder relevant overeen met het verwachte. Deze bronnen gingen meer over een referentie als sollicitatietechniek. Door een beperkt aantal aan publicaties, werd er in de referentielijst van geschikte bronnen verder gezocht naar publicaties. Er werden in totaal 12 geschikte bronnen gevonden door de kernwoorden en literatuurstudie. Tijdens de studie werd geconstateerd dat vele bronnen gedateerd waren. We zijn ons er bewust van dat het architectuuronderwijs doorheen de jaren evolueerde. Vandaar selecteerde we in de bronnen op basis van algemene kaders en werden de bevindingen uit de literatuurstudie verder afgetoetst met de huidige situatie aan de hand van de praktijkonderzoeken.

## 6.2. Leidraad focusgroepen

"Wij zijn Kimberly en Jeffrey, studenten educatieve master ontwerp- wetenschappen, voor onze masterproef doen wij onderzoek naar het gebruik van referenties binnen een ontwerpopdracht en hoe deze referenties gevonden worden."

### **Wat is een referentie volgens jou?**

*De studenten schrijven in een eigen woorden wat een referentie voor hun inhoud. Hiervoor krijgen ze enkele minuten de tijd. Daarna stellen ze de eigen mening voor aan de groep én stellen de studenten zichzelf ook voor aan de hand van een vooropleiding al dan niet specifiek aan een kunstrichting. Leeftijd? Situatie kort schetsen. Kort vragen achter eerste semester: Hoe ervaarde jullie het eerste semester?*

Per definitie is een referentie een verwijzing naar een project, beeld, stuk tekst, ... van een bepaalde architect, ontwerper, schrijver, ... waarop we ons inspireren of dat we gebruiken als vertrekpunt van het eigen ontwerp. Het doel van dit onderzoek is om een kijkwijzer of hulpmiddel te ontwerpen om zo makkelijker relevante referenties te kunnen verzamelen. Vandaag willen we met jullie even kijken wat die kijkwijzer dan moet inhouden.

### Verkennd gesprek

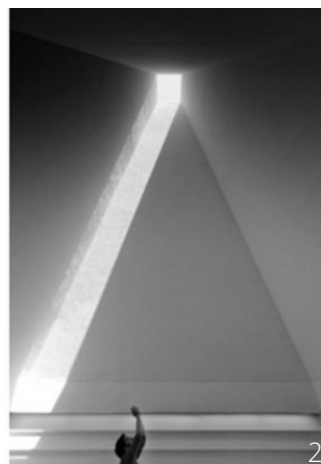
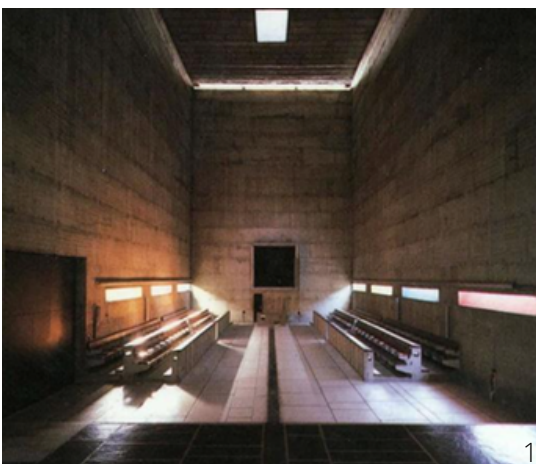
- Wanneer ga jij op zoek naar referenties? In welke context of situatie?
  - Waarom ga je hiernaar op zoek?
- In welke vakken of lessen uit de opleiding worden er referenties besproken of aangeboden?
- Heb je in het vorige semester referenties gebruikt?
  - Welke referenties zijn dit?
  - Waarvoor heb je deze referentie gebruikt?
  - Werd de referentie door de opleiding aangehaald of ben je zelf op de referentie uitgekomen?
    - Hoe ben je op deze referentie gekomen? Hoe kwam je met de referentie in aanraking?

- Welke volgorde neemt de referentie?
  - De referentie vertrekkend vanuit een concept?
  - Een concept op basis van een gevonden referentie.
- Welke media/kanaal gebruik je om de referenties te zoeken?
  - Wie of wat leidde jou naar deze website of tool? (Via de docent, opleiding, vooropleiding?) (Archdaily, pinterest, wikipedia, bibliotheek...)
- Wat maakt een referentie waardevol? Aan welke criteria moet een referentie voldoen?
  - Op tafel worden een aantal kaartjes met termen gelegd die ze kunnen sorteren tot criteria of geen criteria. Zelf kunnen ze ook extra kaartjes maken als er een criteria niet tussen ligt.
  - We geven de studenten 5 hoofdcriteria (concept, constructie, materiaal, visueel, ontwerper) en vragen dan al die criteria onder een hoofdcriteria te plaatsen. Heeft elk criteria punt een hoofdcriteria? Moet er een hoofdcriteria bijkomen?

### Didactische oefening

- We gaan even een kleine denkoefening maken. Stel, jullie volgende studio-opdracht is het ontwerpen van een interieur waarbij het daglicht op een niet-klassieke manier de woning moet verlichten. Dus zonder gebruik van klassieke ramen. Tijdens de eerste les wordt er gevraagd op zoek te gaan naar voorbeelden of referenties van waaruit jullie kunnen vertrekken.
  - Hoe zouden jullie nu referenties zoeken? jullie mogen dit nu ook effectief doen. Als het een werkwijze is die buiten dit lokaal zou afspelen, schrijf dan eventueel een gedetailleerd stappenplan uit. Jullie krijgen hier een kwartiertje de tijd voor.
  - Welke media heb je gebruikt? Hoe ben je bij de referentie terecht gekomen?
    - Heb je de referentie zelf gevonden?
    - Werd de referentie tijdens de opleiding al eens aangehaald?
  - Op basis waarvan heb je deze referentie gekozen?
    - Waarom is dit volgens jou een waardevolle referentie?
  - Op welk element heb je gefocust bij het kiezen van de referentie?
    - Criteria: concept, constructie, materiaal, visueel, ontwerper, ... of op basis van het gehele project?
- Wat maakte dat je uit alle gevonden projecten deze projecten hebben opgeslagen als referentie.
  - Welke criteria waren doorslaggevend? Koppelen aan kaartjes uit vraag 5.
  - Welke referentie vind je nu echt het meest waardevol om mee verder te werken?

Ons opzoekingswerk (inspiratiebeeld)



1. Sainte Marie de La Tourette, Lyon, Frankrijk (Le Corbusier, 1960)
2. Eduardo Souto de Moura, Casa das Histórias Paula Rego, Cascais, 2010
3. Creo Hall, Toyama, Japan (Akira Sakamoto Architect & Associates, 2005)

Referenties/stappenplan, ... laten doorsturen voor latere documentering.

- Op welke manier worden jullie nu door docenten geholpen tijdens de zoektocht naar referenties?
- Vinden jullie dat er een betere ondersteuning moet zijn voor het zoeken naar referenties?
  - Op welke manier zou deze ondersteuning aangeboden kunnen worden?
- In het begin haalde we aan dat we een kijkwijzer willen opstellen die het zoeken van referenties vergemakkelijkt aan de hand van basiscriteria en de referentie groepeert in een rang van relevantie. Denken jullie dat dit een goed hulpmiddel zou zijn om zelfstandig op zoek te gaan naar relevante referenties?
  - Welke basiscriteria moeten hier dan zeker in opgenomen worden?

## 6.3. Ordening criteria focusgroepen

### 6.3.1. Focusgroep 1

#### Visueel

- Compositie
- Vormelijkheid
- Uitstraling
- Beeld
- Abstract
- Kleurgebruik
- Licht
- Ruimtelijkheid
- Aankleding

#### Constructie

- Open - gesloten
- Niveauverschillen
- Opbouw Corpus
- Ergonomie

#### Materiaal

- Textuur
- Houtsoorten
- Vloertegel

#### Concept

- Context
- Gebruik
- Opbouw grondplan
- Omgeving

#### Ontwerper

- Inspiratie
- (persoonlijke) Ervaring

#### Niet geselecteerd

- Dakopbouw
- Zwart - wit
- Organisch
- Historische waarde
- Voorgevel
- Statisch
- Patroon
- Cultuur
- Detaillering
- Minimalistisch
- Contrast
- Ontmoeting
- Techniek
- Geometrisch
- Duurzaam

### 6.3.2. Focusgroep 2

#### Visueel

- Compositie
- Organisch
- Licht
- Voorgevel
- Abstract
- Kleurgebruik
- Geometrisch
- Detaillering
- Ruimtelijkheid
- Statisch
- Opbergen
- Beeld
- Uitstraling
- Patroon
- Contrast

#### Constructie

- Open - gesloten
- Opbouw corpus
- Constructie

### Materiaal

- Textuur
- Houtsoorten

### Concept

- Niveauverschillen
- Gebruik
- Opbouw grondplan
- Omgeving
- Vormelijkheid
- Minimalistisch
- Inspiratie
- Ontmoeting

### Ontwerper

- (persoonlijke) Ervaring
- Aankleding

### Niet geselecteerd

- Dakopbouw
- Cultuur
- Vloertegel
- Duurzaam
- Zwart - wit
- Techniek
- Historische waarde

## 6.3.3. Focusgroep 3

### Visueel

- Aankleding
- Licht
- Detaillering
- Patroon
- Uitstraling

### Constructie

- Dakopbouw
- Techniek
- Opbouw Corpus
- Technologie

### Materiaal

- Textuur
- Houtsoorten
- Vloertegel

### Concept

- Omgeving
- Vormelijkheid
- Historische waarde
- Cultuur
- Gebruik
- Duurzaam

### Ontwerper

- Inspiratie
- (persoonlijke) Ervaring
- Opbouw grondplan
- Niveauverschillen

### Niet geselecteerd

- Kleurgebruik
- Beeld
- Statisch
- Contrast
- Geometrisch
- Zwart-wit
- Minimalistisch
- Ontmoeting
- Compositie
- Ruimtelijkheid
- Abstract
- Voorgevel
- Open - gesloten
- Organisch

## 6.3.4. Focusgroep 4

### Visueel

- Voorgevel
- Niveauverschillen
- Detaillering
- Uitstraling
- Beeld
- Licht
- Omgeving
- Compositie
- Vormelijkheid

### Constructie

- Dakopbouw
- Techniek

### Materiaal

- Cultuur
- Kleurgebruik
- Duurzaam
- Patroon
- Gebruik
- Aankleding

### Concept

- Abstract
- Ruimtelijkheid
- Ontmoeting
- (persoonlijke) Ervaring
- Gemeenschap
- Minimalistisch
- Geometrisch
- Open - gesloten
- Organisch
- Opbouw grondplan
- Inspiratie
- Context

### Ontwerper

- Bekendheid
- Historische waarde
- Beroepsmensen

### Niet geselecteerd

- Opbouw corpus
- Zwart - wit
- Houtsoorten
- Statisch
- Vloertegel
- Textuur
- Contrast

## 6.3.5. Focusgroep 5

### Visueel

- Statisch
- Voorgevel
- Beeld
- Detaillering
- Aankleding
- Uitstraling
- Organisch
- Abstract
- Zwart-wit
- Contrast

### Constructie

- Niveauverschillen
- Geometrisch
- Techniek
- Opbouw grondplan
- Compositie

### Materiaal

- Kleurgebruik
- Houtsoorten

### Concept

- Ontmoeting
- Ruimtelijkheid
- Licht
- Vormelijkheid
- Open-gesloten
- Minimalistisch

### Ontwerper

- Inspiratie
- (persoonlijke) Ervaring
- Gebruik

### Context

- Historische waarde
- Cultuur
- Omgeving

### Niet geselecteerd

- Opbouw corpus
- Duurzaam
- Patroon
- Textuur
- Dakopbouw
- Vloertegel

## 6.3.6. Focusgroep 6

### Visueel

- Fotografie
- Compositie
- Zwart-wit
- Beeld
- Voorgevel
- Uitstraling
- Contrast



### Constructie

- Vormelijkheid
- Techniek
- Opbouw Grondplan

### Materiaal

- Aankleding
- Detaillering
- Kleurgebruik

### Concept

- Open-gesloten
- Omgeving
- Ruimtelijkheid
- Historische waarde
- Gebruik
- Geometrisch
- Organisch
- Licht

### Ontwerper

- Inspiratie
- Betrouwbaarheid (Bron)

### Niet geselecteerd

- Opbouw corpus
- Niveauverschillen
- Textuur
- Ontmoeting
- Houtsoorten
- Statisch
- Patroon
- Duurzaam
- Dakopbouw
- Minimalistisch
- Cultuur
- Vloertegel
- Abstract
- (persoonlijke) Ervaring

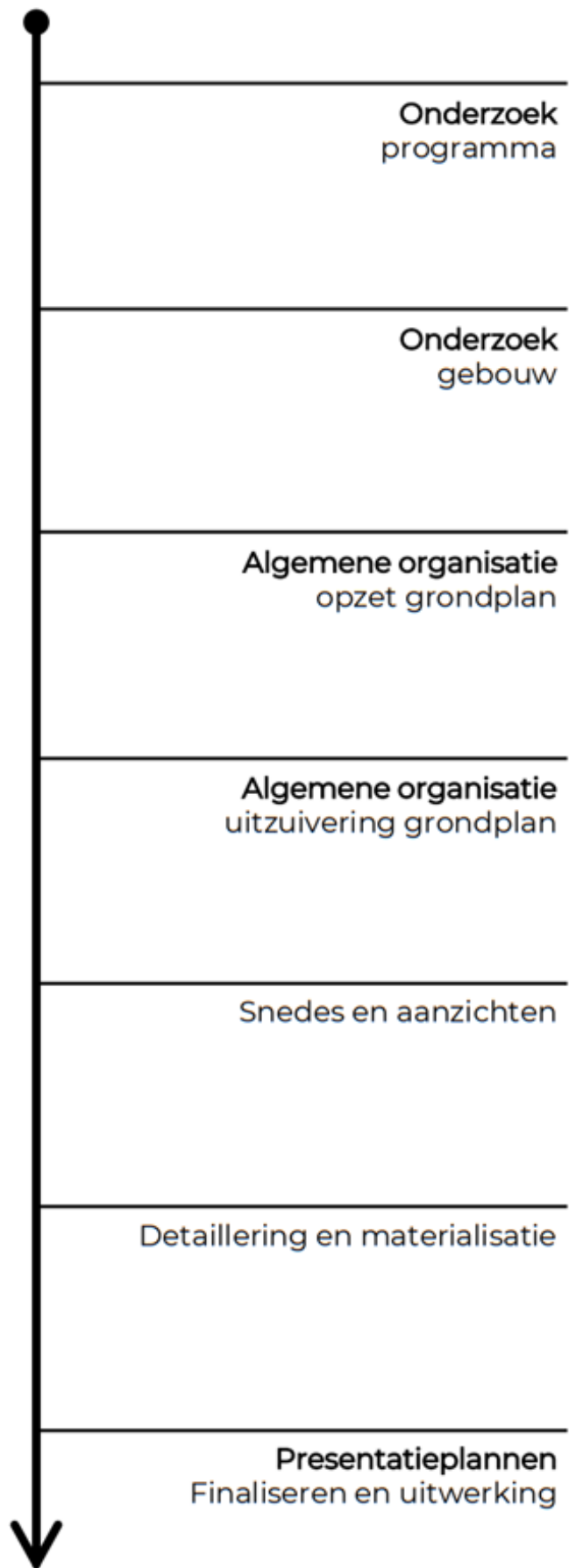
## 6.4. Leidraad interviews

Beste docenten (interieur-) architectuur, dit interview gaat over het zoeken en opmaken van referenties binnen de (interieur-) architectuur. Wij zijn Kimberly en Jeffrey, studenten educatieve master ontwerp-wetenschappen, voor onze masterproef doen wij onderzoek naar het gebruik van referenties binnen een ontwerp opdracht en hoe deze referenties gevonden worden. Mogen we dit gesprek opnemen zodat we het later kunnen herbeluisteren in kader van dataverwerking?

1. Wanneer zet u studenten aan op zoek te gaan naar referenties? In welke context of situatie? Op welke manier zet u de studenten aan dit te doen?
2. Hoe zoekt u naar een referentie voor een ontwerp of project? Welk medium/kanaal gebruikt u voor het zoeken naar waardevolle referenties?
3. Welke criteria houdt u in het achterhoofd wanneer u naar een referentie op zoek gaat?
4. Wanneer voldoet een referentie aan uw eisen? Wat maakt een referentie waardevol binnen de context van het project?
5. Geeft u altijd referenties van hoogstaande, bekende architecten? Durft u ook referenties aan te bieden van minder bekende, jonge ontwerpers?
6. Wanneer vindt u het waardevol om een referentie aan te bieden tijdens een begeleiding?
7. Op welke vlakken of hoe merkt u dat een student nood heeft aan een bijkomende referentie?
8. Is er tijdens een evaluatievergadering al eens naar voren gekomen dat studenten meer nood hebben aan ondersteuning tijdens het zoeken naar waardevolle referenties?
9. Heeft de studiegids (de leerplandoelstellingen) invloed op de wijze waarop er met referenties gewerkt wordt of op welke manier deze aangereikt dienen te worden? Worden er in de studiegids doelen geformuleerd over het gebruik van referenties?
10. Als de studenten een kijkwijzer zouden kunnen gebruiken waarbij ze een aantal vragen moeten volgen en uiteindelijk de referentie een volgorde van waarde geven (primaire referentie, secundaire referentie, tertiaire referentie, geen referentie). Zou dit de studenten dan kunnen helpen bij het zoeken naar een waardevolle referentie? (= ons onderzoek)
11. Welke tips geeft u aan de studenten voor de zoektocht naar een referentie?

## 6.4.1. Blanco tijdlijn

**BEGIN  
ONTWERPPROCES**



**EINDE  
ONTWERPPROCES**

## 6.5. Transcript interviews

### Algemeen deel voorafgaand aan elk interview

Vooraleer we met de interviews starten, kaderen we kort het onderzoek over het zoeken en opmaken van referenties binnen de studio opleiding van de eerste bachelor interieurarchitectuur en architectuur. Voor onze masterproef van de educatieve master ontwerpwetenschappen doen wij onderzoek naar het gebruik van referenties binnen een ontwerpopdracht en hoe deze referenties gevonden worden. De gesprekken werden ook opgenomen en verwerkt naar een transcript waarbij de anonimiteit gehandhaafd werd. Daarom spreken we telkens van docent één, twee, drie en vier in de thesis. De docenten zijn afgestudeerd als (interieur-) architect en geven les aan de faculteit architectuur en kunst.

### 6.5.1. Docent 1 (persoonlijke communicatie, 16 maart 2022)

#### **Wanneer zet u studenten aan op zoek te gaan naar referenties? In welke context of situatie? Op welke manier zet u de studenten aan dit te doen?**

Meestal is dat; vaak is dat zo; Het gaat echt over hier he? Ja, voor de eerste bachelor krijgen ze meestal bij de introductie van de opdracht, die door de hoofdverantwoordelijke van het begeleidingsteam wordt opgesteld; Een opdracht begint in bijna alle gevallen met een stukje onderzoek waarin ze naar referenties moeten zoeken. Maar vaak worden deze niet besproken, als ik heel eerlijk mag zijn, tijdens zo'n allereerste begeleiding. Omdat dit vaak heel oppervlakkige beelden oplevert. Neem bijvoorbeeld opdracht 1.3 'Baden', met al die balsa-stokjes. Het heeft ook te maken met de zoektermen die zij vaak in geven op het internet. Want zij gaan dan helaas ook eigenlijk alleen maar op zoek op internet voor referentiebeelden. Ze komen dan heel snel bij hetzelfde arsenaal of algoritme, zeg ik altijd, waardoor je heel vaak dezelfde beelden ziet terug komen. Ik denk als we dat nog zouden doen, wat hier aan de opleiding nog ontbreekt, is dat het iets meer gestuurd mag worden aan de hand van criteria en dat we de studenten nog meer handvatten van "Waar kan je ze zoeken?" en "Welke zoektermen kun je ingeven als je op het internet zoekt?" Om iets te vinden waar je echt iets aan hebt, want vaak vinden zij heel decoratieve aspecten. Als het over die balsa-stokjes gaat, dan gaan zij dingen opzoeken, die er heel decoratief uit zien. Maar bij ons gaat het juist over "Hoe maak je iets open?" Je maakt iets heel open met een link naar de omgeving of je maakt iets heel gesloten of je hebt die grijswaarde. En daar willen we juist mee gaan spelen, die gelaagdheid en dan kan je eventueel wel een gebouw dat in beton is geconstrueerd of in baksteen geconstrueerd is, gaan terugvinden. Maar het is zo breed wat er allemaal te vinden is. Als je alleen maar naar architectuur websites gaat kijken of tijdschriften, dat is zo breed, studenten weten concreet niet waar ze moeten gaan zoeken. Maar op goed geluk, door toevallig op dingen terecht te komen, gaan ze die wel vinden. Niet dat wij die moeten geven. Ik doe dat soms wel he, maar dan is dat verder in het project. Als we in een volgende begeleiding en het gaat heel concreet over een bepaald ding dat zij ontworpen hebben, waar ik iets in herken van een bepaald project, wat in mijn rugzak zit, dan zoek ik dat op en toon ik het ook aan hun. Soms schrijf ik wel de naam op, maar wat ik geleerd heb doorheen de jaren is dat ook te tonen aan hun en te tonen in dat plan of dat beeld wat je voor ogen hebt, wat je precies bedoelt, dan begrijpen ze dat ook beter. In het begin schreef of zei ik "Kijk hier eens naar Tadao Ando." Maar ja, zoeken die dat echt op? Je weet het niet en ze weten niet hoe ze daar moeten naar kijken, zeker zo'n eerstejaars.

#### **Hoe zoekt u naar een referentie voor een ontwerp of project? Welk medium/kanaal gebruikt u voor het zoeken naar waardevolle referenties?**

Voor een eigen opdracht? Ik kijk eigenlijk altijd, er zit altijd iets in mijn rugzak en die breid ik altijd heel erg uit door met mijn zakenpartner. Wij gaan heel veel naar lezingen, we komen wel weinig collega's tegen, maar proberen wel naar zo'n lezingen of tentoonstelling te gaan. Ook heel veel dingen doorsturen naar elkaar, die we tegenkomen op Instagram. Of in een tijdschrift, heb je dit of dat al gezien? Vroeger hield ik dat allemaal bij, en was ik daar heel secuur in om allemaal mapjes bij te houden op de computer, maar dat neemt zoveel data in beslag. Ik maakte aan mijn begin carrière ook veel mappen met referenties die gescheurd waren uit tijdschriften bij. Dat is allemaal zo veel aan het worden. Ik ken nu wel heel veel dingen van buiten en heb ook boeken thuis van waar ik weet: "Ja, dat project zit hier in." Op den duur ken je uwe weg daar wel in.

Het is een kwestie van u eigen daar blijven in te verdiepen en door blijven klikken als je een nieuw project tegenkomt. Dat gebeurt meerdere keren op een dag, hoe ziet dat project eruit, ook al is dat een beeldje op Instagram. Dan surf ik wel naar die architecten hun website, hoe dat de grondplannen eruit zien en echt een analyse maken voor mezelf, welk beeld is vanuit welk standpunt gefotografeerd. Soms lees ik daar iets over, maar dat gebeurt niet zo vaak, want ik kijk meer en dat blijft altijd wel ergens hangen. Ik weet dat dat niet weg gaat, want op de een of andere manier blijf ik wel onthouden, dat wel alleen met architectuur. Dat interesseert me heel erg en dat onthoud ik. Die houding wat ik bij mijn studenten wil stimuleren. Ook bij houden voor hun zelf, tegen de studenten zeg ik dan maak op uw internetbrowser een ding aan waar je die websites van architecten, vanwaar je die links haalt, in kunt bewaren. Of een Word-document met die links, want je hebt een rugzak echt nodig. Je moet alles opslaan want je hebt echt een rugzak nodig en hoe groter dat die rugzak wordt op het einde van uw carrière of zelfs als student, hoe sterker je wordt als ontwerper. Ik probeer dat altijd wel te zeggen bij het eerste jaar.

### **Welke criteria houdt u in het achterhoofd wanneer u naar een referentie op zoek gaat?**

Das heel moeilijk te zeggen, dat is heel gevoelsmatig. Op Instagram is dat relevant, eens je in een bepaald algoritme zit krijg je ook zelfde type van beeld terug te zien. Soms zoek ik ook dingen op, als ik iets lees in een tijdschrift,. Dan zoek ik ook de Instagrampagina op van die architecten, doordat mijn algoritme weer veranderd. Pinterest gebruik ik zelf nu iets minder, maar dat werkt denk ik ook op dezelfde manier. Ik heb onlangs voor een opdracht voor de keuken van studenten, een aantal jaar geleden in de corona tijd hadden wij een pinboard aangemaakt. Ik vond dat ook heel fijn en heb dat dit jaar ook weer gebruikt. En dan tegen de studenten gezegd, typ dat is in, want als zij keukens beginnen te zoeken, die komen dan heel veel op dezelfde type uit en altijd maar oke, allemaal hetzelfde type van keukens en hier is een detail anders en hier, maar dat is wel dezelfde vormgeving, heel hard. En dan 'schud' ik ze eens door elkaar, eigenlijk zouden dat veel meer mensen moeten doen, om hun nog meer in de war, en dat eigenlijk nodig. Je moet hen dan ook leren kijken naar een heel modernistisch keukentje van een gebouw van Renaat Braem ofzo. Het gaat me niet zo zeer om de kleur die er gebruikt wordt, want daar knappen zij heel erg op af, ooh dat helemaal niet wat ik wil, maar kijk eens naar de schuifdeuren die gebruikt zijn en dat ze daardoor een veel hogere lat hebben gebruikt aan de bovenkant om dat mechanisme te verstoppen. Ook de plinthoogte is daar helemaal anders, omdat we een horizontaliteit in de keuken krijgen, zodat ze meer kijken en er fragmenten uit kunnen halen. En dat ze dat niet letterlijk moeten namaken. Wat ik letterlijk gezegd heb met de opdracht van de keuken 1.4, als je de stap maakt eerst ga je praktisch organisatorisch ontwerpen, kijken naar uw grondplan, kijken waar staan al uw toestellen en dan echt gaan vormgeven en constructief gaan nadenken, wat doe ik met mijn corpussen? Hoe hoog maak ik elk element? En materialisatie? En zeg ik ook echt dat ze hun referentiebeelden ook echt moeten open doen en daar door scrollen en weer verder ontwerpen. Heel de tijd kijken en wat ze heel de tijd doen is stelen met hun ogen, als je dat niet zegt, doen ze dat veel te weinig. Of wel echt letterlijk kopiëren en in hun logboek kleven, maar echt fragmenten eruit nemen en dat tot een eigen creatie vormen dat is nog moeilijk in de eerste bachelor als je dat niet stimuleert. De schaal, die is ook belangrijk. Soms kiezen de studenten een beeld van een volledig interieur en dan willen ze daar een klein detail uit halen. Dat gaat niet, dan moeten ze ook een afbeelding kiezen waarop dat detail duidelijk is. Die schaal moet overeenkomen. Er moet een logische verhouding zijn tussen het referentiebeeld en de manier waarop ze dat gaan gebruiken.

### ***Als ze een vooropleiding hebben, is daar een verschil op te merken?***

Ja, wat soms een beetje jammer is als ze een vooropleiding hebben, soms denken ze "Ik ken heel veel", maar durven hun kleppen dan nog niet verder open te zetten. En die moet je ook door elkaar schudden. Die blijven soms teren op dezelfde trucs, wat voor hun zeker heel positief is, wat ze in hun vooropleiding hebben meegekregen, maar hun nog meer gaan openstellen. Vasthouden aan de rugzak die de leerkrachten hun daar hebben meegegeven, maar die mag nog veel dikker worden. Echt expliciet vernoemen en geen omweg meer maken, rechtstreeks zeggen, want anders worden ze voorbij gestoken.

## **Wanneer voldoet een referentie aan uw eisen? Wat maakt een referentie waardevol binnen de context van het project?**

*Zijn er specifieke criteria bijvoorbeeld materiaal, concept, constructie ... waar jij naar gaat kijken voor een referentie?*

Naar al die dingen, eigenlijk al die dingen.

### *En als je het nodig hebt ga je het gebruiken voordat stukje of?*

Ja, maar dat kan vanalles zijn wat ik er uit haal. Vaak verzoenen die dingen ook met elkaar. Soms poëzie maken door een bepaalde constructie methode of een bepaalde vormgeving die ontstaat door een bepaalde constructie. Nee, ik gooi dat allemaal door elkaar. Ik ga dat echt niet in hokjes plaatsen. Ik vind dat ook heel irritant om dat in hokjes te gieten. Ja, dat mag zeker niet gebeuren, dat is juist het boeiende aan architectuur dat mag allemaal door elkaar verlopen.

## **Geeft u altijd referenties van hoogstaande, bekende architecten? Durft u ook referenties aan te bieden van minder bekende, jonge ontwerpers?**

Ik noem vaak Belgen of Vlamingen hun namen, maar ja soms uit Hasselt, maar niet altijd. Het moet een bepaalde poëzie zijn, ik heb niks tegen lokale architecten, maar het hangt ervan af wat ik wil vertellen met een referentieproject. Kan van alles zijn, kunnen bekende, levende en dode mensen zijn of heel lokaal of internationaal.

## **Wanneer vindt u het waardevol om een referentie aan te bieden tijdens een begeleiding? (zie tijdlijn na laatste antwoord Docent 1)**

*In welke fase zou jij sneller geneigd zijn om een referentie aan te bieden? En basis van wat wordt deze referentie aangegeven?*

Dat komt wel telkens terug, ik doe dat ook naar mijn eigen klanten toe om met eigen referentiebeelden te werken. Voor materialen gaan wij vaak heel selectief referenties kiezen. Ik kijk even naar de tijdlijn, onderzoek gebouw dat is er niet altijd bij, algemene organisatie, uitzuivering grondplan, want dat is voor mij al niet apart. We ontwerpen nooit apart, dit is één ding, één geheel. Mag je niet opsplitsen, want dat is een vakgebied. Oke, detaillering materialisatie, we gaan wel inzoomen, een voorontwerp. Bij mijn eigen ontwerpproces ben ik bezig met het voorontwerp, maar kijk ik al naar detaillering en dat geef ik ook mee aan de studenten. Gevels ja, ik ontwerp nog altijd in maquette en nooit puur grondplan en altijd iets van hoogte, driedimensionaal of isometrie. Bij een begeleiding dat heen en weer terugkoppelen van vorige week besproken werd, wat we wel durven is niet enkel de schoonheidsfoutjes eruit halen, maar ook fundamenteel het omgooien, klanten of studenten vinden dat niet altijd fijn.

*Tijdens de focusgroepen kwam deze fasering wel naar voor, dat het grondplan eerst klaar moet zijn en daarna maak daar nu eens een snede van. Ook bij onze eerste bachelor kwam dat ook voor.*

Ja, vaak doen wij eerst de ruimtelijke organisatie, maar ja uw ruimtelijke organisatie mag je niet in 2D bedenken, maar studenten maken geen maquettes, wanneer wij dat wel verwachten. We zouden dat in onze opdrachten expliciet moeten zeggen. Heel veel collega's denken daar ook anders over. We moeten ze niet te veel bij het handje houden, maar ik denk dat we dat zeker wel nog moeten doen, zeker in het eerste semester van eerste bachelor. We verwachten nu een studiemquette en verwachten grondplannen. Ja ook snede, maar bij maquette ook echt 3D-denken. Bij architectuur dwingen ze meer de student te ontwerpen in een maquette zonder plan te tekenen. Ja, de laatste opdracht waar we aan gewerkt hebben, kregen ze bepaalde basis vormen en daar moesten ze inderdaad zelf een organisatie mee maken. Dat had dan een nok en zadeldak van 2 m en daar was dat bijna 4 m, maar die studenten tekenen daar een toilet. Waar zit uwe nok en dan moesten ze even nadenken en was dat: "In uwe toilet, die mooiste vrije hoogte." Die hadden daar compleet geen besef van en die waren compleet bezig met hun grondplan en dat besef ik ook. Ook bij de keuken ook in 2D en dat 3D moet er veel meer in zitten. Referentieproject kan overal aan bod komen en kijk eens rond. Dat is voor mij algemeen belangrijk en altijd blijft dat relevant, maar je wilt ergens dat ene uitspringt. In de onderzoeksfase doen we dat wel al, zoek referenties op, maar dat is altijd veel te vaag. Ze weten niet waar ze moeten zoeken en ja als ontwerper kun je dat doen, maar denk dat wij dat ook niet altijd

doen in het begin. Ja er duiken er wel bepaalde beelden in ons hoofd op die we voor ogen hebben en voor mezelf is dat ook in een latere fase als ik met de opdracht bezig ben. We filteren er ook een selectie uit om voor klanten het te duiden. In mijn ontwerp begeleidingen doe ik dat ook altijd, soms vragen wij "Zoek referenties op", maar eigenlijk kijk ik daar dan niet naar. Ik bekijk dat niet, om dingen te duiden wat ze ontworpen heb wel. Als je referenties toont vinden ze dat wel heel fijn zoals dat pinboard. Tijdens de begeleiding kwam een jongen naar mij, ja dat eiland ga ik toch meer rond gaan maken, ik had dat gevonden op het pinboard. Oh, ja en die was echt anders gaan denken op die vormgeving, die hebben die voeding echt nodig. Waar moeten die gaan kijken? Waar moeten ze beginnen te kijken. We moeten niet zeggen je moet daar en daar naar kijken maar we moeten hen dat aanleren hoe dat ze naar een project kunnen kijken en ook hunne rugzak kunnen aanvullen door hun attitude te ontwikkelen. Maar het is heel jammer dat hier de bibliotheek weg is. Het is wel een ramp als het gaat over referentieprojecten, want studenten gaan niet naar de bib in het hoofdgebouw. Die zou moeten terugkomen. Maar hoe ze een boek moeten vastpakken en wat ze ermee moeten doen. Echt een analyse maken van projecten en hoe die foto's worden genomen en neem dat in je op, dat kunnen ze niet. ik kan daar soms uren in turen, die houding moeten we meegeven en hoe steken we dat in uwe rugzak. Als je op studiereis gaat en je neemt klik en klak foto's daar heb je niks aan, oke je kan foto's maken, maar hoe maak je die foto's en op voorhand of achteraf de projecten nog eens opzoeken. Of een schets maken ter plaats, daar neem je veel meer details in u op. Of een beeld op internet proberen over te schetsen, daar leer je heel veel uit. Ook naar beelden kijken en als er geen grondplan is, deze proberen te maken of een snede. Hoe die verhouding in een steekt. Echt een platform van hier staan de referentieprojecten, ja dat is iets wat nooit kan, denk ik.

### **Op welke vlakken of hoe merkt u dat een student nood heeft aan een bijkomende referentie?**

Altijd, die hebben dat altijd nodig. Soms denk ik al na over wat ze zouden kunnen tonen en en zet ik al dingen klaar, want dat neemt veel tijd in beslag zoals het kijken naar de vormgeving van een keuken. En ik moet hun blik verruimen en dan laat ik veel projecten zien, maar dat gaat niet altijd. Ze zijn daar wel hongerig naar en noteren dat ook wel redelijk snel. Dat is ook denk ik altijd onze taak, om dat te tonen. Ze hebben er altijd nood aan en goed duiden, waarom iets niet relevant is. Vroeger gaf ik daar meer aandacht aan, maar nu ga ik meer gericht een beeld tonen. Dan snappen ze het doel er niet van als het heel decoratief is, bij sommige wel. Wat daar gaat het soms niet over wel over de interne relatie bijvoorbeeld. Ruimtelijkheid creëren, met eerste bachelor en veel sites doorgeven, ja dan krijg je ook veel bovenstaande projecten die eerst naar boven komen als beeld.

### **Is er tijdens een evaluatievergadering al eens naar voren gekomen dat studenten meer nood hebben aan ondersteuning tijdens het zoeken naar waardevolle referenties?**

Nee, bij weten niet, maar daar bestaan verlagen van als je dat wilt nagaan, maar bij mijn weten nog niet. Bij studio weten we wel dat ze het moeilijk vinden om geen vaste begeleider te krijgen, om de week is er een andere begeleider van het ontwerpteam, met telkens tegenstrijdige feedback. Ik vind dat juist interessant dat iemand van de collega's iets heel anders laat zien en dan die weer iets anders. En door elkaar geschud worden met referentieprojecten, dat wel belangrijk.

### **Heeft de studiegids (de leerplandoelstellingen) invloed op de wijze waarop er met referenties gewerkt wordt of op welke manier deze aangereikt dienen te worden? Worden er in de studiegids doelen geformuleerd over het gebruik van referenties?**

OLR's specifieke leerresultaten daar in gaan kijken en die zijn heel vaag beschreven dus denk niet dat daar iets specifiek over gaat staan. Ik vind dat wel vanzelfsprekend, want ze krijgen ook architectuurtheorie, ontwerpmethodiek en dat ze daar heel goed in worden en dat dat heel breed is. En daar hoe ze moeten leren kijken en analyseren. De hoeveelheid is toch heel anders, maar juist wel kijken naar dingen in een project. Ook als iemand anders dat geeft zal daar nog een verschil zijn, misschien moet dat ook telkens door iemand anders gegeven worden. Of in modules van sprekers en dat ze een lezing hier moeten mee volgen, maar ook naar Antwerpen. Toen ik hier studeerde werden de studenten veel meer gevoed. Ook naar Z33 gaan voor een lezing en dat voel je dat meer wegebt met veel leeftijdsgenoten en weet ook niet dat iedereen hier die attitude heeft om dat te doen. Als je dat zelf niet doet, dan weet je niet wat leeft. Ja, je bent ook daar niet God in, van

dit zijn de referentieprojecten, daar moet ook diversiteit in zijn. Diverse ontwerpers leren kennen en dat ze daar mee in contact komen.

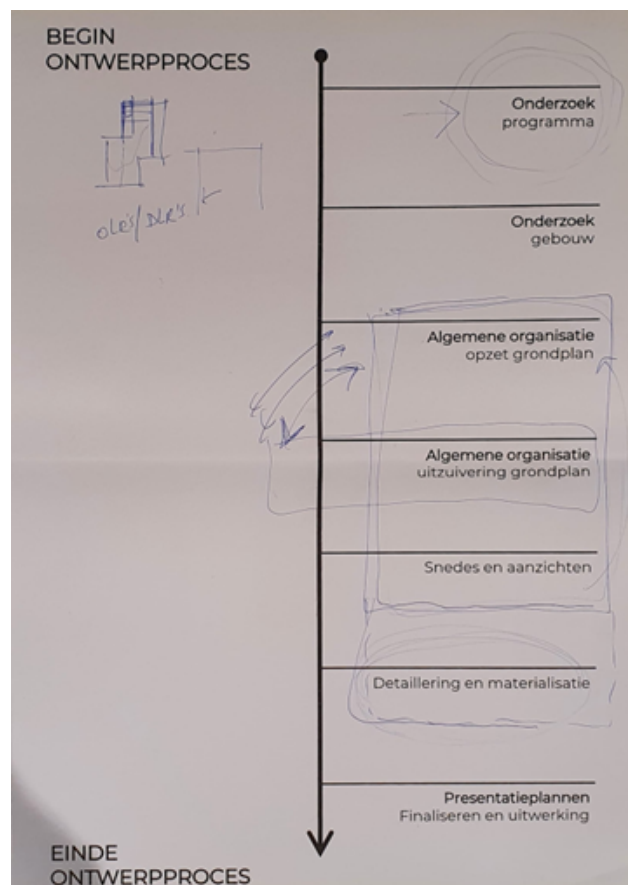
**Als de studenten een kijkwijzer zouden kunnen gebruiken waarbij ze een aantal vragen moeten volgen en uiteindelijk de referentie een volgorde van waarde geven (primaire referentie, secundaire referentie, tertiaire referentie, geen referentie). Zou dit de studenten dan kunnen helpen bij het zoeken naar een waardevolle referentie? (= ons onderzoek)**

Ja, ik denk dat dat ook voorgedaan moet worden. Kijk hiervoor naar bijvoorbeeld de relatie tussen de omgeving of ruimtelijkheid of die balkenstructuur. Het is vaak zoveel dat je kan zeggen in een project en zo divers. Constructie en materialisatie mag je nooit uit elkaar trekken in mijn ogen. Ik denk dat ze er meer aan hebben als ze dat voorgedaan wordt hoe je daar naar kijkt. Ook wat interessant is dat je aan elkaar een project moest uitleggen en dat deden ze in onze tijd. Heel erg gaat verdiepen in een bepaalde architect en daar in door gaat. En iedereen kan dat op een andere manier doen. De een kan daar iets uit halen en de ander iets heel anders. Bijvoorbeeld bij de houten balken van Mono architecten. En dat moet niet enkel een architectuurproject zijn, dat kan ook een kledingstuk zijn, veel breder zoals beeldende kunst en zeker niet hokjes maken. Er is geen een gouden methodiek en lezingen geven, kijken en binnen laten komen.

**Welke tips geeft u aan de studenten voor de zoektocht naar een referentie?**

Copyright in Antwerpen, of het modemuseum en ja als je nog naar antwerpen gaat, ga dit eens opzoeken, niet enkel de Meir. Of tijdschriften leren kennen, zoals de A+U of de A+ en die leren kennen. Vroeger sleurde ik die nog mee en soms haalde ik er iets uit, nu doe ik enkel wel nog jaarboeken. Architectuurboek vlaanderen, of in de website van VAI, zo die dingen aanleren. Website Archdaily of bepaalde namen of hippe name op instagram door een ander algoritme aan te klikken. Studiereizen, scheten al iets gaan voorbereiden van de studiereis en dan gaan ze met heel andere ogen kijken naar projecten. Dat je dat in u hoofd als een meegemaakt hebt. Ook is het wel eens goed om overweldigend te worden en dat het een verrassing is bijvoorbeeld bij een lezing. Lezingen die je enkel kent, maar met nieuwe projecten. Projecten laten uitleggen bijvoorbeeld bij de Wenenreis, zodat ze al weten wat er komt en voorbereid zijn. Omdat je ook anders luistert.

**Tijdljn Docent 1**



## 6.5.2. Docent 2 (persoonlijke communicatie, 16 maart 2022)

### **Wanneer zet u studenten aan op zoek te gaan naar referenties? In welke context of situatie? Op welke manier zet u de studenten aan dit te doen?**

Bij constructie gaat het dan niet zozeer over het ontwerp matige, maar wel bijvoorbeeld in het tweede jaar zijn ze echt zelf op zoek moeten gaan circulair materialen. Van mij hadden ze al merken, fabrikanten of ontwerpers meegekregen, maar dat ze echt zelf eerst de oefening moesten doen en zelf ook nadenken. Eerst algemeen uitleggen wat is nu circulair? Dat ze zelf op zoek moesten gaan, ze mochten heel breed gaan denken. Bij het circulair deel moesten ze eerst met referenties zelf afkomen, vooraleer ik er ga tonen. Toen heb ik hen eerst zelf laten zoeken en nadien heb ik pas enkele referenties naar voor geduwd en ook getoond waar ik dan aan dacht bij circulaire materialen. Of voorbeelden van toepassingen laten zien, maar ik heb hen eerst zelf laten zoeken.

### ***Kwamen daar ook overeenkomsten naar voor?***

Nee, dan zag je daarbij dat hun beeld daar heel anders lag. Ze moesten het dan ook aan elkaar presenteren, ze moesten elk drie materialen voorstellen en ik had dan als opdracht meegegeven tijdens de presentatie, dat was ook online. Ik wil dat jullie in de chat 'aha' schrijven als jullie verrast zijn van zo'n referentie. Niet enkel puur circulair is, maar als het voor jou ook vernieuwend en innovatief is. Als dat iets is waar je zelf nog nooit van gehoord of gedacht hebt en dat je 'aha' in die chat schrijft. Daar zijn denk ik maar twee of drie reacties op die drie keer, ik denk dat het een stuk of dertig waren, dus negentig materialen die ze in totaal voorstelde. Dus dat was wel heel weinig. Maar voor mijzelf was dat ook zo, want het waren heel ja, heel brave onderzoeken of producten waar ze zijn opgekomen en daar merk je ook dat hun beeld, heel anders is. Voor hen is een spaanplaat die op een ecologische manier gefabriceerd is, al circulair. Voor mij is dat al vrij gangbaar, circulair gaat voor mij nog een heel stuk verder, als ik spreek over innovatief dan nog heel anders. Die link leggen ze dan weer wel, want anders waren er wel meer 'aha's' geweest. Ze mochten daarna nog kiezen welke materialen ze kozen voor hun ontwerp, of mochten ook een van een andere groep nemen, zodat ze van elkaar gaan leren.

### **Hoe zoekt u naar een referentie voor een ontwerp of project? Welk medium/kanaal gebruikt u voor het zoeken naar waardevolle referenties?**

Als ik zelf voor een klant een referentie op zoek, ja dat kan voor mij ook heel breed zijn. Als ik bij wijze van spreken morgen in een restaurant zit en daar een schilderij zie en plots aan iets denk, dat kan voor mij ook een referentie zijn. Omdat ik die kleurencombinatie mooi vind of omdat ik misschien in een lokaal of ruimte waar ik dan zit een materiaal combinatie mooi vind, die ik in een heel andere context zou willen combineren. Ik kan een magazine aan het lezen zijn en daar plots iets in zien. Maar ook komen er via het web heel veel beelden voorbij. Zo kijk ik vooral 's avonds voor ik ga slapen op Instagram en komen er heel veel beeldjes voorbij. Pinterest zoek ik ook op, als ik gericht weet naar wat ik zoek, als ik weet wat ik wil, aan een klant iets wil tonen en ik weet dat dat van die architect, ontwerper of project is, dan probeer ik het op die manier te googlen en dat is een handige manier van opslaan. Je kan makkelijk een mapje aanmaken met beelden. Door veel zaken bezocht te hebben via Pinterest, gaat die zoekformule ook anders reageren, dus ik krijg veel andere beelden te zien krijg, dan iemand anders, dus het is niet zo dat ik geen nieuwe beelden aangereikt krijg via Pinterest. En door die andere beelden, kan ik nog een andere leuk vinden. Het is een beetje dubbel, het werkt in twee richtingen. Ik ben geabonneerd op veel nieuwsbrieven, bijvoorbeeld enter of archdaily, veel van die (interieur-) architectuur websites. Waar ik dagelijks of wekelijks foto's en nieuwsbrieven van krijg, maar dat kan ook zijn van een materialen fabrikant. Interieurbouwbedrijf ofzo waar ik beeldjes van zie en daardoor kom ik weer bij een ontwerper terecht.

### **Welke criteria houdt u in het achterhoofd wanneer u naar een referentie op zoek gaat?**

Het hangt af naar waar je op zoek bent, als ik aan het ontwerpen ben en ik heb iets in mijn hoofd en ik wil dat aan de klant tonen door hem iets gelijkaardigs te laten tonen, omdat daar een schuine lijn of ronde wand in zit. Ja, dan zoek ik heel anders naar specifiek die ronde wand, maar wanneer ik nu een keukentablet aan het tekenen ben met een circulair terrazzo look dan is eerder de samenstelling of kwaliteit van belang.



Als de studenten zelf gaan opzoeken dan noem ik dat een fout, als je dat een fout mag noemen. Ik vind dat zo, dat ze nog altijd gaan zoeken op google en zo op algemene sites als kranen.nl uitkomen en daar hun keuze dan maken voor het sanitair. Maar dan wil ik net dat ze naar het merk zelf gaan, of hieruit vertrekken. Dat bied ik de studenten tijdens de lessen ook aan door het vertrek vanuit een groothandel, waar je verschillende merken bij elkaar kan vinden, zoals Van Marcke en Lambrechts, en dan daarmee verder gaan.

### **Wanneer voldoet een referentie aan uw eisen? Wat maakt een referentie waardevol binnen de context van het project?**

De inhoud die ik theoretisch mee geef, wat ik toon, dat ik daar iets toegepast op kan gaan duiden, kan soms ook projecten van mezelf erbij steken, omdat ik dan ook tekeningen heb en daar nog meer in detail kan op ingaan. Bij een referentie van een andere architect vind je maar een beperkt aantal beelden, soms ook niet in detail genomen. Als ik nu weet dat iets uitgevoerd wordt en de schrijnwerker is dat aan het fabriceren, dan durf ik nu al te vragen, mag ik eens langskomen op dat en dat moment, want dan wil ik foto's komen maken. Om op die manier een referentie te gebruiken, dat is meer didactisch gezien. Dan de referentie en hoe naar de referentie te kijken.

### **Geeft u altijd referenties van hoogstaande, bekende architecten? Durft u ook referenties aan te bieden van minder bekende, jonge ontwerpers?**

Ja, daar let ik wel op zoveel mogelijk referenties binnen mijn opleidingsonderdeel te zoeken van Belgische interieurbureaus, zodat zij zien wie er rond hen staat, in hun omgeving. Ja als ze hier een paar jaar later afgestudeerd zijn, dat ze ook moeten gaan zoeken naar een job, is het misschien ook al interessant om dit te weten. Daar probeer ik wel op te letten. De grote namen horen er ook bij, maar als we ook heel constructief geschiedenis gaan bekijken, dan is tuurlijk iemand als Knoll of Rietveld heel belangrijk, om er tussen te staan.

### **Wanneer vindt u het waardevol om een referentie aan te bieden tijdens een begeleiding?**

Voor mij kan dat op elk moment, maar moet je opletten in welk moment je dan een referentie toont. In hoeverre je dingen prijsgeeft. Ik heb nu bijvoorbeeld bij constructie en materiaal leer bewust niet in mijn eerste practicum veel beelden getoond van mogelijkheden van materiaal. Maar nu we aan het einde van het denk-traject zitten, heb ik tijdens het practicum een powerpoint laten draaien met veel beeldjes achter elkaar. Zodat ze enerzijds geïnspireerd werden door materialisatie, maar ook om gaandeweg nog wat details te kunnen aanduiden, als ik zag die heeft een greeploos element en die heeft een greepje zo of zo, die denkt aan push to open, ... Maar je kan ook denken aan een bepaalde vormgeving van een greepje, dat ik daar ook op kon wijzen, welk effect dat kon zijn. Of verder durven na te denken over materialisatie en constructie. Maar in het begin heb ik dat niet gedaan, anders gaan ze te veel overnemen. Nu was het om ze nog een stapje hoger te tillen. Ik laat een foto zien niet enkel van het materiaal, maar ook een toepassing van dat materiaal.

### **Op welke vlakken of hoe merkt u dat een student nood heeft aan een bijkomende referentie?**

Bij mij gaat het dan meer over welke leverancier of fabrikant ze materialen gekozen hebben. Ik wil een keuken helemaal uit beton, ja dan kan dat natuurlijk, maar dan probeer ik hen er ook op te wijzen van ja maar anderzijds als je aan beton denkt, denk ook eens aan materialen zijn die die betonlook hebben, maar die eerder plaatmateriaal zijn en als ze dat zelf niet vinden, dan laat ik enkele namen van fabrikanten vallen. Maar heb geen tijd om deze op te zoeken, omdat de tijd te beperkt is. Ook kennen de studenten veel stijlen zoals landelijk, maar ik probeer die blik ook te verruimen door materiaalkeuzes en hen probeer af te leiden van een meubel uit één-en-hetzelfde materiaal, bijvoorbeeld HPL, heel gezien naar gedurfd om met meerdere materialen te spelen en geef ik ook de kans om dat mee te geven, want nu heb je ook de kans om dat mee te geven. Ook neem ik materialen mee, zodat ze de materialen ook eens kunnen voelen, buiten alleen van de merknaam te horen.

### **Is er tijdens een evaluatievergadering al eens naar voren gekomen dat studenten meer nood hebben aan ondersteuning tijdens het zoeken naar waardevolle referenties?**

Nee, eigenlijk niet, maar ik heb nog niet veel evaluaties meegekregen.

### **Heeft de studiegids (de leerplandoelstellingen) invloed op de wijze waarop er met referenties gewerkt wordt of op welke manier deze aangereikt dienen te worden? Worden er in de studiegids doelen geformuleerd over het gebruik van referenties?**

Nee, daar zijn geen doelen rond geformuleerd rond een referentiekader, maar daar is de docent vrij in. In het overleg bij de bouwkunst studio gebeurt dat wel, toegang geven aan elkaars Blackboard, zodat we elkaars cursus kunnen bekijken, waarbij ook overlap is en elkaar gaan inspireren, zodat we andere referentiekaders meegeven.

### **Als de studenten een kijkwijzer zouden kunnen gebruiken waarbij ze een aantal vragen moeten volgen en uiteindelijk de referentie een volgorde van waarde geven (primaire referentie, secundaire referentie, tertiaire referentie, geen referentie). Zou dit de studenten dan kunnen helpen bij het zoeken naar een waardevolle referentie? (= ons onderzoek)**

Denk dat het heel moeilijk is om zo'n kijkwijzer te kunnen opstellen. Het verschilt al van vak tot vak en zelfs van opdracht tot opdracht. Wat is hier waardevol en wat niet en ja, dat blijf ik ook heel persoonlijk vinden. Wat voor mij een goede referentie is voor jou misschien een minder aansprekende referentie. Ik toon bijvoorbeeld ook niet altijd wat mezelf aanspreekt aan studenten, maar een mix die inspirerend zijn, beelden met een hoek af. Zie ik heel strak, sober of heel kleurig. Zoek ik een referentie om een belijning van een ruimte of zoek je een referentie dat over een materiaal of over een constructiedetail gaat, dat zijn al heel verschillende richtingen. Of je daar een kijkwijzer over één kam kan scheren weet ik niet. Maar het lijkt me een heel boeiend onderzoek.

### **Welke tips geeft u aan de studenten voor de zoektocht naar een referentie?**

Bijvoorbeeld bij een badkamer, denk ik aan het woordje water, dan ga ik op zoek naar een fotobeeld van water en zes beelden gekozen om te tonen aan de studenten. Maar selecteer ik dan een druppel water, dat een reflectie weergeeft en dat ik net materialen ga kiezen waar reflectie in zit. Waar het heel fragiel is naar materialen of heel gladde en ronde vormen in mijn vormgeving ga kijken. Dat ze zo hun beelden gaan selecteren met de gedachte "Kan ik dat koppelen aan mijn idee van materialisatie en vormgeving?" Dat is ook moeilijk en daarom geef ik dit voorbeeld ook, want eerst kreeg ik practicum, had ik dat nog niet gezegd en kreeg ik beelden van Pinterest met hele interieurbeelden te zien, maar dat was niet mijn bedoeling. Dat was een goede oefening en ze moeten deze ook niet weggooien, omdat ze wisten welke richting wil ik uit. En de oefening andersom gedaan, omdat ik weet ik wil die look en feel voor ogen en daar een concept aan hangen. Ik had ook iemand die van een vulkaan was vertrokken of een chalet in Oostenrijk en dat mocht ook. Voor haar beelden straalde die gezelligheid uit en aan de andere kant witte en ijzige en mooie koppeling naar materiaal toe. Eerst nadenken waar je naartoe wilt gaan en durven inzoomen, niet die beeldjes zoeken van een referentie en geen interieurbeelden tonen, maar net details uit halen voor het materiaal. Materiaal en texturen alleen gaan zoeken en er dieper in gaan zoeken. Eerst gaan kijken waar heb ik dat beeld voor nodig en is het voor te duiden aan de docent of is het puur inspirerend voor mezelf. Het mosterdzaadje uit pikken om het op die manier ergens anders gaan planten.

## 6.5.3. Docent 3 (persoonlijke communicatie, 04 april 2022)

### **Wanneer zet u studenten aan op zoek te gaan naar referenties? In welke context of situatie? Op welke manier zet u de studenten aan dit te doen?**

Heel moeilijke vraag, denk dat dat ook geen permanente is, waar dat is, ik kan dat moeilijk duiden wanneer en waar ik dat doe. Welk bepaald moment en dat het een algemeen element is, dat een beetje. Nu in het eerste jaar gaat het over het ritselen van ruimtelijkheid. Hier wordt al vrij snel doorverwijst naar de klassiekers, dan de grens van het moment. Als het bijvoorbeeld gaat over hoe dat je een gebouw benadert, dan verwijst je nog wel eens naar Mies van Der Rohe ofzo, of het museum in Berlijn, die trappen recht naar boven of ook heel schuin, dat gaat over die beginselen van architecturale beleving. Eerder dan de grens van dat moment denk ik, voor in een eerste jaar.

Ik zou die namen dan laten vallen en de projecten eens laten opschrijven en dat ze het mee naar huis nemen, in de hoop dat ze er zelf een beetje naar op zoek gaan. Meestal laat ik dat niet op een laptop zien, maar in het derde jaar ben ik nu ook bezig met de studio wonen en meubel en daar gaat het dan soms over heel specifieke dingen over details en aansluitingen en dan neem ik er zo wel een telefoon bij om een foto te tonen. Maar in een eerste jaar zou ik dat nog niet te veel doen en eerder de student zelf nog op zoek laten gaan, die namen en gebouwen die je opsomt. Ik vind het wel belangrijk in een eerste jaar dat je niet te veel in een richting geduwd wordt, want je moet het zelf ook nog onderzoeken. Wel mag je dat laten vallen, maar echt de laptop erbij halen en zo moet je dat doen? Voor mij moet je dat meestal wel vermijden. Dan ligt de keuze nog bij de student dat die daar echt op zoek naar gaat of niet. Voor ons is dat dan ook interessant of je die hints oppikt. Voor ons als docent is dat dan ook interessant om te zien wie er iets mee doet. Met het concept is inderdaad dat we ook vaak verwijzen naar kunstenaars of musea waar toevallig iets van loopt. Maar als dat dan eerder naar materialen gaat, dan hebben we op school ook die stalen bibliotheek, waar ik ook al eens mensen naar toe stuur om dingen echt te laten vastpakken. Het hangt ervan af over wat die referentie gaat, in de vakken van ontwerpstudio, gaat dat nog vaak over de beginselen van het ontwerpen, materiaal komt misschien in het einde van het eerste of tweede jaar aan bod. Uw referentie is eerder, jullie komen dan van de humaniora op uw achttien hier terecht en een zeer klassieke opleiding gedaan, ja dat ruimtelijk denken moet nog ontwikkeld worden, en is het interessant om daarvan verschillende referenties van te zien.

### **Hoe zoekt u naar een referentie voor een ontwerp of project? Welk medium/kanaal gebruikt u voor het zoeken naar waardevolle referenties?**

We merken en dat is ook een goed idee van jullie, want een student gaat op zoek naar een referentie, maar door Pinterest en Instagram gaat het algoritme dat er achterzit in de dezelfde vijver een beetje vissen, je blijft zo een witte parketvloer mooi vinden, ja dan krijg je nog honderd maal een parketvloer en we merken in een eerste jaar dat referenties niet gericht genoeg gaan en die weg blijft telkens hetzelfde. In de master weet je dat je moet doorklikken op een Pinterest beeld naar een website van de architect, maar in een eerste bachelor is dat nog niet echt van toepassing misschien. Das ook een moeilijke vraag omdat die referenties telkens op een permanent iets, want die komen op elke mogelijk manier binnen, zijn het door lezingen of tentoonstelling of surfen op het net, maar kan niet zeggen dat ik een vaste website heb daarvoor. Dat is in mijn geval niet.

### ***Gaat u ook naar de bibliotheek?***

Ik geef eerlijk toe dat ik dat ook te weinig doe, maar ik vind het ook gemakkelijker om dat op te zoeken online. Je zoekt het op en je hebt het, maar in een bibliotheek kom je ook iets anders tegen. Het was vroeger ook gemakkelijker om na een begeleiding iemand daar naar toe te sturen en daarna kon die nog kort daar vragen over stellen, maar nu doen ze dat niet meer, het ligt helemaal aan gebouw D. Of heel gericht zoeken, bijvoorbeeld binnen veertien dagen ben ik in Portugal en begin ik al te zoeken en dan beland je op een site als Dezeen ofzo plekken waar je gaat en kom je plaatsen tegen waarvan je die nog niet kende bijvoorbeeld het kerkje van de architect Álvaro Siza, dat ik nog niet kende. En dat ga ik bezoeken en meer op die manier, niet op de manier "Die en die volg ik, en daar krijg ik mails van", daar ben ik van afgestapt omdat dat voor mij teveel eenzijdige informatie is en als je iets tof vindt dan komt dat ook terug.

### ***Zijn er ook door covid veranderingen aan bod gekomen?***

Degene die bij ons in het tweede jaar zitten die hebben voor het eerst een jury op het school gehad, normale manier, ja dat kan ook meespelen. We merken ook tijdens de studiereis dat wij de laatste zijn die nog in de gebouwen rond hangen. Ja, ik weet niet hoe dat dan komt, of wel zijn jullie dan veel sneller in het opnemen van die dingen en heb je het wel al gezien en misschien komt het ook wel met de jaren. En dat je beter weet naar waar je moet gaan kijken. Misschien juist gaan inzien dat iets juist heel gedetailleerd is of dat het heel goed gemaakt is en dat je op eerste zicht niet ziet. Maar het is heel moeilijk te zeggen en daar en daar haal ik mijn referenties, want dat komt eigenlijk van overal. Samenhang van die dingen en meestal een tip van een vriend, je moet daar eens gaan kijken en denk dat het eerder zo gaat ook naar de collega's toe. Op school horen wij dat is een leuke winkel, dat is tof gedaan. Voor mij persoonlijk geen bepaalde nieuwsbrieven waar ik me op inschrijf.

### **Welke criteria houdt u in het achterhoofd wanneer u naar een referentie op zoek gaat?**

Ja, het moet zijn: goede ruimtelijkheid, goede materialen. Ook naar het concept gekeken, dat hangt allemaal samen. Ik kan moeilijk zeggen dat alleen het concept me aanspreekt, dat ik alleen daarom naar een interieur of een gebouw ga. Dat het een samenhang is met dat bezoeken of te zien, zo bepaal je zelf ook en voel je welk concept erachter zit. Eerste instantie ja, oke enkel naar daar gaan zien. Ja das ook niet helemaal waar, ik ben al eens naar een gebouw geweest voor het concept en dan blijkt dat mee of tegen te vallen. Ja, dat is altijd anders.

### **Wanneer voldoet een referentie aan uw eisen? Wat maakt een referentie waardevol binnen de context van het project?**

Ja, ik ben ooit naar een gebouw gaan kijken van Peter Eisenman van het jaar van Santiago de Compostela heeft gemaakt, zaal, een bibliotheek een heel groot complex en is nog wel een conceptuele architect die in grootse gebaren denkt en het absurde was dat het gebouwd was tegen een bepaald jaar en door de culturele van die stad, is dat gebouw nooit afgemaakt tegen de deadline en dat heeft een beetje zijn doel is gemist. Want je moet vaststellen dat functie niet waar maakt en dat er materiaal keuzes zijn gemaakt die ook niet meer hedendaags zijn op dit moment. Niet passen met ontwerp, maar dat je appreciatie voelt van dat concept, maar is dat dan waardevol voor de bezoeker of niet? Als ontwerper kijken, maar eerlijk is dat ruimtelijk minder interessant. Vooral dat referenties voor mij vaak bezoeken zijn, niet zo zeer kijken online, want een gebouw dat moet je echt kunnen zien. Bijvoorbeeld met een baksteen dat schuin werd gedraaid, dat was leuk op beeld, maar in het echt heeft dat meer effect om dat te zien. Referentie van Instagram in Australië of Argentinië, ja dat heeft misschien minder effect op mijn dagelijkse omgang met referenties in (interieur-)architectuur.

### **Geeft u altijd referenties van hoogstaande, bekende architecten? Durft u ook referenties aan te bieden van minder bekende, jonge ontwerpers?**

Ik probeer dat ook echt te doen dan is dat minder abstract dan online, daarvoor dienen studiereis en dompeldagen om eerstejaars te dompelen met dichtbijzijnde interieur. Om die dingen in het echt te zien dicht bij huis.

### **Wanneer vindt u het waardevol om een referentie aan te bieden tijdens een begeleiding?**

Dat het altijd bij een referentie, wij zitten in een beroep waar je het warm water niet opnieuw moet uitvinden. Er is al veel gedaan en dat in alle tijd dingen te bekijken.

### ***Wanneer in het onderzoek tijdens een begeleiding reeks, fase gaat u dat toepassen?***

Ja, dat is heel de tijd, bijvoorbeeld in het programma ga je kijken naar gelijkaardige dingen die al gedaan zijn, misschien voornamelijk in het begin bij het onderzoeksprogramma en gebouw en dan uitzuivering grondplan en snedes en gevels dat je dan minder referenties en detaillering en materialisatie hebt, dat er dan van mijn kant meer invloeden komen. Stel als programma en ontwerp een schoenenwinkel in dat oude postgebouw, dan heel veel interieurs bekijken die in historische panden zijn gebouwd. Dat bedoel ik met het gebouw is gekend, maar houd u niet tegen om andere projecten niet te gaan bekijken, kijk eens naar Maastricht naar die boekenwinkel in die kerk. Nieuw en iets bestaat ontwerpt. Planmatige minder referenties, allé het is algemeen dat ik nu even mijn mening geef. Detaillering en presenteren van de plannen dat je daar wel kunt zeggen naar die architect hoe dat die dat tekenen en de manier van presenteren. Bij materialisatie geef je ook veel referenties. Met grondplannen kan ik met zekerheid zeggen, dat ik bij elke student hetzelfde begeleidt, toch ongeveer, dat ik eerder afwacht, waar de student mee afkomt en daar op verder ga en geen planmatige referentie geef vooraleer ik één heb gezien. Of iemand komt met een circulatie die niet klopt, dan kan je zeggen kijk eens naar dat gebouw voor de circulatie, die gelegd is, maar niet voor de eerste week dat de student komt, dat kan ook verstikkend werken. Te veel referentie als je nog moet beginnen en wat ik te juist zei, je moet het niet opnieuw uitvinden het warm water, maar je moet creativiteit vinden om uw eerste stap te zetten. In eerste jaar is dat nog beginnen en in derde jaar bij meubel is het goed dat je weet dat je kan zoeken naar een bepaalde aansluiting en dat het bestaat. En bestudeer dat meer, misschien minder in het eerste jaar.

### **Op welke vlakken of hoe merkt u dat een student nood heeft aan een bijkomende referentie?**

Dat merk je met die Pinterest beelden, als dat echt eenzijdige informatie is, dan voel je dat en wanneer ze daarin vast zitten zonder het te weten en dat de klassiekers dan niet gekend zijn, die eerste theorie die jullie nog krijgen en dat het ook zorgt voor een referentiekader. Bij het tweede jaar dat niet veel op school geweest is door covid vorig jaar, dat ze de kennis van klassiekers, dat we die niet. In eerste jaar zitten we in een unieke wereld en hun wereld moet nog open gaan en referenties van interieurprogramma's komen zoals huizenmakers, dat voel je heel hard en dat het Pinterest beeld kan zijn van iets harmonieus en flashy, ja dat het voorbij gaat aan de kern van de zaak wat wij doen als ontwerper. Eerste jaar voel je dat, maar dat verbetert zich ook in de jaren. En als jullie afstuderen dan weten jullie meer dan ons.

### **Is er tijdens een evaluatievergadering al eens naar voren gekomen dat studenten meer nood hebben aan ondersteuning tijdens het zoeken naar waardevolle referenties?**

Dat komt weinig aanbod, moet ik eerlijk zeggen. Over referenties en het aanbrengen van referenties wordt weinig gezegd.

### ***Tussen jullie met het ontwerpteam?***

Ja, wij zijn daar heel erg mee bezig, zeker in het tweede jaar, dat er weinig kennis is van klassiekers, ja weinig wordt rond gekeken, verder dan uw gsm met Instagram enzo. Dat dat met de jaren meer en meer wordt en moet weghalen om verder te kijken. Ook in tweede jaar beslist om ontwerpmethodiek eerder te benutten om input te geven en materialen en kunstwerken mee te geven en het wereldbeeld te vergroten, eerder dan op gsm scherm en effectief wel mee bezig.

### ***Worden er ook dingen afgesproken tussen de begeleiders onderling over bepaalde referenties die meegegeven worden?***

Ja, een ondersteunend lid van het ontwerpteam geeft de klassiekers mee tijdens de studio begeleiding, meer is dat niet, want iedereen geeft zijn eigen referenties mee naar de student, maar we weten ook wel van elkaar dat we op dezelfde golflengte zitten. We komen overeen en onderling die enkel individu aanbrengt dat het ook wel referenties zijn waar we achter staan. Het is echt duidelijk geworden dat studenten nood hebben aan die algemene eerste studio begeleiding met heel de groep. Het valt wel op, maar waar ligt het aan.

### **Heeft de studiegids (de leerplandoelstellingen) invloed op de wijze waarop er met referenties gewerkt wordt of op welke manier deze aangereikt dienen te worden? Worden er in de studiegids doelen geformuleerd over het gebruik van referenties?**

Dat weet ik zelfs niet en denk het niet, niet speciaal, maar dat moet gebeuren en dat komt wel natuurlijk, denk ik.

### **Als de studenten een kijkwijzer zouden kunnen gebruiken waarbij ze een aantal vragen moeten volgen en uiteindelijk de referentie een volgorde van waarde geven (primaire referentie, secundaire referentie, tertiaire referentie, geen referentie). Zou dit de studenten dan kunnen helpen bij het zoeken naar een waardevolle referentie? (= ons onderzoek)**

Ik weet het niet, denk dat uw studie dat gaat uitwijzen.

### **Welke tips geeft u aan de studenten voor de zoektocht naar een referentie?**

Ja, buiten komen en dingen in het echt bekijken, dat is mijn grootste tip. Daarmee heb je ze nog niet gevonden, maar in de eerste fase als je ze gevonden hebt, dan luisteren, die komen ook door met elkaar om te gaan en de voorbije jaren is dat ook iets dat verloren gegaan is, want de ontwerpstudio is niet meer de plek waar dat we met zijn allen zitten en aan het ontwerpen zijn. Ja, de voorbije jaren is dat meer een dokterspraktijk geweest, waarbij je op consultatie komt. Dat is wat ik wel mis, want daardoor kom je die referenties ook niet tegen. Als je met alle studenten daar zit, dat de grootste referentie komt van u studiegenoten of van de mensen rondom u. Bezoek die referentie niet in u eentje, maar met u vrienden op café gaan of door een lezing en tentoonstelling, want je praat met elkaar en je komt dingen te weten en wordt getriggerd om die te gaan opzoeken en dat is het belangrijkste wat ik iemand zou aanraden.

Je kan je inschrijven op duizend nieuwsbrieven. Dan komen de referenties wel binnen, maar dan zie je het ook niet meer. Denk dat het meer waardevoller is, als je honderd nieuwsbrieven hebt waar je elke dag honderd referenties van krijgt, dat je er hier een van in het echt gaat bekijken. Dat heeft veel meer impact dan die negenennegentig andere, die je op het scherm bekijkt. Dat zou ik iedereen aanraden.

## 6.5.4. Docent 4 (persoonlijke communicatie, 11 april 2022)

### **Wanneer zet u studenten aan op zoek te gaan naar referenties? In welke context of situatie? Op welke manier zet u de studenten aan dit te doen?**

Bij de eerste opdracht rond koken wordt ik ook betrokken om op zoek te gaan naar goede referenties. Wat betekent koken nu voor jou? Sommige die direct met ruimtelijke beelden komen of heel mooie teksten, een prachtig gedicht of een fragment uit een film erbij gehaald. Maar een aantal komen ook af met sheezy dingen, ja zo het hart of logo van een bedrijf en waarom vinden wij dat een goede referentie en waarom niet. De eerste stap, bij sommige werkt dat en bij andere werkt dat absoluut niet, we proberen daar elkaar aan bij te schaven en wat doen we daarmee. Wat ik ook probeer te doen maar dat is niet zo opvallend, is werken met heel veel schilderijen in alle jaren, schilderijen die ruimtes uitbeelden bepaalde landschappen en de manier dat ik dat probeer te presenteren dat ik daar al een link probeer te maken wat zouden goede referentie beelden kunnen zijn. Ik wijs daar wel op, maar ik weet niet of dat altijd even duidelijk is. Maar dat is wel iets wat ik voor mezelf wil blijven aanhouden.

### ***Maar zijn dat dan vanuit uw perspectief die aangereikt worden aan basis van u om een concept te ontwikkelen?***

Ja.

### ***Of gaat het ook ontwerpmatig?***

Alle twee, bijvoorbeeld bij die keuken opdracht die eerste slide, dat beeld heb ik al een paar keer veranderd, maar zijn vaak schilderijen van zestiende eeuwse interieurbeelden van keukens of een plekje waar mensen eten. Met prachtige kleuren, bloemen, diepte, dat zijn beelden waar je een collage kunt van maken in uw nieuw ontwerp bijvoorbeeld. Beeldmateriaal en gevoelens komen aanbod.

### **Hoe zoekt u naar een referentie voor een ontwerp of project? Welk medium/kanaal gebruikt u voor het zoeken naar waardevolle referenties?**

Goh, ik denk heel associatief, dat ik een manier probeer aan te bieden die heel dicht bij mezelf ligt. Denk dat dat ook het beste bij studenten werkt, als ze eerlijk zijn. Ja, dat is ook het voordeel dat ze les krijgen van verschillende mensen en uit de ontwerpstudio en bij de theorie, ook bij de theorie gebruik ik ook veel beelden, zoals bij actualia, maar ook bij de cultuurvakken van architectuur of bij de seminars. Ook bij mij vroeger, thesissen of opstellen in het middelbaar. Wat ik wel voor mezelf doe, zijn een soort database van beelden beginnen te maken. Fijn dat we dat ook gebruiken in het tweede jaar. Wat ik ook al wel gehoord heb van collega's, is dat dan door de covid, dat jouw jongere collega's ja, mappen aan het maken zijn zoals bij Pinterest of Instagram of zelfs op een harde schijf. Super dat ze die mappen maken, maar leg daar ook die linken bij van wie je het hebt, waar heb je het gevonden, wie heeft dat gemaakt en klik verder, wat hebben die mensen nog gemaakt. Sowieso die ik al mijn hele leven volg zijn A+ en Architecture Aujourd'hui, dat zijn tijd tijdschriften die je wel kent en architectural review en voor de rest ook nieuwsbrieven van Zien of archdaily, omdat ik ook heel vaak met mode bezig ben, dus niet enkel over interieurarchitectuur, architectuur of landschapsarchitectuur, maar ook over een mode verhaal die erin komt. Musea en Copyright in Antwerpen binnen, maar dat is gevaarlijk, hahah.

### **Welke criteria houdt u in het achterhoofd wanneer u naar een referentie op zoek gaat?**

Ik vind het heel belangrijk dat het een beeld is, dat tegelijk duidelijk maakt wat ik probeer uit te leggen, maar ook een duidelijke link heeft met de studio opdracht en met het theoretisch probleem dat we bespreken, maar tegelijkertijd dat er letterlijk en figuurlijk diepte in zit. Dat het doet dromen, dat ik dat fijn vind om

Jletterlijk interieurarchitectuur of architectuur ontwerpen te tonen, maar tegelijkertijd ook met die collage of schilderijen te werken. En dat is ook iets dat je ziet terugkomen bij de vakgroep, ik ben daar zeker ook niet alleen in. Koenraad van Cleempoel doet dat ook heel vaak, bij mijn sollicitatie gebruikte ik dat ook al. Ben ik daarom mogen beginnen, dat iets triggerd wat ze mogen gebruiken. Ik merk ook met de artikels die ik graag lees dat vaak ook zijn beelden zijn, waarvan je letterlijk dingen kan van vertalen en waardoor je kan dromen.

### **Wanneer voldoet een referentie aan uw eisen? Wat maakt een referentie waardevol binnen de context van het project?**

Daar draait het om, weer die grijze zone, ik denk erom dat de student een duidelijk verhaal moet hebben, dat hij of zij duidelijk moet uitleggen waarom heb ik die referentie genomen? Vaak heeft het dan te maken met materialen en een factor die heel vaak vergeten wordt is schaal, dat het ook om een heel klein aspect van het beeld gekozen wordt en ja dat het verloren gaat in de rest van het beeld en daar heb ik soms problemen mee. Of ja dat het beeld te weinig doet dromen, we worden ook heel graag verrast door nieuwe dingen, dat is een zekere pluspunt, dat het een goede sfeer oproept en vaak merk je ook dat een beeld je uit uw comfortzone mag halen. Dat het u wegvoert van dingen die je al kent. Dat is meestal als een beeld slecht is, dat het daar vaak mee te maken heeft. Dat je iets probeert te tonen, dat je ouders twintig jaar geleden zouden inrichten of beelden zijn rechtstreeks uit de catalogus van een keukenbouwer, wat dat niet wil zeggen dat dat onpraktische keukens zijn, maar dat doet niet dromen, de achtergrond in het verhaal moet er zijn, klanten dromen en dat is te weinig om te dromen, omdat dat te rijke beelden zijn. Een mik mak van materialen.

### **Geeft u altijd referenties van hoogstaande, bekende architecten? Durft u ook referenties aan te bieden van minder bekende, jonge ontwerpers?**

Ja, vaak ik probeer, ja ik vind dat soms jammer dat de jongere studenten niet verwijzen naar echt boeiende architectuurtheorie of geschiedenis, die ze krijgen en actualia in het derde bachelor als je dinsdag bij theorie projecten laat zien, dat die te woensdag ook naar voor komen bij de studio. Ik zie dat ze daar heel andere projecten laten zien en als ik in het weekend in de standaard iets heb gezien, dat van een jong lokaal interieurbureau, ja dan probeer ik de link te tonen of een pdf door te sturen.

### **Wanneer vindt u het waardevol om een referentie aan te bieden tijdens een begeleiding? (zie tijdslijn na laatste antwoord Docent 4)**

In de eerste fase geef ik algemene referenties, bijvoorbeeld ideeën helder maken en doen dromen en dromen out of the box, weg van dingen die je al kent. Bij organisatie grondplan en uitzuivering grondplan dan kijk ik meer naar hoe andere dingen uitwerken, inspireren bijvoorbeeld manier van tekenen, boeiende maquettes, praktische inspiratie, dat je ook bijhoud door tijdschriften of door foto's die je getrokken hebt bij een tentoonstelling en dit kan van maquette tot collage zijn. Bij het laatste presentatie plannen zie je hoe dat je het presenteert zowel die persoonlijke als praktische informatie, altijd vertaald naar jouw ontwerp, inkantelen in jouw in tegenligger in jouw ontwerp en concept en bijvoorbeeld collages en eigen tekeningen, zelf gebruikte quotes of gedicht, ja het gaat in drie fase, heel algemeen, te zwemmen door referenties en je lijsten, maar ook specifiek dat je ook zo snel mogelijk na te denken, hoe ga ik dingen voor deze opdracht, wat is belangrijk wat heb ik nodig, hoe doen andere dat? Dat je dat helemaal naar je hand zet. Maar het is heel haar, zijn referenties heel de tijd belangrijk in je ontwerpproces, ja wat je kiest en hoe je ze gebruikt en toont.

Wanneer studenten buiten het gevoel meer input hebben krijgen van referentie en sturen naar referentie? Wat het belangrijkste wat wij moeten leren aan studenten, ze nieuwsgierig maken, een voorbeeld geven. Het bureau waar ik lang gewerkt hebt, A2D, hadden wij de gewoonte om minstens twee keer per jaar een tour te doen rond Kerstmis en vlak na bouwverlof. Omdat het bureau ook groeide, was er ook een secretariaat en die mensen gingen ook mee, jonge ontwerpers dat wij overal aan moeten aankomen overal voor en achter gingen kijken, onder een tafel ging liggen, op zoek naar gsm toen dan ook foto's nemen en architecten opzoeken wat die nog deden. Hoe langer je er mee bezig bent, hoe meer dat je dat gaat doen. Wat gebeurt in Oekraïne en reflectie aan geven nieuwsgierige, kritische mensen, je kan nieuwsgierig zijn, maar ook kritisch omgaan met referenties in de ontwerpstudio ook met actualia ga ik verschillende teksten, durven lezen wat die mensen hebben geschreven hoe worden die tentoonstelling georganiseerd. Van waar komen die en ook in een

Jtidskader plaatsen, niet enkel beelden gaan opslaan, maar die ook ergens meer touwtjes aan elkaar gaan knopen. Dat is iets dat we hopen meegeven en dat hameren instagram en pinterest zijn ongelofelijke handige tools, maar je moet wel weten van waar die beelden komen en wanneer die zijn gemaakt. Muller van Severen, ja die zijn geïnspireerd door Aldo van Eijck, dat je eigenlijk al moet zien, zonder dat het er boven staat en dat een actueel voorbeeld en van Eijck was dan geïnspireerd op door een aantal voorgangers van team ten, team X.

### **Op welke vlakken of hoe merkt u dat een student nood heeft aan een bijkomende referentie?**

In het tweede jaar zien we dat, maar meestal dat sterke studenten dat al door hebben, maar door het middelbaar of tentoonstellingen volgen, dan merk je dat automatisch andere studenten dit ook beginnen oppikken. Dat is fijn of door een inleiding, wat jullie doen is ook fijn, jullie doen dat ook die zijn gelanceerd, dat is fijn. Kan op veel vlakken zijn, dat je merkt dat het niet werkt, dat het later gestart wordt bijvoorbeeld in hun derde of vierde jaar, of in hun carrière omdat in de opleiding door stress of timemanagement het nog niet zo goed zagen en al die inspiratiebeelden gemaakt hebben en daar nu de juiste dingen kunnen uit trekken. Die druk van studeren veel vrijer mee om kunnen gaan. Attitude bijvoorbeeld ik ben ook gaan terug studeren omdat ik daar te weinig tijd voor had. Om terug te starten met doctoraat, dat je met je praktijk zo hard aan het werken was, maar bij sommigen land het nooit en hopen dat die ook andere dingen gaan doen of andere dingen hebt opgepikt waar je met je masterdiploma van (interieur-)architectuur mee kunt doen. Je wordt nu opgeleid wat architectuur de dag van vandaag moet zijn. Het zou evengoed zijn al een arts die nooit laat bijscholen of een leerkracht, mensen mee evolueren, omdat ze dat dertig jaar geleden zo vonden, kan het nu veranderen en als je dat nu al niet doet tijdens uw carrière dan is het moeilijk. Bepaalde (interieur-)architecten kunnen daar ook hunne stijl van maken, zoals Dan, maar hoe ligt de markt en hoe evolueer ik mee. Naar materialen en technische aspecten moet je u ook bijscholen.

### **Is er tijdens een evaluatievergadering al eens naar voren gekomen dat studenten meer nood hebben aan ondersteuning tijdens het zoeken naar waardevolle referenties?**

Ja, zeker en vast en in de latere jaren, alle wel niet expliciet is, maar dat wij uit hun vragen halen. Vaak discussie dat we opvallend vaak moeilijk is om vakoverschrijdend linken te leggen. Dat heb je daar gezien en ja dat is moeilijk, dat we zelf kritisch kijken en dingen gaan herhalen. Waar ik mezelf zorgen in maak is bij actualia, ja met de studenten punten te veel van jullie verwacht worden en is de poster ook weggefallen. Nu nog enkel een examen, maar u poster helpt u wel met het evalueren van je lessen en projecten ligt in een diepte gaan kijken en met examenvragen gemaakt, van mini opdrachten zodat ik weet dat die punten van de poster ook zeer belangrijk was, maar ook diepte te bekijken. Vaak te maken heeft met tijd en zelfvertrouwen en zijn historische projecten alle projecten van tien jaar geleden, dat je die ook vandaag gebruikt. Nog meer duidelijk met collega's en krijg van meerdere docenten. Doen we dan een hoorcollege of doen we dat tijdens de inleiding of tijdens de begeleiding, maar belandt het dan nog goed, ja da's weer de vraag en ze hebben al zoveel hoorcolleges.

### **Heeft de studiegids (de leerplandoelstellingen) invloed op de wijze waarop er met referenties gewerkt wordt of op welke manier deze aangereikt dienen te worden? Worden er in de studiegids doelen geformuleerd over het gebruik van referenties?**

Ja, bij actualia dat we dat ook heel erg hebben herschreven met die poster, we werken met seminarie van genius loci en bij cultuur ook wel bij architectuur en ook aan het herdenken zijn, want dat lijkt ook op actualia. Bijvoorbeeld expo, de biennale of Z33 of architect uitspraken ga dateren en ook debatten ga voeren, het eindexamen is ook een debat. Dat moet dan in de studiegids moet komen.

### ***Merk je een verschil tussen eerste jaar en vierdejaars eerste masters?***

Ja, positieve evolutie, van elkaar leert en veld ook groter, dat er meer linken gelegd worden, linken met teksten en historische projecten en aangemoedigd wordt bij studio Herbestemming en bij andere studio's en fijn dat je in groeien en bij het eerste jaar zie je ook al een verschil tussen begin van het jaar en eind van het jaar en dat ik ook wel leuk.



### ***Merk je een verschil tussen architectuur en interieurarchitectuur?***

Ja, door de vooropleidingen denk ik. Int. met studenten met vooropleiding met kunst ofzo dat bepaalde voorsprong hebben, maar dat die ook snel ingehaald worden, maar ook naar lay-out hoe maak ik dat deftig en allewel dat die ook verdwalen om dingen mooi te maken en niet bezig zijn met het ontwerp ontwerp. Maar studenten met een vooropleiding waar sterke vakken met veel wiskunde of latijn of stem wat vroeg en industriële wetenschappen minder piekeren en u vakken lopen door en je moet iets presenteren en meer tijd hebben om die linken te leggen. Sterkere vooropleiding las van een architecturale vorm opleiding dat die meer architectuur aanwezig zijn en meer stressbestendig en linken leggen en dat is niet bij alle studenten, maar die studenten trekken dan andere studenten dan aan mee van de groep en dat je al dan niet in een sterk jaar zit. Groepen tentoonstellingen volgen of naar een land samen gaan zoals Griekenland zowel bij interieur als architectuur.

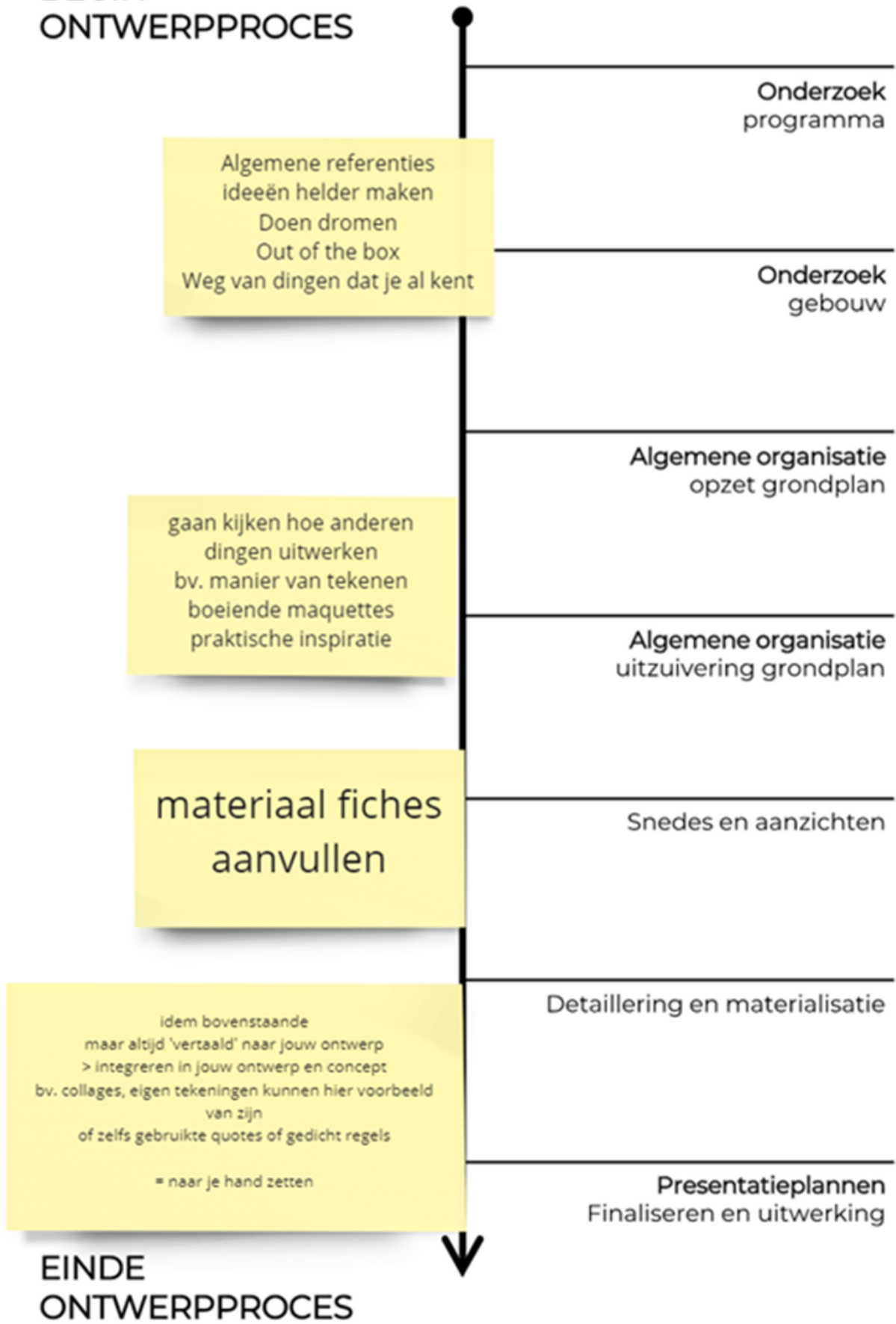
### **Als de studenten een kijkwijzer zouden kunnen gebruiken waarbij ze een aantal vragen moeten volgen en uiteindelijk de referentie een volgorde van waarde geven (primaire referentie, secundaire referentie, tertiaire referentie, geen referentie). Zou dit de studenten dan kunnen helpen bij het zoeken naar een waardevolle referentie? (= ons onderzoek)**

Ja, nee niet met het handje, maar het zullen studenten zijn die dat niet nodig hebben, maar des te beter, maar zeker als diepe gegooit wordt, zonder vooropleiding, tekenacademie of muziekschool, niet gemakkelijk tentoonstellingen gaat van thuis uit, vriendenkring of kunst of muziek discussieert en veel smaken, waarom je iets goed of niet vindt met muziek. Je moet iets hebben in uw vorig leven, dat bent tegen gekomen en dat kan wel hebben, en als het zo'n grote groepen, dit jaar en ook veel op studiedagen, dan is er niet veel tijd op maat uw ding gaat meegeven als docent, maar groepje ook gene trekker en ken je ook niet alle collega's in dat jaar, dan kan zo'n kijkwijzer wel denk ik zo'n springplank nodig en halen ze die terug in het tweede jaar over, dan krijgen zo als het vademecum. Bij interieur merken we ook dat studenten nood hebben iets concreet nodig hebben, bij het handje genomen wordt, terwijl van wij ja universitaire opleiding. Wij proberen iets aan te bieden en als er vragen zijn en wij staan en klaar en ze moeten dat ook durven en wij gaan daar te snel van uit, omdat het universitaire opleiding, dus ja denk dat het heel interessant is. Wat ik ook vind is bij Sint Lucas dat de bibliotheek heel dicht bij ligt, maar bij de studiodagen, ja niks is zo plezant om naar boven te lopen en ja een overkant van straat, maar ik zat in bibliotheken, ja wij hadden dat niet studiereizen, maar organiseerde dat zelf en door boeken gaat dat makkelijk. Ik had dat vaak van thuis uit en boeken van mijn vader als architect. Ik studeerde af in 2001 en in 2010 werden de boeken heel hip en kon ik die uit de kast nemen en kijk naar daar of naar daar en niet enkel tips en trucs zijn. We merken ook tijdens studiedagen dat studenten heel weinig noteren. Kijkwijzer gebruiken en zelf beginnen bij schrijven ook bij volgende jaren. Seminarie met beelden maar ze schrijven niks op, is dat inbeelding ja dat is iets wat we opmerken.

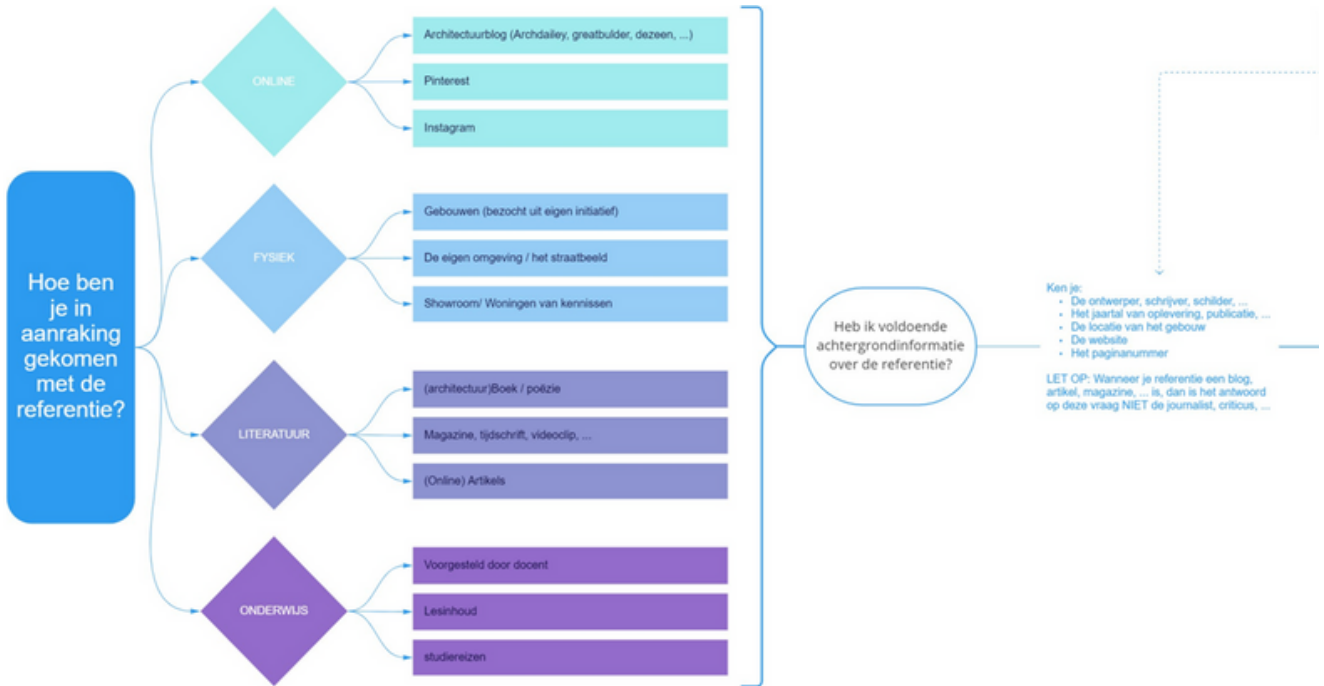
### **Welke tips geeft u aan de studenten voor de zoektocht naar een referentie?**

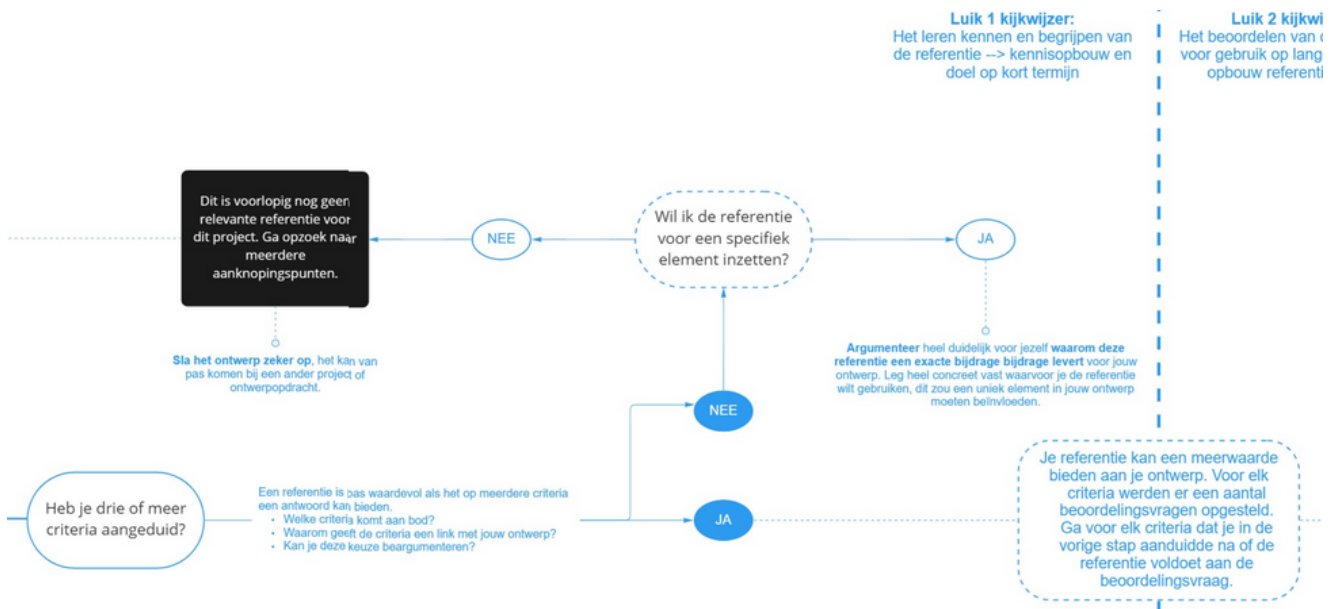
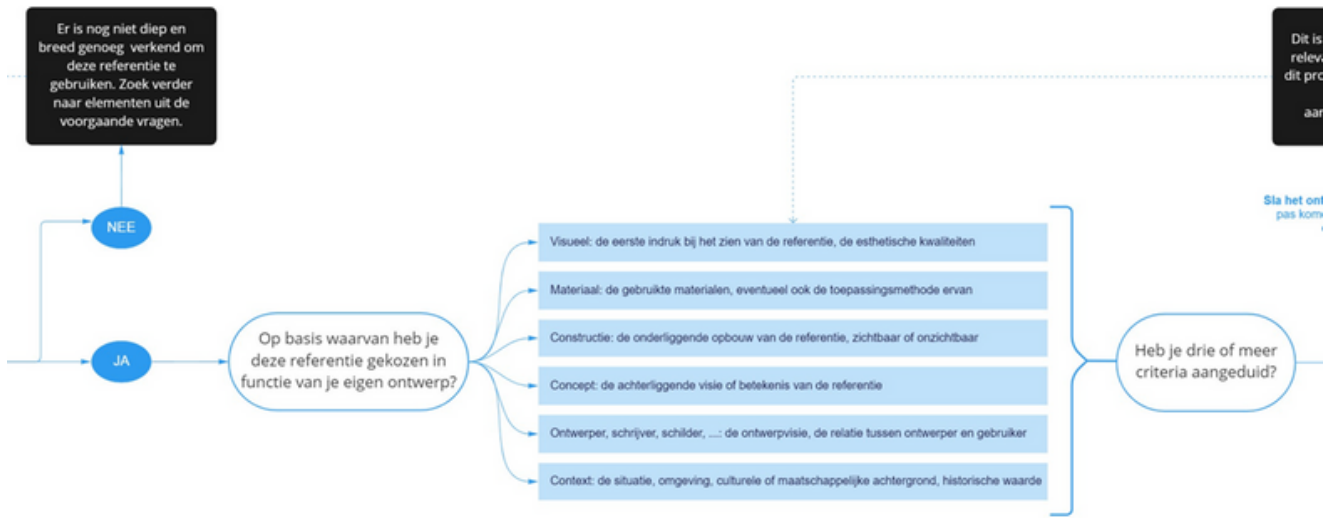
Ja, probeer ik ook altijd vakbegeleiding met mijn computer erbij, want bij ontwerpmethodiek of papers of thesis of groepje begeleiding om beelden te tonen en bij hogere jaren de linken verzamelen en iedereen de link kan zien en door te mailen naar hun. Ik moet vooral opletten bij mezelf dat ik het consequent doe en je ziet een beeld voor een gesprek, maar vaak zijn dit ook interessant voor andere studenten, daar moet ik dan nog eens over nadenken. Digitaal begeleiden was dat makkelijk en na een studio dag nu alles open staan en dat ik ze verzamel en doorsturen en met de vakdocenten spreken we dat ook af bijvoorbeeld doordat pinterest board. Meer tijd en moeite in moeten steken.

**BEGIN  
ONTWERPPROCES**



# 6.6. Draftversie kijkwijzer



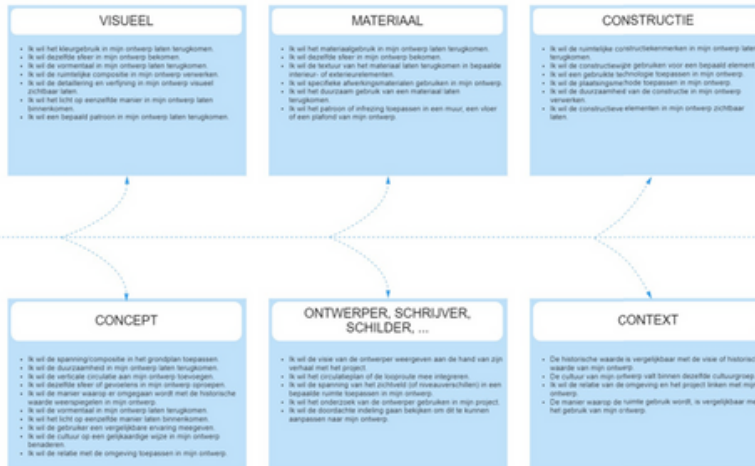


**kijkwijzer:**  
 i en begripen van  
 kennisopbouw en  
 ort termijn

**Luik 2 kijkwijzer:**  
 Het beoordelen van de referentie  
 voor gebruik op lange termijn ->  
 opbouw referentieruzak

Je jezelf waarom deze  
 idrage levert voor jouw  
 raakvoor je de referentie  
 blaamert in jouw ontwerp  
 eden.

Je referentie kan een meerwaarde  
 bieden aan je ontwerp. Voor elk  
 criteria werden er een aantal  
 beoordelvingsvragen opgesteld.  
 Ga voor elk criteria dat je in de  
 vorige stap aanduidde na of de  
 referentie voldoet aan de  
 beoordelvingsvraag.



Elke beoordelvingsvraag is een punt  
 waard. Tel het aantal  
 beoordelvingsvragen waarop je 'ja' kon  
 antwoorden met elkaar op en vergelijk  
 dan je totaal punt met de relevantie

**CONSTRUCTIE**

Ik wil de ruimtelijke constructiekenmerken in mijn ontwerp laten terugkomen.  
 Ik wil de constructiewijze gebruiken voor een bepaald element.  
 Ik wil een gebruikte technologie toepassen in mijn ontwerp.  
 Ik wil de plaatsingsmethode toepassen in mijn ontwerp.  
 Ik wil de duurzaamheid van de constructie in mijn ontwerp verwerken.  
 Ik wil de constructieve elementen in mijn ontwerp zichtbaar laten.

**CONTEXT**

De historische waarde is vergelijkbaar met de visie of historische waarde van mijn ontwerp.  
 De cultuur van mijn ontwerp valt binnen dezelfde cultuurgroep.  
 Ik wil de relatie van de omgeving en het project linken met mijn ontwerp.  
 De manier waarop de ruimte gebruik wordt, is vergelijkbaar met het gebruik van mijn ontwerp.

Elke beoordelvingsvraag is een punt  
 waard. Tel het aantal  
 beoordelvingsvragen waarop je 'ja' kon  
 antwoorden met elkaar op en vergelijk  
 dan je totaal punt met de relevantie

**TERTIAIRE REFERENTIE**  
 Je hebt minder dan 5 en meer  
 dan 14 punten verzameld. Je  
 wilt de referentie ofwel voor  
 te weinig of teveel gebruiken.  
 Je kan de referentie in het  
 achterhoofd houden.

**PRIMAIRE REFERENTIE**  
 Je hebt tussen de 9 en 14  
 punten verzameld. Deze  
 referentie is zeer waardevol  
 en kan je zeker gebruiken!

**SECUNDAIRE REFERENTIE**  
 Je hebt tussen de 5 en 8  
 punten verzameld. Deze  
 referentie kan extra waarde  
 bieden, maar moet je niet  
 altijd nastreven.

# 6.7. Voorvertoning nieuwsbrief FAC\_ARK

## FAC ARK - NEWSLETTER



### ▲ FAC ARK @ MASTERPROEF VAK DIDACTISCH REFERENTIEKADER: UITTESTEN KIJKWIJZER

Beste studenten eerste bachelor interieurarchitectuur en architectuur

Wij zijn Kimberly en Jeffrey, twee studenten uit de [educatieve masteropleiding ontwerpwetenschappen](#). Voor onze masterproef doen wij onderzoek naar het gebruik van referenties binnen een ontwerp opdracht en hoe deze referenties gevonden worden. Specifiek toegespitst op studenten uit de eerste bachelor.

Enkele onder jullie hebben al een gesprek in groep gedaan met ons over het gebruik van referenties. Met deze inhoud, resultaten en inzichten hebben wij [een kijkwijzer ontwikkelt](#) die hulp biedt bij het beoordelen van referenties. Graag willen we jullie uitnodigen deze kijkwijzer uit te testen zodat we deze met jullie feedback kunnen uitzuiveren! Via onderstaande linken krijgen jullie toegang tot de kijkwijzer en een instructiefilmje. De tweede link is het feedbackformulier.

Alvast bedankt en succes met de ontwerpstudio opdracht.

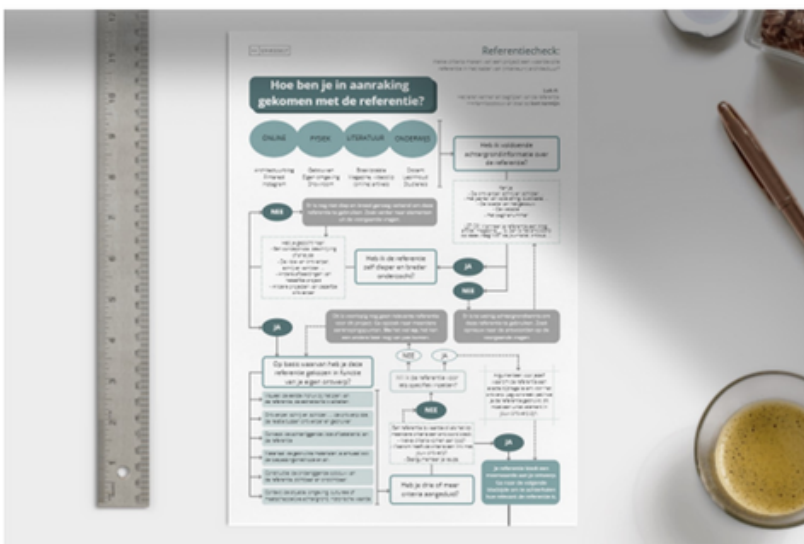
Met vriendelijke groeten,  
Jeffrey en Kimberly

Kijkwijzer en instructie:

<https://drive.google.com/drive/folders/1A72Qa3-G8Rs6SEjIjKgpkfN54eh30LY?usp=sharing>

Feedback:

<https://forms.gle/hCJDQP9nPHmwVGQt5>



# 6.8. Creatief project: Referentiecheck

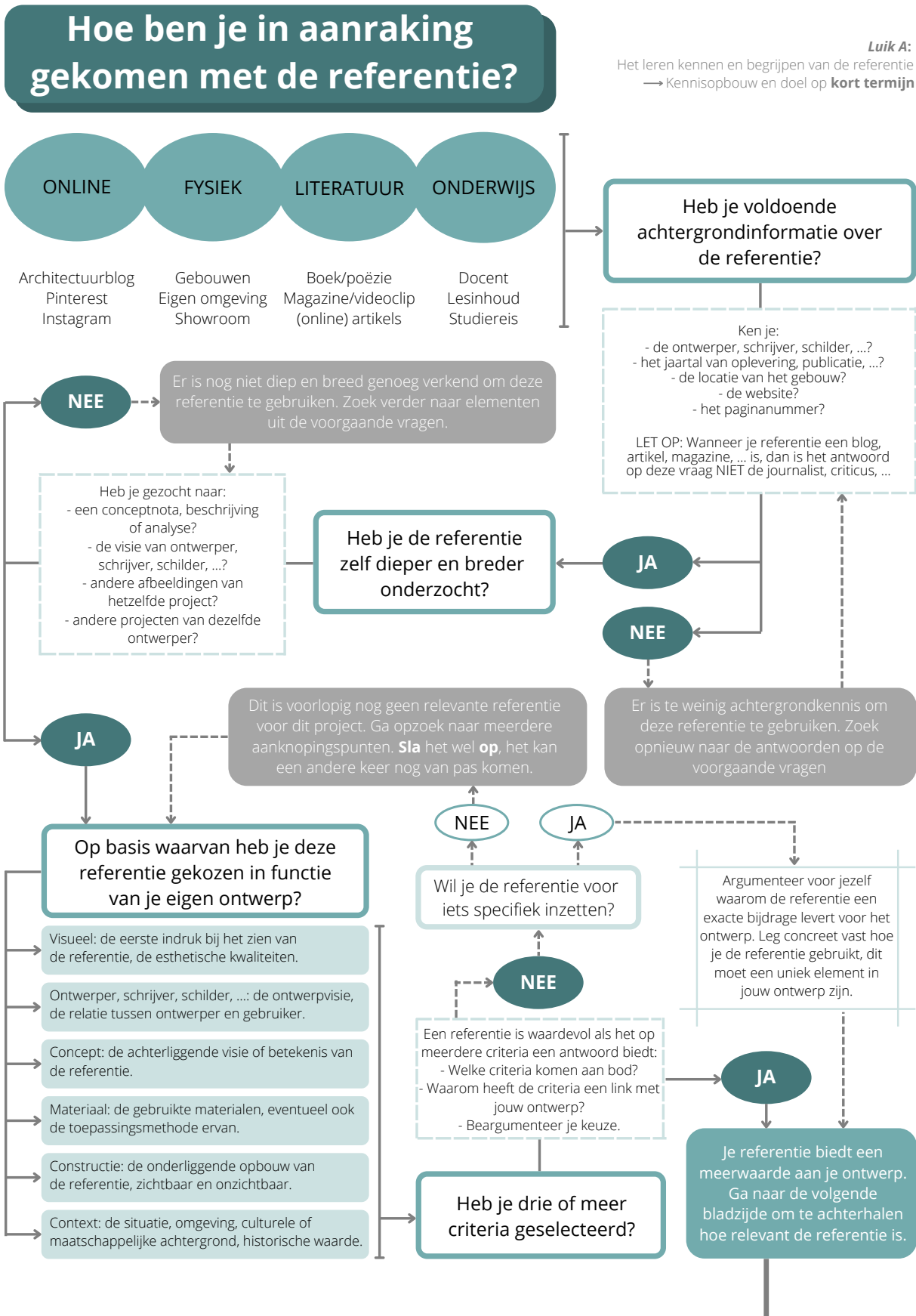
UHASSELT

## Referentiecheck:

Welke criteria maken van een project een waardevolle referentie in het kader van (interieur-) architectuur?

**Luik A:**

Het leren kennen en begrijpen van de referentie  
→ Kennisopbouw en doel op **kort termijn**



**Luik B:**

Het beoordelen van de referentie voor gebruik op **lange termijn**

→ Opbouw referentierugzak



Voor elk criteria werden er een aantal toepassingspunten opgesteld. Ga voor elk toepassingspunt dat je in de vorige stap aanduidde na of de referentie voldoet aan de toepassingspunten.

**VISUEEL**

- Ik wil het kleurgebruik in mijn ontwerp laten terugkomen.
- Ik wil dezelfde sfeer in mijn ontwerp bekomen.
- Ik wil de vormtaal in mijn ontwerp laten terugkomen.
- Ik wil de ruimtelijke compositie in mijn ontwerp verwerken.
- Ik wil de detaillering en verfijning in mijn ontwerp visueel zichtbaar laten.
- Ik wil het licht op eenzelfde manier in mijn ontwerp laten binnenkomen.
- Ik wil een bepaald patroon in mijn ontwerp laten terugkomen.

**ONTWERPER, SCHRIJVER, SCHILDER, ...**

- Ik wil de visie van de ontwerper weergeven aan de hand van zijn verhaal met het project.
- Ik wil het circulatieplan of de looproute mee integreren.
- Ik wil de spanning van het zichtveld (of niveauverschillen) in een bepaalde ruimte toepassen in mijn ontwerp.
- Ik wil het onderzoek van de ontwerper gebruiken in mijn project.
- Ik wil de doordachte indeling gaan bekijken om dit te kunnen aanpassen naar mijn ontwerp.

**CONCEPT**

- Ik wil de spanning/compositie in het grondplan toepassen.
- Ik wil de duurzaamheid in mijn ontwerp laten terugkomen.
- Ik wil de verticale circulatie aan mijn ontwerp toevoegen.
- Ik wil dezelfde sfeer of gevoelens in mijn ontwerp oproepen.
- Ik wil de manier waarop er omgegaan wordt met de historische waarde weerspiegelen in mijn ontwerp.
- Ik wil de vormtaal in mijn ontwerp laten terugkomen.
- Ik wil het licht op eenzelfde manier laten binnenkomen.
- Ik wil de gebruiker een vergelijkbare ervaring meegeven.
- Ik wil de cultuur op een gelijkaardige wijze in mijn ontwerp benaderen.
- Ik wil de relatie met de omgeving toepassen in mijn ontwerp.

**MATERIAAL**

- Ik wil het materiaalgebruik in mijn ontwerp laten terugkomen.
- Ik wil dezelfde sfeer in mijn ontwerp bekomen.
- Ik wil de textuur van het materiaal laten terugkomen in bepaalde interieur- of exterieurelementen.
- Ik wil specifieke afwerkingsmaterialen gebruiken in mijn ontwerp.
- Ik wil het duurzaam gebruik van een materiaal laten terugkomen.
- Ik wil het patroon of infrezing toepassen in een muur, een vloer of een plafond van mijn ontwerp.

**CONSTRUCTIE**

- Ik wil de ruimtelijke constructiekenmerken in mijn ontwerp laten terugkomen.
- Ik wil de constructiewijze gebruiken voor een bepaald element.
- Ik wil een gebruikte technologie toepassen in mijn ontwerp.
- Ik wil de plaatsingsmethode toepassen in mijn ontwerp.
- Ik wil de duurzaamheid van de constructie in mijn ontwerp verwerken.
- Ik wil de constructieve elementen in mijn ontwerp zichtbaar laten.

**CONTEXT**

- De historische waarde is vergelijkbaar met de visie of historische waarde van mijn ontwerp.
- De cultuur van mijn ontwerp valt binnen dezelfde cultuurgroep.
- Ik wil de relatie van de omgeving en het project linken met mijn ontwerp.
- De manier waarop de ruimte gebruik wordt, is vergelijkbaar met het gebruik van mijn ontwerp.

Elk toepassingspunt is een punt waard. Tel het aantal toepassingspunten waarop je 'ja' kon antwoorden met elkaar op en vergelijk dan je totaal punt met de relevantie.

**PRIMAIRE REFERENTIE**

**SECUNDAIRE REFERENTIE**

Je hebt tussen de 5 en 8 punten verzameld. Deze referentie kan extra waarde bieden, maar moet niet altijd nagestreefd worden. Een referentie die je specifiek inzet haal je bij toekomstig gebruik best nog eens door de Referentiecheck.

Je hebt tussen de 9 en 14 punten verzameld. Deze referentie is zeer waardevol en kan je zeker gebruiken! Sla ze op in je persoonlijke referentierugzak, hij zal zeker en vast vaker van pas komen.

**TERTIAIRE REFERENTIE**

Je hebt minder dan 5 en meer dan 14 punten verzameld. Je wilt de referentie ofwel voor te weinig of teveel gebruiken. Je kan de referentie in het achterhoofd houden. Weet dat je deze steeds sterk moet beargumenteren.



De bijhorende site en digitale Ref.-check kunnen geraadpleegd worden via onderstaande qr-code of via <https://sites.google.com/student.uhasselt.be/referentiecheck>.

